

KUOLEMAN TUONPUOLEISUUS

**Uskonnolliset, spirituaaliset ja sekulaarit kokemukset
läheisen kuoleman äärellä**

Anne Kuvaja
Kirkkososiologian maisterintutkielma
Elokuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen		Laitos – Institution Käytännöllinen teologia	
Tekijä – Författare Anne Kuvaja			
Työn nimi – Arbetets titel Kuoleman tuonpuoleisuus. Uskonnolliset, spirituaaliset ja sekulaarit kokemukset läheisen kuoleman äärellä			
Oppiaine – Läroämne Kirkkososiologia			
Työn laji – Arbetets art Maisterintutkielma		Aika – Datum Elokuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal 72 + 3 liitesivua
Tiivistelmä – Referat <p>Tutkielmassa tarkastellaan 38 suomalaisen tuon- ja tämänpuoleisuuden kokemuksia läheisten ja osin hoidettavien ihmisten kuolemien äärellä noin 70 vuoden ajalta. Teoreettisena taustana esitetään erityisesti uskontososiologi Tony Walterin näkemykset kuoleman kolmesta ideaalityypistä ja aikakaudesta. Tutkimusaineistona käytettiin Kuolema, menetys ja muisto -nimistä kirjoitusaineistoa, joka analysoitiin ja tulkittiin pääosin narratiivisen ja osin aineistolähtöisen sisällönanalyysin avulla. Tutkimusaineistosta muodostettiin neljä kokemuksellisesti toisistaan poikkeavaa kategoriaa.</p> <p>Traditionaalisen uskonnollisuuden piiriin kuuluvat informantit sitoutuvat pääosin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon perinteisiin käsityksiin uskosta ja kuolemanjälkeisestä elämästä, ja kuolema on monille heistä tuttu vieras jo lapsuudesta alkaen. Kokemuksissa painottuu ehtoollisen nauttimisen ja anteeksiannon merkitys kuoleman edessä, ja useat informantit kokivat kuolinhetkellä tai vainajaa katsottaessa pyhyden kokemuksia ja antoivat ruumiille hengellisiä merkityksiä. He painottavat, että spiritismiä tulee karttaa. Uskonnollisten kokemusten rinnalla kulkevat kansanuskoa kuvastavat kokemukset erityisesti linnuista kuoleman enteinä ja viestintuojina vainajilta.</p> <p>Ekstrateistisen spirituaalisuuden keskeisenä piirteenä on koettu yhteys vainajien ja henkimaailman kanssa. Kokemusulottuvuus sisältää kuolemaan yhdistettyjä valoilmioita, intensiivisiä unia, enkelien läsnäolon kokemuksia, telepaattisen yhteyden tuntemista sekä monimuotoisia ennekokemuksia, joihin saattaa liittyä mystisiä piirteitä ajan pysähtymisestä ja varmasta tietämisestä. Voimakkaimmillaan kokemukset ilmenevät spiritisminkaltaisena vuorovaikutuksena vainajien kanssa.</p> <p>Sekulaarissa spirituaalisuudessa painottuu elämän spiritualiteetti, jossa kuolemaa peilataan suhteessa vainajan tai omaan elämään, kuten antamalla sille henkisen rikastumisen merkityksiä. Kirjoituksista tulee esille omia, ekspressiivisiä kuolemanrituaaleja, joista merkittävimpiä ovat eroottisen laulun laulaminen ruumiille, maalliset kuoleman juhlat ja kuolemasta puhdistautumisen rituaali. Kokemukset ilmaistaan usein runojen, kirjallisuuden ja populaarimusiikin avulla, ja kuolleen hengen katsotaan kulkevan yksilön, perheen, suvun ja työyhteisön muistoissa mukana.</p> <p>Sekulaarissa naturalismissa läheisen kuolema näyttäytyy karuna ja osin pelottavana ruumiillisena ja biologisena tapahtumana, jonka jälkeen ei katsota olevan mitään. Tunneilmaisu on niukkaa ja osin keskitytään ainoastaan läheisen sairaanhoitoon. Kuolevaa ihmistä ja ruumista kuvataan osin inhorealisticin ilmauksin. Kuolleiden muistelu saa jossain määrin sekulaariin spirituaalisuuteen yhdistyviä piirteitä. Tutkitut suhtautuvat uskontoon kielteisesti tai sillä ei ole heille merkitystä.</p> <p>Traditionaalinen uskonnollisuus muistuttaa vanhoja kansanuskomuksia lukuun ottamatta Walterin näkemyksiä traditionaalisen kuoleman ideaalityypistä, kun taas ekstrateistisen ja sekulaarin spirituaalisuuden kokemukset osoittavat postmodernin kuoleman aikakauden uushenkisiä ja osin esoteerisia elementtejä. Sekulaari naturalismi ilmentää kuoleman modernia aikakautta kärjistetyllä tavalla. Traditionaalisen uskonnollisuuden mukaiset kristilliset kokemukset näyttävät kokonaisvaltaisesti toteutuvan 1960-luvun yhteiskunnallisten muutosten jälkeen enää konservatiivisilla kristityillä, kun taas postmodernit kokemukset vaikuttavat sijoittuvan 2000-2010 -luville.</p> <p>Tulokset osoittavat, että kokija tarkastelee maailmankatsomuksensa kehysten läpi kuolevaa ihmistä, ruumista sekä kaikkia kuoleman tapahtumia, ja antaa kokemuksilleen merkityksiä ympäröivästä kulttuurista käsin. Poikkeuksena ovat läheisten vainajien läsnäolokokemukset, joita sisältyy kaikkiin kokemuskategorioihin. Tämä vahvistaa aiempaa tutkimustietoa siitä, etteivät kokemukset yhteydestä kuolleisiin läheisiin liity kokijoittensa maailmankatsomukseen ja muihin taustatekijöihin.</p>			
Avainsanat – Nyckelord kuolema, kuolemanjälkeinen elämä, kuolleet, kokemukset, uskonnollisuus			
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muuta tietoa			

Sisältö

1. Johdanto	4
2. Kuoleman kulttuuriset kontekstit	5
2.1. Länsimainen kuolemankulttuuri ja sen muutos	5
2.2. Kuoleman kulttuuriset positiot	10
2.2. Kuolemankulttuuri Suomessa.....	11
2.2.1. Kansanomaiset kuoleman uskomukset.....	11
2.2.2. Kuolemaa koskevat käsitykset ja kokemukset 2000-luvulla	13
3. Maailmankatsomuksellinen tausta	15
3.1. Uskonto ja spiritualiteetti	15
3.2. Uskonnolliset ja spirituaaliset kokemukset	16
4. Tutkimuksen toteutus	19
4.1. Tutkimustehtävä.....	19
4.2. Tutkimusaineisto ja informantit.....	20
4.3. Tutkimusmenetelmät, analyysi ja tutkimusetiikka	22
5. Neljä kokemuskategoriaa, neljä informanttiryhmää.....	26
6. Kokemukset läheisen kuoleman äärellä.....	28
6.1. He nukkuvat levossa Herran - traditionaalinen uskonnollisuus	28
6.1.1. Kuolema, tuttu vieras.....	28
6.1.2. Kuoleman enteistä kuolinhetkeen	30
6.1.3. Vainajan katsomisesta jälleennäkemisen toivoon	33
6.2. Äiti on läsnä metsässä, laivakiven luona - ekstrateistinen spirituaalisuus	36
6.2.1. Etäinen kristinusko	36
6.2.2. Kokemukset henkimaailman yhteydestä.....	39
6.3. Vainajan henki on mukana elämässä - sekulaari spirituaalisuus	44
6.3.1. Kuoleman spiritualiteetti.....	44
6.3.2. Kuoleman juhlat ja muut rituaalit.....	48
6.3.3. Sekulaari yhteys vainajiin	50
6.3.4. Elämän spiritualiteetti	52
6.4. Kuolema on biologisten prosessien loppumista ihmiskehossa - sekulaari naturalismi	53
6.4.1. Paljas, kivulias kuolema.....	53
6.4.2. Kuoleman jälkeen.....	56
7. Yhteenveto ja johtopäätökset	59
Lähteet	67
Kirjallisuus	67
Liitteet	73
Liitetaulukko 1. Kuolemaan liittyvät kokemuskategoriat.....	73

1. Johdanto

Kuoleman hetki on erittäin merkityksellinen hetki, johon yhteiskunnassa pitäisi panostaa.¹

Kevättalvella 2020 alkanut covid-19 -pandemia toi kuoleman maailmanlaajuisesti ihmisten tietoisuuteen ja arkielämään. Varsinkin pandemian alkuvaiheessa ihmiset seurasivat päivittäin, kuinka paljon tartuntoja ja kuolemia on tapahtunut viimeisen vuorokauden aikana, ja millainen tilanne eri maissa on. Keskusteluja kuoleman mahdollisuudesta käytiin ja tätä kirjoitettaessa käydään edelleen vilkkaasti sosiaalisessa mediassa. Kuolema on kuitenkin ollut ilmiönä aikaisempaa näkyvämpää jo ennen koronaviruspandemiaa, vaikka sitä ei ehkä ole tullut ajatelleeksi. Moni on voinut havahtua nähdessään valkoisen haamupyörän liikenne-onnettomuudessa menehtyneen kuolinpaikalla² tai huomattessaan kukkia, kynttilöitä ja nuoren valokuvan junaradan läheisellä sillalla. Ihmiset myös lähettävät kuolleille tervehdyksiä Internetin virtuaalisilla muistosivustoilla. Kuitenkin harva tietää, mitä työtoverit tai lähisukulaiset oikeastaan ajattelevat kuolemanjälkeisestä elämästä ja kuolleiden läheistensä olinpaikasta. Aiheesta ei juuri keskustella työpaikan kahvihuoneessa tai sukujuhlissa.

Kansainvälinen ja suomalainen kuolemantutkimus on nykyään laajaa³, ja ulottuu kuoleman kokemuksellisiin, aiemmin usein tabumaisiin ilmiöihin, kuten vainajien läsnäolokokemuksiin⁴. Tutkimustieto suomalaisten hengellisistä ja henkisistä kokemuksista läheistensä kuolemien äärellä on kuitenkin melko niukkaa ulottuen erityisesti surun, saattohoidon ja naisten toimijuuden teemoihin sekä lapsen menetyksen aiheuttamaan spirituaaliseen kriisiin⁵. Aihe ansaitsee edelleen tutkimusta - koskettavathan läheisten kuolemat lähes jokaista ihmistä. Kuolema on aiheena aina ajankohtainen eikä siihen liittyvistä kokemuksista voi tietää liikaa. Tietous läheisten kokemuksista voi parhaimmillaan edistää kuolevien ja heidän omaistensa eettisesti kestävästä kohtelusta ja on siten tärkeää heidän parissaan työskenteleville ammattilaisille ja vapaaehtoistyöntekijöille.

Tarkastelen tässä tutkielmassa kirjoitusaineiston⁶ valossa suomalaisten uskonnollisia, spirituaalisia ja sekulaareja kokemuksia noin 70 vuoden ajalta, 1940-luvulta vuoteen 2014, jolloin tutkimusaineisto kerättiin. Lähden liikkeelle kuoleman kulttuurisista konteksteista, etenen uskonnon, spiritualiteetin ja kokemuksen käsitteisiin, minkä jälkeen tarkastelen tutkimuksen toteuttamista ja tuloksia. Yhteenvedon jälkeen kaarran johtopäätöksissä takaisin alkuun.

¹ Kuolema, menetys ja muisto 2014, #006

² Ks. Butters 2020, 197-198

³ Ks. suomalaisesta tutkimuksesta Pulkkinen 2016, 20-35

⁴ Siltala 2019a

⁵ Ks. Pulkkinen, 2016, 21, 23, 32

⁶ FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014

2. Kuoleman kulttuuriset kontekstit

2.1. Länsimainen kuolemankulttuuri ja sen muutos

Kuolemaa edeltävänä päivänä lääkäri kävi äitiä katsomassa, koska äidillä oli yskää ja hengitysvaikeuksia, eikä hän enää jaksanut niellä (...) Kuulin lääkärin sanovan hoitajalle heti huoneeseen tultuaan: " Ai tässä on sitten tällainen vaihe ". Vasta kun hoitaja sanoi tyttären olevan paikalla, esitteli lääkäri itsensä ja ryhtyi tutkimaan ja kysymään vointia.

Äidin katse ei enää löytänyt meitä paikalla olevia. Hoitohenkilökunnan poistuttua Kysyin josko laulaisin " Suojelusenkelin ". Äiti hymyili ja nyökkäsi. Lauloin.⁷

Brittiläinen uskontososiologi Tony Walter katsoo länsimaisten yhteiskuntien kuolemasuhteessa tapahtuneen valtavan kulttuurisen muutoksen viime vuosisatojen ja edelleen 2000-luvun alkuvuosikymmenien aikana. Valistuksen aikakaudelta, 1700-luvulta alkaen, yhteiskunta ja sen myötä kuolema on monin tavoin rationalisoitunut, medikalisoitunut, sekularisoitunut ja individualisoitunut. Rationalisoitumisen myötä kuolema on vähitellen siirtynyt ihmisten mielissä Jumalan tahdosta järjen raamiin; kuolemaa ei ole enää katsottu synnin seuraukseksi ja kohtaloksi, vaan sairauksista tai vanhuudesta aiheutuvaksi luonnon välttämättömyydeksi. Ennen valistuksen aikakautta lääkäristä ei ollut paljoakaan hyötyä kuolinvuoteen äärellä, vaan sinne kutsuttiin pappi. Lääketieteen kehittymisen ja sairaaloiden perustamisen myötä ihmiset siirtyivät kodeista terveydenhuollon ammattilaisten vastuulle ja kontrollin alle. Myös kuolleet siirtyivät yhteiskunnan omaisuudeksi: kuolemia alettiin tilastoida ja kuolemansyitä tutkia, jolloin ruumiista tuli anatomisen tutkimuksen kohde. Kuolema byrokratisoitui, ja sekä kuolevat että ruumiit etääntyivät fyysisesti elävistä. Ruumiita ei enää haudattu kirkkojen lattioiden alle tai ei välttämättä edes kirkon vieressä sijaitsevalle hautausmaalle, vaan kaupunkien laidoilla sijaitseville hautausmaille. Krematorioiden yleistymisen myötä ruumiin jäännökset voidaan sirotella myös ympäröivään luontoon. Medikalisaatio alkoi ulottua myös kuolevien läheisiin ja heidän suruunsa, jota alettiin vaihteistaa sekä kategorisoida normaaliksi ja epänormaaliksi.⁸ Surun ymmärtämiseen, samoin kuin kuolevien kokonaisvaltaiseen hoitoon palliatiivisen lääketieteen keinoin ja omaisten asemaan on kuitenkin kiinnitetty kasvavaa huomiota viime vuosikymmenien aikana.⁹

Kuolema sekularisoitui paitsi kuolevien kohtelun ja ruumiiden käsittelyn osalta, myös henkisesti ihmisten mielissä. Modernistinen usko nuoruuteen, kehitykseen ja muutokseen ei sisältänyt kiinnostusta tuonpuoleisuuteen. Rationaalinen ja tieteellinen asenne edisti näkemystä kuolemasta tapahtumana, jonka johtaa tyhjyyteen. Sekularisaation kehityskulkuun ovat vaikuttaneet myös historialliset käännekohdat samoin kuin tietoteknologian kehitys.

⁷ Kuolema, menetys ja muisto 2014, #042

⁸ Walter 1994, 9-24; ks. Walter 2019

⁹ Esim. Pulkkinen 2016; Hänninen 2003

Toinen maailmansota maanpäällisenä helvettinä vei uskon tuonpuoleiseen helvettiin kaikkein konservatiivisimpia uskovia lukuun ottamatta. Samalla kuolema menetti asemansa spirituaalisena riskinä ja siitä tuli lääketieteellinen ja psykologinen tapahtuma.¹⁰

Individualisaation myötä huomio alkoi kiinnittyä yhä enenevässä määrin kuolevan iankaikkisesta, kuolemanjälkeisestä kohtalosta kuolemiseen, vainajan persoonaan ja omaisten tunteisiin¹¹. Aiemmin yhdenmukaiset hautajaiset muuttuivat vainajan persoonan näköisiksi ja omaisten mieltymysten mukaisiksi rituaaleiksi¹². Walter pohtii, onko myös vainajien henkinen sijainti ja läsnäolo sekulaarissa ihmismielessä muuttunut, ja esittää väitteen kaikkialle levittäytyvästä ja kaikkialla läsnäolevasta kuolleesta (*the pervasive dead*) Tällä hän tarkoittaa kuoleman arkipäiväistymistä ja integroitumista ihmisten arkipäivään sosiaalisen median avulla ja spontaaneja, tuntemattomille ihmisille julkiseen tilaan luotuja tilapäisiä muistomerkkejä.¹³ Myös erilaiset virtuaaliset muistomerkit ja niille osoitetut viestit¹⁴ lukeutuvat tähän ryhmään; ne avaavat näköalan etäiseen tuonpuoleisuuteen ja kuolleen online-kuolemattomuuteen. Virtuaalisissa muistomerkeissä painottuu kuolleen sosiaalinen arvo ja niiden avulla kuolema ja suru siirtyvät yksityisestä kokemuksesta julkiseksi. Kuolleen koetaan olevan virtuaalisesti läsnä, ja muistomerkin tarkoituksena on usein ylläpitää suhdetta kuolleen kanssa.¹⁵

Walter täydentää historiallisista analyysiaan esittämällä kolme kuoleman ideaalityyppiä: traditionaalisen, modernin ja neomodernin kuoleman, joista jälkimmäisen hän jakaa jälkimoderniin ja postmoderniin kuolemaan¹⁶. Walter katsoo, että kukin näistä historiallisista aikakausista esiintyy vähintäänkin jossain määrin tulkinnoissa, joita yksilöt antavat omille ja läheistensä kuolemille¹⁷. Nämä sosiologiset ideaalityypit esiintyvät harvoin puhtaassa muodossaan, mutta ne auttavat hahmottamaan erilaisia kuoleman teemoja ja mentaalisia jännitteitä¹⁸. Kuoleman aikakaudet voivat esiintyä osittain rinnakkaisesti ja samanaikaisesti yhteiskunnan eri puolilla¹⁹. Analyysinsä keskeisiksi ideaalityyppejä läpäiseviksi teemoiksi Walter nostaa kuoleman ruumiillisen, sosiaalisen ja kuoleman auktoriteettia koskevat teemat. Lisäksi hän tarkastelee kuolemaan liittyviä selviytymiskeinoja, kuolemaa matkana ja

¹⁰ Walter 1994, 15; Walter 2019, 393-394; Fortuin et.al. 2016, 342

¹¹ Pajari 2014a, 395

¹² Walter 1995, 196

¹³ Walter 2019, 390; Butters 2020, 197-198

¹⁴ Suomessa esimerkiksi Sytytä kynttilä -sivusto

¹⁵ Mitchell et al. 2012, 413

¹⁶ Walter 1994, 39-49 Käytän jatkossa yksinomaan nimitystä postmoderni kuolema ja postmoderni aikakausi. Walter on täydentänyt vuonna 1994 esittämänsä teoriaa mm. artikkelilla 1995, jossa hän nimittää neomoderniä kuolemaa postmoderniksi. Tutkimusaiheeni kannalta ei ole olennaista se, missä määrin teorian eri piirteet ovat neo- ja postmoderneja.

¹⁷ Howarth 1996, xviii

¹⁸ Walter 1994, 47, 49

¹⁹ Ks. Pajari 2014a, 395

kuolemaa ympäröiviä arvoja.²⁰ Taulukkoon 1 on tiivistetty Walterin erottamat kuoleman kolme ideaalityyppiä.

Kuoleman...	Traditionaalinen kuolema	Moderni kuolema	Postmoderni kuolema
Auktoriteetti	Traditio /Jumala	Ammatillinen asiantuntija	Henkilökohtainen valinta
Auktoriteetin edustaja	Pappi	Lääkäri	Minä
Vallitseva diskurssi	Teologia	Lääketiede	Psykologia
Selviytymiskeino	Rukous	Hiljaisuus	Ekspressiivinen tunteiden ilmaisu
Matkaaja	Sielu	Ruumis	Persoonallisuus
Ruumiillinen konteksti	Elämä kuoleman kanssa	Kontrolloitu kuolema	Elämä kuoleamisen kanssa
Sosiaalinen konteksti	Yhteisö	Sairaala	Perhe

Taulukko 1. Kuoleman kolme ideaalityyppiä Walterin mukaan²¹

Traditionaalinen kuolema

Traditionaalisessa yhteiskunnassa kuoleman ruumiillisuus oli alati läsnä ja kuolema voi koskettaa ketä tahansa milloin vain; erityisesti lapsikuolleisuus oli suurta. Kuolema tapahtui usein nopeasti esimerkiksi erilaisten kulkutautien seurauksena. Sosiaalisena kontekstina olivat perhe ja muut omaiset, jotka asuivat lähellä ja olivat läsnä toistensa jokapäiväisessä elämässä. Kuoleman ylimpänä auktoriteettina hallitsivat Jumala ja traditio, jonka juuret olivat kirkossa sekä laajennetussa perhe- ja kyläyhteisössä. Kuolemaan, traditioon ja sosiaalisiin normeihin suhtauduttiin kunnioittavasti ja arvostavasti. Kuolemaa pidettiin hyvänä silloin, kun oli mahdollisuus hyvästellä perheenjäsenet ja valmistautua kohtaamaan Luoja. Kuoleman nähtiin tapahtuvan Jumalan tahdosta, ja selviytymiskeinona kuoleman edessä olivat rukous ja muut uskonnolliset rituaalit.²²

Traditionaalinen kuolemankäsitys ymmärtää kuoleman synnin seuraukseksi, ja sielun ikuinen kohtalo on ollut olennaista traditionaalisessa kristillisessä kuolemassa. Tässä kysymyksessä on tukeuduttu uskoon, kristillisiin rituaaleihin ja pappeihin uskonnollisina auktoriteetteina. Suurin synty on epäusko.²³ Ihmisen sielun ja ruumiin katsotaan joko ensin kuolevan kokonaan ja heräävän henkiin ylösnousemuksessa, tai ruumiin kuolevan ja kuolemattoman sielun menevän kuoleman hetkellä suoraan taivaaseen. Joissakin suuntauksissa on myös katsottu kuolleiden nauttivan heti kuolleiden omaistensa läsnäolosta.²⁴

²⁰ Walter 1994, 47-48

²¹ Walter 1995, 194; Walter 1994, 48

²² Walter 1994, 49-51, 54-55, 59

²³ Walter 1994, 48, 57-59

²⁴ Walter 2019, 393

Moderni kuolema

Walter näkee modernin kuoleman avainkäsitteiksi terveyden, yksityisyyden, harkinnan, itsenäisyyden ja taisteluhengen, kun taas suuria virheitä ovat riippuvuus (kuolevassa henkilössä) ja toisen suruun tunkeutuminen. Kuoleman ylimpänä auktoriteettina on lääketiede ja sen edustajana lääkäri. Kuolema tapahtuu yleensä sairaalassa, jossa kuoleman eteneminen on usein piilotettu kuolevalta itseltään ja hänen omaisiltaan. Kuolema on erotettu muusta elämästä ja se rinnastetaan sairauteen: kuolevia tarkastellaan sairauksien näkökulmasta ja omaiset saavat käydä katsomassa heitä lääketieteen ja sairaanhoidon asiantuntijoiden määritteleminä tapaamisaikoina. Siten kuolema on piilotettu ja kontrolloitu, ja sairaalan institutionaaliset rutiinit tukahduttavat yksityisen kokemuksen. Modernissa atmosfäärissä hyvä kuolema tapahtuu nopeasti ja kivuttomasti. Tyypillisesti kuolema kohdataan vanhuksena, ja on mahdollista kuolla sosiaalisesti jo ennen fyysistä kuolemaa. Tällainen kuolemasuhde on johtanut siihen, että kuolema on jäänyt monelle hyvin vieraaksi.²⁵

Kuoleman tarkoitusta etsitään yksityisesti ja usein hiljaisesti. Kuoleman julkinen käsittely ei ole hyväksyttyä, ja toisen kuolemaan tai suruun tunkeutumisen nähdään olevan *faux pas*, etikettivirhe. Kuolemaan liittyvän tunneilmaisun tulisi pysyä yksityisyyden piirissä. Kuoleman lähipiirissä oleva ihminen voi halutessaan valita itselleen sopivan uskonnollisen yhteisön, mutta henkilökohtaiselle uskolle ei ole mitään ulkoista vaatimusta. Kuolevan ihmisen sielun matka on vaihtunut ruumiin lähdeksi, ja psykologiaan koulutetut ammattilaiset auttavat läheisiä selviytymään surusta. Kuolema ymmärretään välttämättömyydeksi ja luonnonlaiksi, jota voi yrittää pitää loitolla kunnioittamalla luonnonlait tuntevia asiantuntijoita. Tavoitteena on jättää kuolleet taakse ja jatkaa elämää ilman heitä.²⁶

Postmoderni kuolema

Postmodernissa kuolemasuhteessa uskotaan, että ainoa perimmäinen auktoriteetti on yksilöllinen minä ja sen valinnat. Siinä missä traditionaalinen, kuoleman auktoriteettia ja hallintaa koskeva asenne voidaan tiivistää *Jumalan tahdoksi* ja moderni asenne *lääkärin määräykseksi*, postmoderni ihminen sanoo: *"Tein sen omalla tavallani"*. Postmoderni asenne painottaa kuolemassa tunteiden ilmaisua, henkilökohtaista kasvua, jakamista, itsenäisyyttä ja tietoista valintaa, kun taas kaikkein pahimmat virheet ovat sosiaalinen eristäminen ja psykologinen torjunta.²⁷ Kuolemaa voidaan lähestyä myös leikkisästi ja itse keksityin rituaalein, joissa hyödynnetään erilaisia kulttuurituotteita²⁸.

²⁵ Walter 1994, 31, 39, 48, 51-52, 54, 57, 59; Walter 1995, 195-196

²⁶ Walter 1994, 55-58; Walter 2019, 393

²⁷ Walter 1994, 54, 59

²⁸ Fortuin et.al. 2017, 343

Koska postmodernissa yhteiskunnassa kehittynyt lääketiede voi mahdollistaa elämän jatkumisen jopa vuosikymmeniä hengenvaarallisen sairauden diagnosoinnin jälkeen, kuoleman matka voi kestää kauan²⁹. Kuoleva voi elää pitkäänkin arkisesti osana yhteiskuntaa ja samanaikaisesti henkisessä välitilassa³⁰. Kuoleman kanssa eläville ja heidän läheisilleen on tarjolla erilaisia vertais- ja sururyhmiä, jotka on suunnattu tietäntyyppisestä sairaudesta tai menetyksestä kärsiville. Yksityisiä kokemuksia osoitetaan ja juhlistetaan julkisesti: kuolevat läheisineen jakavat kuolemaan kohdistuvat kokemuksensa sosiaalisessa mediassa, samoin kuin sairaanhoitajat voivat itkeä osastolla potilaiden ja heidän omaistensa kanssa. Postmoderni kuoleva kokee kuoleman psyykkisen prosessinsa viimeistelynä ja arvostaa kuolemansa hetkellä erityisesti tietoisena olemista ja kivuttomuutta.³¹

Kuoleman matka koskettaa ensisijaisesti eläviä kuolleen sielun tai ruumiin sijasta. Se on omaan itseen kohdistuva henkinen matka, mitä edistää puhuminen terapeuttien ja perheenjäsenten kanssa. Postmodernien rituaalien tarkoituksena ei ole käsitellä syntiä tai asettaa osallistujia yhteyteen ulkoiseen Jumalaan, vaan kosketukseen oman itsensä kanssa; rituaalit ovat pikemminkin henkilökohtaisia ja ihmisten välisiä kuin yhteisöllisiä. Hautajaisissa esillä oleva mahdollinen uskonto koetaan pääosin muodollisuudeksi, eikä ruumiin tarvitse aina olla paikalla - tilaisuuden tarkoituksena on auttaa surevia siirtymään elämässään eteenpäin. Elämäkeskeisissä hautajaisissa yksityiset muistot vainajasta tuodaan julkisiksi ja juhlistetaan kuolleen ainutlaatuista elämää. Sureva läheinen puolestaan ottaa henkiselle matkalleen mukaan oman monimuotoisen menneisyytensä ja rikastuu matkallaan symbolisesta yhteydestä kuolleiden kanssa.³²

Yhtenä postmodernina uskomuksena voi nostaa esille käsityksen ihmisen muuttumisesta enkeliksi kuolemansa jälkeen. Tämän uskomuksen suosio on kasvanut niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassakin esimerkiksi Skandinaviassa, Saksassa, Alankomaissa ja Englannissa. Enkeleitä esiintyy kaikkialta, erityisesti Internetissä, joka enkelisymboliikalla liittää elävät ja kuolleet keskinäiseen yhteyteen. Toisin kuin erillään elävistä olevilla passiivisilla sieluilla, enkeleillä on aktiivinen rooli, joka ilmenee maallisen toiminnan jatkamisena taivaassa tai huo- lenpitona maan päällä olevista läheisistä. Enkeleiksi näyttävät päätyvän erityisesti pienet lapset sekä isovanhemmat, jotka toimivat omaisten mielissä suojelusenkeleinä. Enkeliuskomusten takana eivät ole kristilliset kirkot, vaan ne osoittavat pikemminkin vernakulaaria arjen uskontoa.³³

²⁹ Walter 1994, 50

³⁰ Ks. Pohjola, 40

³¹ Walter 1994, 52, 59; Walter 2019, 394

³² Walter 1994, 48, 57-59; Walter 1995, 194; Walter 2019, 394

³³ Walter 2016, 3-4, 7

2.2. Kuoleman kulttuuriset positiot

Alankomaalaisen Nielke Fortuinin et.al. empiiriseen aineistoon pohjautuva tutkimus tukee Tony Walterin näkemyksiä traditionaalisesta, modernista ja postmodernista kuolemasuhteesta osoittaen, että Walterin kuvaavien dimensioiden ydinajatuksien elävät kokemuksellisesti ihmisten mielissä 2010-luvulla³⁴. Tutkimuksessa tarkastellaan kuolemaa lähellä olevan 85 eri-ikäisen ihmisen kuolemalle antamia merkityksiä. Lähtökohtana on ajatus siitä, että ihmiset etsivät merkityksiä kokemuksilleen niiden arvojen mukaisesti, joita on tarjolla heidän ympäristössään ja kuolemaan liittyvissä kulttuurisissa olosuhteissa. Merkityksiä määrittelevät toimintamahdollisuudet, affordanssit, jotta määräytyvät henkilön valmiuksien ja ympäristön luonteen perusteella.³⁵ Fortuin tiivisti kuolevien kuolemalle antamat merkitykset kolmenlaisiksi kuoleman kulttuuriseksi positioiksi (niches): kanoniseksi, utilitaristiseksi ja ekspressiiviseksi, jotka voidaan ymmärtää yhteisöllisesti jaetuiksi, kuolemaa koskevien maailmankatsomusten ja kokemusten eräänlaisiksi elinympäristöiksi³⁶. Kanonisella positioilla on yhtäläisyyksiä traditionaalisen kuoleman ideaalityypin kanssa, kun taas utilitaristinen positio muistuttaa modernia kuolemasuhdetta ja ekspressiivinen positio postmodernia asennetta³⁷.

Kanoninen tanatologinen positio perustuu uskonnolliseen auktoriteettiin ja vakiintuneeseen perinteeseen³⁸. Kanonisen position omaavat kuolevat suhtautuivat kuolemaansa hyväksyvästi, mikä ilmeni rauhan, onnellisuuden, luottamuksen ja kuolemalle antautumisen kokemuksina. Kuolevat eivät kokeneet kuoleman pelkoa ja elivät päivästä toiseen huolehtimatta tulevaisuudesta. Käytännön asioiden valmistelu oli symmetriassa kokemusten kanssa. Perhe-elämä oli merkityksellinen tutkituille, jotka olivat kiitollisia elämästään ja saamastaan sosiaalisesta tuesta. He kuvasivat itseään uskonnollisiksi tai kristityiksi ja olivat kirkkojen tai moskeijoiden jäseniä. Tutkimukseen osallistuneet kokivat syyllisyyden tunteita moraalisten normien noudattamatta jättämisestä.³⁹

Utilitaristisen tanatologisen position omaaville, kuolemaisillaan oleville alankomaalaisille lääketiede ja sairaanhoito eri muodoissaan olivat myös henkisesti keskeinen osa kuolemaa. Tutkittujen oli vaikea ajatella tai puhua kuolemasta joko siksi, että he itse tai heidän läheisensä eivät halunneet keskustella asiasta. He saattoivat edelleen ajatella toipuvansa terminaarivaiheesta huolimatta. Tutkitut omasivat kuolemaa kohtaan

³⁴ Fortuin et.al. 2017

³⁵ Fortuin et.al. 2017, 340

³⁶ Fortuin et.al. käyttämä *niche* on tarkoittanut alunperin ekologista lokeroa, jossa lajin tai populaation eläminen, lisääntyminen ja leviäminen on mahdollista, ks. Tieteen termipankki, Biologia. Olen kääntänyt *nichen* positioiksi.

³⁷ Fortuin et.al. 2017, 352

³⁸ Fortuin et.al. 2017, 341; Walter 1994, 54

³⁹ Fortuin et.al. 2017, 346-347

taisteluhengen, jonka avulla he piilottivat tai hillitsivät kuolemaan liittyviä tunteita. Kuolevat arvostivat järkeä, eivät uskoneet Jumalaan tai olivat agnostikkoja. Heidän mielestään kuoleman jälkeen ei ole mitään.⁴⁰

Ekspressiivinen tanatologinen kulttuurinen positio pohjautuu autenttiseen ja usein esteettiseen itseilmaisuun. Fortuinin tutkimat alankomaalaiset kuolevat ihmiset ilmaisivat monipuolisesti suruaan, pelkojaan, kärsimyksiään ja muita kokemuksiaan kuoleman edessä, samoin kuin reflektoivat ja muistelivat elämäänsä ja sen tärkeitä tapahtumia. He inspiroituiivat taiteen eri muodoista elämänsä viimeisessä vaiheessa ja halusivat jättää itsestään jäljelle jonkin henkilökohtaisen aineellisen tai aineettoman perinnön. Spirituaalinen asenne ilmaistiin uskomuksina siihen, että kaikki on yhteydessä toisiinsa eikä mitään tapahdu sattumalta. Tutkituilla oli myös paranormaaleja ja ennalta tietämisen kokemuksia, ja he kokivat kuolemaan johtavan sairauden kasvattaneen heitä henkisesti. Kuolevat olivat tietoisia sisäisestä voimastaan ja ilmaisivat itsemääräämisoikeuttaan oman elämänsä ja kuolemansa hallinnassa. Vielä aivan elämänsä lopussa kuolevilla oli erityistoiveita - hauskoja ja näyttäviä kokemuksia - joita he halusivat toteuttaa. Tutkitut suhtautuivat uteliaasti oman kuolemansa kokemukseen. Kuolemansa jälkeen alankomaalaiset tutkitut uskoivat yhdistyvänsä rakkaiden ihmistensä (ja jopa rakastettujen esineiden) kanssa, uskoivat jälleensyntymiseen, odottivat elävänsä toisessa ulottuvuudessa tai jossakin muussa kauniissa paikassa. Useimmat tutkimukseen osallistuneet kertoivat kuolemaan liittyviä hauskoja tai ironisia anekdootteja. Heillä oli toive henkilökohtaisesti räätälöidyistä hautajaisista, joiden suunnitteluun tutkitut osallistuivat aktiivisesti esimerkiksi kirjoittamalla hautajaisissa luettavia tekstejä tai valitsemalla omat kuolinvaatteensa. Eräälle tutkitulle oli järjestetty hänen toiveestaan "elävät hautajaiset", koska hän halusi osallistua omaan jäähyväisseremoniaansa.⁴¹

2.2. Kuolemankulttuuri Suomessa

2.2.1. Kansanomaiset kuoleman uskomukset

Kansanusko, uskonnollisuus osana ihmisten arkielämää ja kokemusta viittaa vernakulaariin uskontoon (*vernacular religion*), jonka voi rinnastaa puhuttuun kieleen. Samoin kuin kielessä on paikallisesti ja yhteisöllisesti toisistaan poikkeavia murteita, kansanomaisessa uskonnollisuudessa yhdistyy vaihtelevin muodoin virallisen uskonnon elementit ja niiden kansanomaiset tulkinnat, vanhan kansanuskon historialliset kerrostumat ja nykypäivän uskomukselliset ja populaarit ainekset. Yksilön kokemus nivoutuu yhteisölliseen

⁴⁰ Fortuin et.al. 20017, 347

⁴¹ Fortuin et.al. 2017, 339, 347-349

kokemukseen ja elettyyn uskontoon. Kansanuskolla ei ole opillista järjestelmää, jossa uskonnon ja ei-uskonnon välille voisi piirtää selvän rajan; se koostuu maailman olemusta, toisia todellisuuksia, sosiaalista järjestystä ja moraalia koskevista uskomuksista, samoin kuin rituaaleista ja arjen käytännöistä.⁴² Vanha kansanusko oli osa ihmisten maailmankuvaa⁴³.

Suomalaisen agraarien kansanuskon on nähty sijoittuvan vanhan ei-kristillisen ja kristinuskon välimaastoon. Suomesta ja Karjalasta 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kerätyt etnografiset tiedot kansanomaisista kuoleman uskomuksista edustavat eurooppalaista agraarista perintöä, jonka monet piirteet juontuvat katoliselle keskiajalle asti.⁴⁴

Kuoleman rituaalinen haltuunotto aloitettiin agraarikulttuurissa hyvissä ajoin ennen varsinaista kuolemaa. Kuoleman ei toivottu tulevan yllättäen, ja oli syytä tarkkailla kuoleman enteitä, joita saattoivat olla esimerkiksi ikkunalle pyrkivät linnut sekä oudot valoilmiöt ja äänet, samoin kuin kuolleiden sukulaisten kohtaaminen. Ihanteellinen kuolema tapahtui kotona sukulaisten ja ystävien ollessa kuolinvuoteen äärellä. Tällöin kuolijalla oli aikaa hyvästellä ja sopia riidat. Kristillisen näkemyksen mukaan syntien tunnustaminen helpotti kuolemista. Hengenlähdön jälkeen tuli avata uunipellit tai ikkuna, jotta sielu poistuisi talosta. Ruumis pestiin välittömästi kuoleman jälkeen.⁴⁵

Suomalaiset kansanuskomukset kummittelusta ja rauhattomista vainajista ovat olleet käyttökelpoisia moraalisten viestien välittämiseen vainajien kunnioittamisesta ja asiallisesta käytöksestä hautausmaalla. Tarinoiden avulla on myös käsitelty omia ja yhteisiä pelkoja ja itsessään ne ovat usein viihdyttäviä. Uskomusperinne on antanut mallia vainajakokemuksille ja niiden tulkinnalle. Vainajien arveltiin vielä kuoleman jälkeisinä viikkoina liikuskelevan kotitanhuvillaan ennen lopullista siirtymistään tuonpuoleiseen. Kokemukset vainajien vierailuista etenkin ensimmäisten viikkojen jälkeen kuoleman tapahduttua ovat yhä tänäkin päivänä melko tavallinen ilmiö. Entisajan uskomusperinteessä vainajien vierailut on kuvattu pelottavimpina kuin nykyään, koska tarinoita käytettiin varoitusmielessä.⁴⁶

Lähestyvistä kuolemasta koetaan tänäkin päivänä erilaisia merkkejä joko unessa tai valvetilassa. Linnut nähdään yhä vainajien edustajina tai viestintuojina, ja modernissa traditiossa ne ovat äskettäin kuolleita omaisia tai näiltä saatuja tervehdyksiä. Nykypäivän populaariin kuolemankulttuuriin antavat leimansa myös spiritualismin kaltaiset esoteeriset liikkeet ja erityisesti enkelit, jotka Terhi Utriainen on nähnyt joustavaksi kansanuskoksi

⁴² Engels & Koski 2015, 16-17

⁴³ Pulkkinen 2014 (luku Kansanusko)

⁴⁴ Koski & Moilanen 2019, 69, 98

⁴⁵ Koski & Moilanen 2019, 69

⁴⁶ Koski & Moilanen 2019, 87

moderneille naisille. Jotkut ajattelevat myös niin, että elävien seassa harhailee vainajia, jotka eivät ymmärrä kuolleen. Nykykulttuurissa kristillinen kuvasto ja suomalaiseen kansankulttuuriin perustuvat teemat elävät rinnatusten.⁴⁷

2.2.2. Kuolemaa koskevat käsitykset ja kokemukset 2000-luvulla

Perinteiset kristilliset kuolemaa koskevat uskonkäsitykset ovat niin Suomessa kuin muissakin jälkimoderneissa yhteiskunnissa vähentyneet. Vuoden 2008 International Social Survey Programme -kyselytutkimuksen mukaan suomalaisten usko kuolemanjälkeiseen elämään oli lähellä eurooppalaista keskitasoa. Vajaa viidennes ei ehdottomasti uskonut kuoleman jälkeiseen elämään, kun taas ehdottomasti taivaaseen uskovia oli vain 16 prosenttia suomalaisista. Helvetin olemassaolosta varmoja oli harvempi kuin yksi kymmenestä suomalaisesta, ja usko jälleensyntymiseen oli lähes samalla tasolla. Joka kolmas puolestaan ei ehdottomasti uskonut helvetin olemassaoloon. Kuolleiden esivanhempien ylliluonnollisiin voimiin uskoi 14 prosenttia suomalaisista. Suomalaiset naiset uskoivat selvästi miehiä useammin taivaaseen, kuolemanjälkeiseen elämään, jälleensyntymiseen ja uskonnollisiin ihmeisiin.⁴⁸ Vuonna 2015 tehty Gallup Ecclesiastica-kysely täydentää tietoa suhtautumisesta kuolemanjälkeiseen elämään. Kyselyn mukaan agnostisismi on yleisin suomalaisten suhtautumistapa kuolemaan, koska 71 prosenttia kyselyyn vastanneesta 4230 henkilöstä oli sitä mieltä, että kukaan ei voi tietää, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu⁴⁹. Vuonna 2018 toistettu International Social Survey Programme -kyselytutkimus kertoo uskontoa noudattavien suomalaisten määrän selvästi vähenemisestä ja toisaalta uuden hengellisyyden kasvusta viimeisten kymmenen vuoden aikana⁵⁰.

Nykyajan mielikuvat kuolemasta liittyvät usein henkilökohtaisten ihmissuhteiden menettämiseen⁵¹, ja niille on ominaista tuonpuoleisuutta koskevien käsitysten kirjavuus. Kyselytutkimuksessa (N=210), jossa tutkittiin kuolemaan ja sen jälkeisiin tapahtumiin kohdistuvia suomalaisten käsityksiä ja tunteita, läheisen kuoleman ajattelu herätti pääosin voimakkaampia tunteita kuin oman kuoleman pohdinta. Läheisen ihmisen kuoleman ajattelun aiheuttamiin tunteisiin vaikuttivat oma suhtautuminen kuolemaan, aiemmat kokemukset kuolemasta, suhde läheiseen ja kuolintapa. Kuolemaan kohdentuvat tunteet jaettiin kielteisinä koettuihin tunteisiin, luopumiseen liittyviin tunteisiin, hyväksyntää

⁴⁷ Koski & Moilanen 2019, 95-97; Utriainen 2017, 261, 263

⁴⁸ Ketola 2011, 14, 18

⁴⁹ Ketola 2016, 67-68

⁵⁰ Tietoarkisto, 2019

⁵¹ Koski & Moilanen 2019, 95

osoittaviin tunteisiin ja torjunnan tunteisiin. Tutkittujen käsitykset kuolemanjälkeisestä elämästä olivat moninaisia. Osa tutkituista näki kuoleman elämän lopullisena päätöksenä, jolloin aivotoimintojen sammussa koko ihmisen persoona lakkaa olemasta, ja hautaamisen jälkeen hän siirtyy luonnon kiertokulkuun kuten muutkin elolliset olennot. Jotkut uskovat ruumiin kuolevan, mutta elämän jatkuvan jollakin henkisellä tasolla tai sielunvaelluksena. Henkinen kuolemanjälkeinen elämä katsottiin sielun siirtymiseksi unenomaiseen tilaan, toiseen tietoisuuteen tai ajattomaan tilaan ja tyhjyyteen. Ajateltiin myös, että kuolleiden läheisten sielut ovat ainakin ajoittain läsnä elävien keskuudessa. Kristinuskon ohjasi edelleen monien käsityksiä, jolloin uskotaan kuolemanjälkeiseen ylösnousemukseen ja siirtymiseen taivaaseen Jumalan luo. Tähän liittyy usko läheisten jälleennäkemisestä kuoleman jälkeen. Myös helvettiin joutumiseen uskottiin, ja voitiin nähdä, että se, miten on elämänsä elänyt, määrittelee kuoleman jälkeisen kohtalon. Osa kyselyyn vastanneista uskoi myös, että kuoleman tulisi olla hyvä, jotta sielu pääsisi lepoon. Joidenkin mielestä ihminen muuttuu kuoltuaan enkeliksi ja jää suojelusenkeliksi.⁵²

Vainajien läsnäolon kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessa⁵³ tarkasteltiin laajan aineiston (N=195 osallistujaa, 613 kertomusta) pohjalta vainajakokemusten luonnetta ja sitä, miten tutkittavat tulkitivat kokemustensa vaikuttaneen käsityksiinsä elämästä ja kuolemasta. Tutkimustuloksia peilattiin Continuing Bonds -suruteoriaan, jossa vainajakokemukset nähdään ensisijaisesti sisäisinä representaatioina eli mielikuvina sekä osana suruprosessia. Vainajien läsnäolokokemukset jaettiin koetun vastaanottotavan mukaisesti ulkoisiin aistimuksiin (esimerkiksi näkö- ja kuuloaistimuksiin), sisäisiin tuntemuksiin (esimerkiksi lähelläolotuntemuksiin), unitilakokemuksiin, symbolisesti tulkittuihin kokemuksiin (esimerkiksi valosymboleihin) sekä vainajan aiheuttamiksi tulkittuihin kokemuksiin ja tapahtumiin. Kokijoiden mukaan vainajakokemukset vaikuttivat huomattavasti heidän käsityksiinsä elämästä ja kuolemasta. Kokemukset vähensivät kokijoiden kuolemanpelkoa ja muuttivat heidän uskomuksiaan. Vainajakokemukset osoittautuivat kokijoiden uskonnosta, iästä ja koulutuksesta riippumattomiksi ja ne koettiin pääosin myönteisinä.⁵⁴ Myöskään kansainvälisten tutkimusten mukaan läsnäolokokemuksilla ei ole yhteyttä kokijoidensa uskonnolliseen taustaan ja henkilökohtaisiin odotuksiin⁵⁵, joskin vainajan läsnäolon tuntenut henkilö voi tulkita kohtaamisen reaalisuutta omasta maailmankuvastaan käsin⁵⁶.

⁵² Vatanen 2018, 13, 15, 18, 33-35

⁵³ Siltala 2019a

⁵⁴ Siltala 2019a, 3

⁵⁵ Siltala 2019b, 16

⁵⁶ Troyer 2014

3. Maailmankatsomuksellinen tausta

3.1. Uskonto ja spiritualiteetti

Uskontososiologisesta näkökulmasta uskonnon on katsottu olevan kulttuuristen symbolijärjestelmien kokonaisuus, joka vastaa elämän merkityksellisyyden ongelmiin osoittamalla transsendenttisen todellisuuden. Tämä todellisuus vaikuttaa jokapäiväiseen elämään symbolijärjestelmien mukaisesti, mutta sitä ei voida täysin hallita. Uskonnollisiin symbolijärjestelmiin sisältyy myyttisiä, eettisiä ja rituaalisia elementtejä sekä käsityksiä pelastuksesta. Transsendenttisen tason (kuten jumalien ja henkien) hyödyntäminen mahdollistaa symbolisella tasolla selittämättömän ymmärtämisen ja hallitsemattoman käsittelyn.⁵⁷ Uskonto perustuu ihmisen kykyyn rajata ja erottaa jotakin pyhäksi⁵⁸.

Käsitteen spiritualiteetti juuret ovat kristinuskossa, johon liitettyinä käsite viittaa rukouksen ja elämisen yhdistelmään, samoin kuin perustaviin arvoihin, elämäntyyliin sekä hengellisiin käytäntöihin ilmentäen ihmisen kokemusta Jumalasta ja inhimillisestä elämästä. Spiritualiteetti tulee latinan sanoista *spiritus*, *spiritualitas* ja adjektiivista *spiritualis*. Se on johdettu kreikan sanasta *pneuma*, joka merkitsee henkeä ja jota Paavali käytti Uuden Testamentin kirjeissään. Pneuma puolestaan on liitetty hepreankielen sanaan *ruach*, hengitys, joka on heprealaisen antropologian mukaan ihmisen elämän ydin ja elävä voima. Henki tuo ihmiselle elämän. Uudessa Testamentissa henki ei ole vastakohta fyysiselle tai materiaaliselle maailmalle, vaan lihalle, joka merkitsee kaikkea Jumalan hengen vastaista. Henki vaikuttaa kaikkeen ihmisen olemassaoloon, kun taas henkisyys (spirituaalisuus) on vastaus ihmisen hengen kokemukseen.⁵⁹

Uskontososiologisissa spiritualiteetin määritelmissä painotetaan yleensä yksilön henkilökohtaista suhdetta pyhään, yliluonnolliseen tai tuonpuoleiseen todellisuuteen, tai tietoisuutta todellisuudesta, joka on elämän arkitodellisuuden yläpuolella. Paul Heelas on määritellyt spiritualiteetin “elämäksi”, joka merkitsee syvää, spirituaalisesti tietoista tajua elossa olemisesta. Tällöin tuonpuoleisen Pyhän sijasta elämästä itsessään tulee pyhä, jumala. Spiritualiteetin keskiössä on suhde pyhään tämänpuoleisessa elämässä; kyse on elämän pyhittämisestä (sacralization of life). Heelasin mukaan uskonto ja spiritualiteetti eivät sulje toisiaan pois, vaan elämää korostavaa spiritualiteettia (spiritualities of life) on myös perinteisen, järjestäytyneen kristillisen uskonnollisuuden sisällä. Tällaisia spiritualiteetin muotoja Heelas nimittää teistisiksi elämän spiritualiteeteiksi (theistic spiritualities of life),

⁵⁷ Stolz et.al. 2016, 23

⁵⁸ Anttonen 2004, 35

⁵⁹ Ásgeirsdóttir et.al. 2014, 149-150

joille on ominaista uskonnon kokemuksellisen puolen, tunteiden, sisäisen todellisuuden tiedostaminen ja pyhän henkilökohtaistamisen korostus.⁶⁰

Spiritualiteetin on katsottu voivan olla sekulaari tai lisäksi ateistinen, jolloin kysymys on siirtymisestä metatasolle suhteessa oman maailman ilmiöihin (self-transcendence)⁶¹. Sekulaarissa spiritualiteetissa ei sitouduta uskonnolliseen maailmankatsomukseen eikä yliluonnollisella ole siinä olennaista asemaa. Sekulaarin spiritualiteetin keskeisinä piirteinä ovat itsensä ylittämisen tai universalismin lisäksi epädogmaattisuus, yksilökeskeisyys, eklektisyys ja keskittyminen nykyhetkeen. Ateistista spiritualiteettia on pidetty sekulaarin henkisyyden alakategoriana, jolle on ominaista ateismin tai naturalistisen maailmankuvan eksplisiittinen esiintuonti. Sekulaaria ja ateistista spiritualiteettia yhdistää keskittyminen nykyhetkeen, eklektisyys ja tavoite luoda hyvä elämä tässä maailmassa.⁶² Sekulaari tai ateistinen spiritualiteetti, johon ei sisälly yliluonnollista agenttia tai todellisuutta, on luonteeltaan usein horisontaalinen. Uskonnollisesti orientuneiden ihmisten spiritualiteetti on sen sijaan usein vertikaalinen sisältäessään ikuisuuden, yliluonnollisen Jumalan ja korkeamman voiman käsitteet.⁶³

Uskonnollisuutta ja spiritualiteettia käytetään osin päällekkäisinä, osin vaihtoehtoisina käsitteinä. Uskonto on yleensä nähty instituutioihin, organisaatioihin ja ideologioihin liittyväksi, kun taas spiritualiteetti on merkinnyt kokemuksia, tunne-elämää ja syvää pohdintaa. Jotkut tutkijat puolestaan käyttävät uskonnon ja spiritualiteetin käsitteitä toistensa synonyymeina.⁶⁴ Uskontososiologisessa ja muussakaan tutkimuksessa ei ole onnistuttu vakiinnuttamaan spirituaalisuuden tai sitä lähellä olevan henkisyyden käsitteitä, vaan jokaisen tutkijan on valittava itse, miten käyttää näitä käsitteitä⁶⁵.

3.2. Uskonnolliset ja spirituaaliset kokemukset

Suomen kielessä 'kokeminen' on tarkoittanut tarkistamista tai selon ottamista. Myös latinan sana *experior* merkitsee selon ottamista ja lisäksi muun muassa kokeen tekemistä, uskaltamista ja läpi kulkemista.⁶⁶ Kokemisen sen nykyisessä merkityksessään on nähty muodostuvan havaitsemisesta, tiedostamisesta (ainakin jossain määrin), ajatuksista ja

⁶⁰ Helander 2005, 248; Heelas 2007, 2-3

⁶¹ Schnell & Keenan 2013, 108; Saarelainen 2017, 265

⁶² Sillfors 2017, 239, 252

⁶³ Saarelainen 2017, 254; Schnell & Keenan 2013, 107

⁶⁴ Tirri & Ubani 2005, 238

⁶⁵ Karjalainen 2018, 267

⁶⁶ Haaparanta 2003, 268

tunteista. Uskonnollinen kokeminen on näiden elementtien uskonnollisesti jäsentynyt kokonaisuus, jota ei voi tavoittaa irrallaan sen ilmauksista.⁶⁷

Caroline Franks Davis on jaotellut uskonnolliset kokemukset 1) tulkitseviin kokemuksiin, 2) kvasisensorisiin kokemuksiin, 3) ilmoituksiin, 4) uudistaviin kokemuksiin, 5) numeenisiin eli jumalallista pyhyttä ilmaiseviin ja 6) mystisiin kokemuksiin. Jos henkilö itse pitää tavanomaista kokemusta uskonnollisena, kysymys on tulkitsevasta kokemuksesta. Jos kokemuksen ensisijainen ilmentymä on puolestaan fyysinen aistimus, kuten ääni, näköaistimus tai kokemus kosketetuksi tulemisesta, kyseessä on kvasisensorinen kokemus. Näiden kokemusten katsotaan edustavan yhteyttä henkimaailmaan, joskin usein tarvitaan jonkin verran tulkintaa. Ilmoituksia ovat välittömät ja varmat inspiraation, valaistumisen tai oivalluksen kokemukset, kun taas uudistaviksi kokemuksiksi kutsutaan kokemuksia, jotka ylläpitävät uskovan uskoa, toivoa, iloa, valaistumista ja rauhaa. Numeeninen kokemus on ihmisestä poikkeavan majesteetin läsnäolon kokemista, mikä synnyttää kunnioitusta, pelkoa ja hämmästyä. Mystisiin kokemuksiin lukeutuu esimerkiksi tunne, että on vapautunut yksilöllisen minän, ajan ja paikan asettamista rajoituksista.⁶⁸

Uskontopsykologinen tutkimus antaa uskonnollisista tunteista lisätietoa⁶⁹, joka täydentää edellä kuvattua jäsenystä uskonnollisten kokemusten kuudesta ulottuvuudesta. Tunne on määritelty akuutiksi, intensiiviseksi ja tyypillisesti lyhytkestoiseksi psykofysiologiseksi muutokseksi, joka syntyy vastauksena merkitykselliseen tilanteeseen ihmisen ympäristössä⁷⁰. Uskontoa on aina pidetty syvällisten tunteiden lähteenä. Raamattuun sisältyy suuri tunteiden kirjo, ja monissa uskonnollisissa traditioissa, kuten karismaattisissa liikkeissä ja mietiskelyssä, kannustetaan tietynlaisten tunteiden osoittamiseen, tiedostamiseen tai hallitsemiseen.⁷¹ Jotkut tunteet koetaan erityisesti pyhyiden kokemusta heijastavina, jolloin havaitaan jumalallisen olennon, kohteen tai perimmäisen todellisuuden läsnäolo⁷². Uskonnolliset paikat, kuten kirkot, synagogat ja moskeijat, sekä uskonnolliset rituaalit edistävät osallistujien pyhyiden kokemuksia. Tämä ei tarkoita sitä, etteivät sekulaarit ihmiset voisi kokea pyhyiden tunteita tai pitää jotakin pyhänä.⁷³

Uskonnollisiksi pyhyiden tunteiksi on katsottu erityisesti kiitollisuus, kunnioittava pelko, ihmetys ja toivo. Kiitollisuus on emotionaalinen vastaus lahjan saamiseen ja

⁶⁷ Markkula 1997, 153-154 [Pyysiäinen 1986]

⁶⁸ Franks, Davis 1989, 30-60; Haaparanta 2003, 270-271

⁶⁹ Tunteiden merkitys uskontopsykologisessa tutkimuksessa: ks. esim. Geels & Wickström 2009, 27, 34

⁷⁰ Rosenberg 1998, 250

⁷¹ Emmons 2005, 236.237

⁷² Emmons 2005, 239; Hill et.al. 2001, 68

⁷³ Emmons 2005, 238; Pessi et.al. 2018

arvostuksen kokemista sen jälkeen, kun on tuntenut päässeensä osalliseksi jostakin pyyteettömästä teosta tai asiasta. Kiitollisuuteen voi sisältyä havainto siitä, että elämä itsessään on lahja. Kiitollisuuden teema läpäisee suurten monoteististen maailmanuskontojen kirjoitukset, rukoukset ja opetukset.⁷⁴ Kunnioittavaan pelkoon liittyvä kokemus ihmistä suuremmasta majesteetista herättää samaan aikaan kauhua ja lumoa. Uskonnollinen ihmetys puolestaan aktivoituu kohdattaessa jotakin uutta ja odottamatonta; jotakin, joka syvällisellä tavalla mykistää ihmisen voimallaan, todellisuudellaan, totuudellaan tai kauneudellaan.⁷⁵ Toivo on yhdessä uskon ja lähimmäisenrakkauden kanssa kristillinen hyve⁷⁶.

Spirituaaliset kokemukset voidaan Cristiaan A.M. Hermansin mukaan erottaa sekä tavanomaisista että uskonnollisista kokemuksista. Hermans määrittelee spirituaaliset kokemukset perimmäisen merkityksen sisältäviksi kokemuksiksi, jotka ovat eksistentiaalisesti relevantteja, ennakoimattomia ja joskus - joskaan ei välttämättä - objektiivisesti katsottuna merkillisiä tavanomaisiin kokemuksiin ja tilannesidonnaisiin uskonnollisiin kokemuksiin verrattuna. Spirituaalisen kokemuksen ennakoimattomuudella on neljä ominaisuutta: 1) tapahtunutta ei voi selittää riittävällä tavalla tietoon nojaten, 2) tapahtunutta ei voi ihmisen toiminnan avulla muuttaa tavanomaiseksi, elämän normaalin järjestyksen mukaiseksi, 3) tilanteella koetaan olevan eksistentiaalista arvoa, ja 4) tilanteen yllättävyys antaa ihmiselle ajattelemisen aihetta. Ennakoimattomat ja eksistentiaalisesti merkitykselliset kokemukset saattavat olla objektiivisesti poikkeavia (esimerkiksi kohtaamiset kuolleiden kanssa) tai yksinomaan subjektiivisesti merkityksellisiä. Jälkimmäisiin kokemuksiin liittyy elämän lopullisuuteen viittaavien elementtien henkilökohtainen merkitys.⁷⁷

Raja spirituaalisen ja uskonnollisen kokemuksen välillä on hyvin huokoinen. Esimerkiksi uskonnollisia rituaaleja ei välttämättä henkilökohtaisesti koeta spirituaalisina ja perimmäisen merkityksen sisältävinä, vaan kysymys voi olla velvoitteiden tai tapojen noudattamisesta (esimerkiksi kynttilän sytytys ja veisuu kirkossa). Uskonnolliset kokemukset ovat spirituaalisia, kun ne ilmaisevat henkilölle perimmäisiä merkityksiä.⁷⁸

⁷⁴ Emmons 2005, 239-242

⁷⁵ Emmons 2005, 241 [Bulkeley 2002, 6]

⁷⁶ Emmons 2005, 242

⁷⁷ Hermans 2014, 119, ks. myös Saarelainen 2017, 253-254

⁷⁸ Hermans 2014, 118,120

4. Tutkimuksen toteutus

4.1. Tutkimustehtävä

Tutkielman tavoitteena on tutkia tuon- ja tämänpuoleisuuden kokemuksia läheisen tai hoidettavan ihmisen kuoleman äärellä. Tutkimuskysymyksenä on, millaisia tuon- ja tämänpuoleisuuden kokemuksia sekä niille annettuja merkityksiä läheisen tai hoidettavan ihmisen kuolemaan sisältyy Tietoarkiston kvalitatiivisessa kirjoitusaineistossa FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014. Vastaavaa tutkimusta, jossa kohderyhmää ei olisi valikoitu joidenkin ominaisuuksiensa (esimerkiksi perhesuhteen tai läheisen sairauden) mukaan, en ole löytänyt. Läheisellä tarkoitan kuolevaa tai kuollutta henkilöä, johon informantilla oli henkilökohtainen suhde, kuten sukulaisuus-, avio- tai ystävyys-suhde, kun taas hoidettavan henkilön informantti oli tavannut hoitoalan ammattinsa tai vapaaehtoistyön yhteydessä. Jos läheinen oli samalla informantin hoidettavana oleva ihminen, puhun hänestä läheisenä.

Tutkimustehtävä kattaa niin uskonnolliset, spirituaaliset kuin sekulaaritkin kokemukset sekä niiden merkitykset suhteessa kuolemaan (kuvio 1).

Kuvio 1. Tutkimusasetelma

Uskonnollinen kokemus tarkoittaa tässä tutkimuksessa johonkin uskonnolliseen traditioon ja sen institutionaalisiin muotoihin tavalla tai toisella yhteydessä olevaa kokemusta, kun taas spirituaalinen kokemus on uskonnollisten traditioiden ulkopuolinen yliluonnollinen tai arkitodellisuuden yläpuolella oleva kokemus. Sekulaari kokemus on kokemus, joka assosioituu informantille merkityksellisellä tavalla läheisen tai hoidettavan ihmisen kuolemaan, mutta jota ei voi pitää uskonnollisena tai spirituaalisena. Tutkimuksessa kokemuksiin sisältyvät laajasti kaikki niihin assosioituvat attribuutit, jotka voivat ilmentää esimerkiksi tunteita, käsityksiä ja toimintaa. Esiymmärryksenä on, ettei kaikkia mahdollisia kokemuksia pystytä tämän opinnäytetyön yhteydessä tarkastelemaan.

4.2. Tutkimusaineisto ja informantit

Suomen Kirjallisuuden Seuran arkisto ja Suomen Akatemian Mieli ja toinen -projekti, jossa tutkittiin ihmismieltä ja yliluonnollisina pidettyjä ilmiöitä, keräsivät tutkimusaineiston kirjoituspyynnöllä ajalla 1.2.-31.10.2014. Kirjoituskutsussa kirjoittajaa pyydettiin kertomaan, miten kuolemaan tänä päivänä suhtaudutaan Suomessa ja millainen on hyvä kuolema. Edelleen toivottiin näkemyksiä pitkäaikaisen laitoshoidon vaikutuksesta kuolevan ja omaisten väliseen suhteeseen sekä kuolevan ihmisen elämän ihmisarvoon. Aineiston kerääjät olivat kiinnostuneita myös siitä, miten merkityksellisiä edesmenneet omaiset ovat nykypäivän suomalaisille, miten kuolleita omaisia muistetaan, missä heidän nähdään olevan, sekä jatkuuko edesmenneiden vaikutus tässä maailmassa. Lopuksi kirjoittajan toivottiin kertovan unessa tai valveilla koetuista kuolleisiin ihmisiin liittyvistä selittämättömistä tai paranormaaleista ilmiöistä sekä tiedusteltiin, voiko vainajiin saada yhteyden ja toivooko kirjoittaja kuolleiden omaistensa jälleennäkemistä.⁷⁹

Aineisto sisältää 41 kirjoitusta, joiden yhteismäärä on runsaat 140 sivua⁸⁰. Suurimmassa osassa kirjoituksia käsitellään läheisen tai useiden läheisten kuolemaa, ihanteellista kuolemaa sekä pohditaan omaa suhdetta uskontoon ja kuolemanjälkeiseen elämään. Kirjoittavat kertovat kuolinhetkellä, sitä ennen ja sen jälkeen tapahtuneista kokemuksistaan ja muistoistaan. Niiden ajallinen ulottuvuus on tutkimusaineistossa laaja vaihdellen kirjoitusajankohtaan nähden äskettäisestä kuolemasta aina kymmenien vuosien takaisin tapahtumiin. Kirjoitukset edustavat vuosikymmenten ajalta 1900-luvun ja 2000-luvun alun suomalaista kuoleman-kulttuuria ihmisten arjessa ja kuvastavat sen muutosta.

Tutkimusaineistosta on aiemmin julkaistu kolme tutkimusta. Folkloristi Kaarina Koski, joka on yksi tutkimusaineiston tekijöistä, tarkastelee jatkuvien siteiden merkitystä surunarratiiveissa. Hänen mukaansa suurin osa informanteista koki tärkeäksi säilyttää elämässään muisto kuolleista sukulaisistaan tai ystävistään. Koski tiivisti jatkuvan siteen kuolleeseen läheiseen suhteisuuden tai relationaalisuuden (relationality) käsitteeseen, jossa perhesiteiden ja esi-isien perinnön nähdään jatkuvan kuoleman jälkeen. Yleisimmät tavat ylläpitää jatkuvia siteitä kuolleisiin läheisiin ovat rituaalinen muistelu (esimerkiksi hautajaiset ja muistojuhlat) sekä erilaiset keskustelut (esimerkiksi kuolleen muistelu arjessa

⁷⁹ FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014, Yhteenvedo; FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014, Kirjoitusohje

⁸⁰ Elokuussa 2019 saamassani aineistossa oli 42 kirjoitusta, joista kuitenkin kirjoitus #031 oli samansisältöinen kuin #32 kirjoittajien henkilötietoja lukuun ottamatta. Ilmoitin asiasta Tietoarkistoon ja #31 poistettiin tämän jälkeen tutkimusdatasta. Tarkkaa sivumäärää en pysty mainitsemaan, koska osa kirjoituksista on alkuperäisistä kirjoituksista muodostettuja pdf-dokumentteja, joiden fontit, rivinvälit ja asettelut poikkeavat toisistaan.

perheenjäsenten kesken). Jatkuvat siteet ilmenivät myös kuolleelta saatuna aineellisena tai henkisenä perintönä sekä avun ja neuvojen pyytämisenä kuolleelta arjen ongelmatilanteissa.⁸¹

Kaksi muuta samaa tutkimusaineistoa hyödyntänyttä tutkimusta ovat sosiaalityön pro gradu -tutkielmia. Marika Herman tarkastelee puolison ja lapsen kuolemaan liittyvää surua sekä surusta selviytymistä erityisesti sosiaalisen tuen avulla. Wilhelmiina Maarni tutki käsityksiä hyvästä kuolemasta ja kuolemasta selviytymistä edistäneitä tekijöitä. Uskonnolliset näkemykset, kuten jälleennäkemisen toivo, näyttivät edistävän surusta ja menetyksestä selviytymistä. Maarnin tutkimuksessa kuolleen korkea ikä, nopea ja kivuton kuolema sekä ihmisarvo ja elämän mielekkyys ajalla ennen kuolemaa assosioituivat hyvään kuolemaan.⁸²

Tutkimukseni aineistoksi valikoitui 41 kirjoituksesta 38 tekstiä. Poisjätetyistä kirjoituksista kahdesta en kyennyt arvioimaan kirjoittajan maailmankatsomusta, minkä katsoin tulkinnan avaimeksi. Kolmas kirjoitus ei kosketellut tutkimustehtävääni. Aineisto on hyvin moniääninen, rikas ja laaja, ja sitä oli välttämätöntä rajata melko tiukasti. Olen jättänyt aineiston ulkopuolelle surukerronnan, kuolevien hoitoa ja kohtelua koskevat mielipiteet ja kokemukset, omaisten epäeettiseen kohteluun liittyvät kokemukset sekä sosiaalisia suhteita koskevat kuvaukset. Unikokemukset olen sisällyttänyt aineistoon, jos niihin sisältyy poikkeuksellisia, läheisen vainajan läsnäolosta kertovia piirteitä⁸³.

Tutkimus kohdentuu kirjoituksissa pääosin yksilöityihin läheisten henkilöiden kuolemien herättämiin kokemuksiin. Valtaosa näistä kokemuksista liittyi omien vanhempien kuolemiin, ja sen jälkeen pienemmässä määrin puolisoiden, isovanhempien ja sisarusten kuolemiin. Tämän lisäksi aineistoon sisältyy muiden läheisten ihmisten, kuten muiden sukulaisten, appivanhempien, ystävien sekä hoidettavien henkilöiden⁸⁴ kuolemaan liittyviä kokemuksia. Laskin aineistossa olevan runsaat 90 yksittäiseen kuolleeseen ihmiseen jollakin tavalla viittaavaa kokemusta, joita hyödynnän kirjoituksen antamien mahdollisuuksien mukaan. Kirjoittaja on voinut keskittyä vain yhteen kuolemaan tai kuvata useiden ihmisten kuolemia, joitakin tarkemmin ja toiset vain lyhyesti mainiten. Aineisto kohdentuu pienessä määrin myös pienryhmiin, jotka olivat informanteille merkityksellisiä: muistisairaiden vanhusten ja edesmenneiden esi-isien kuolemiin, joista jälkimmäisiä informantti ei todennäköisesti ollut koskaan tavannut.

Tietoarkisto on ilmoittanut kunkin kirjoittajan taustatietoina syntymävuoden, asuinmaakunnan, sukupuolen ja ammatin, mikäli informantti on luovuttanut kyseisen tiedon.

⁸¹ Koski 2016. Koskella oli käytettävissään koko alkuperäisaineisto, runsaat 100 kirjoitusta

⁸² Herman 2018; Maarni 2020

⁸³ Siltala 2019b, 113

Aineiston kirjoittajista on naisia 32 ja miehiä 4. Kaksi informanttia ei ollut ilmoittanut sukupuoltaan. Vanhin syntymävuotensa ilmoittanut kirjoittaja on syntynyt vuonna 1921 ja nuorin 1991. Informanttien keskimääräinen synnyinvuosi on 1959, ja valtaosa heistä on syntynyt 1940-1960 -luvuilla. Luokittelin informanttien ilmoittaman ammatin tai sitä vastaavan tiedon Tilastokeskuksen sosiaaliekonominen asema 1989 -henkilöluokituksen mukaisesti⁸⁵ saadakseni informanteista suuntaa antavan kokonaiskäsityksen. Tietonsa antaneista 26 kirjoittajasta 18 lukeutui ammattinsa perusteella ylempiin tai alempiin toimihenkilöihin: kirjoittajissa on esimerkiksi kolme opettajaa, kaksi kirjastonhoitajaa ja useita terveydenhuollon ammattilaisia. (Taulukko 2.)

Syntymävuosi	Lukumäärä	Sosioekonominen asema	Lukumäärä
-1939	2	Ylemmät toimihenkilöt	8
1940-1949	7	Alemmat toimihenkilöt	8
1950-1959	6	Työntekijät	2
1960-1969	8	Opiskelijat	1
1970-1979	5	Eläkeläiset	4
1980-	3	Työttömät /muut	3
tieto puuttuu	7	Tieto puuttuu	12
Yhteensä	38	Yhteensä	38

Taulukko 2. Tutkimusaineiston kirjoittajat syntymävuoden ja sosiaaliekonomisen aseman mukaan⁸⁶

Kirjoittajien yleisin asuinmaakunta on Uusimaa (13 henkilöä). Toiseksi yleisimmin asuttiin Pohjois-Pohjanmaalla (6 kirjoittajaa) ja Varsinais-Suomessa (4 informanttia). Aineistoon sisältyy osallistujia lähes kaikista Suomen maakunnista.

4.3. Tutkimusmenetelmät, analyysi ja tutkimusetiikka

Aloitin aineiston analyysin aineistolähtöistä laadullista sisällönanalyysia käyttäen. Sisällönanalyysi on tekstianalyysia, jonka avulla voidaan analysoida dokumentteja systemaattisesti ja objektiivisesti. Miltei mikä tahansa kirjalliseen muotoon saatettu materiaali voi muodostaa dokumentin, ja sisällönanalyysi soveltuu hyvin täysin strukturoimattomaankin aineistoon. Menetelmän avulla pyritään saamaan tutkittavasta

⁸⁴ Aineistossa on kolme informanttia (#014, #021 ja #023), jotka kuvaavat vanhustenhoitajana tai saattohoitokodin vapaaehtoistyöntekijänä hoidettaviensa kuolemaan liittyviä kokemuksiaan. Ehdoton valtaosa informanteista käsittelee omien läheistensä kuolemia.

⁸⁵ Tilastokeskus s.a. Ammattiluokitus 2010; Tilastokeskus s.a. Sosiaaliekonominen asema 1989.

⁸⁶ FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014. Informantin #26 taustatietona ilmoitettu syntymävuosi (1964) poikkeaa kirjoituksessa yksiselitteisen selkeästi henkilötietona ilmoitetusta iästä. Käytin kirjoituksesta esille tulevaa syntymävuotta (1988).

ilmiöstä jäsenitys ja kuvaus johtopäätösten tekemistä varten. Sisällönanalyysissä etsitään tutkimuskysymyksen ohjaamana tekstissä olevia merkityksiä.⁸⁷

Poimin aineistosta ensin kaikki havaintoyksilöt (sanat, lauseet ja laajemmat tekstit), jotka kuvastavat läheisen tai hoidettavan henkilön kuolemaan liittyviä, tutkimuskysymykseen vastaavia kokemuksia sekä niille annettuja merkityksiä. Käsiteltäviksi havaintoyksiköiksi laskin myös kuolevien itsensä ennen kuolemaansa informantille kertomat, heidän omaa kuolemaansa koskevan kerronnan, samoin kuin muiden läheisten ihmisten vastaavan kerronnan. Jäsensin aluksi havaintoyksiköt ajallisesti 1) kokemuksiin ennen kuolemaa, 2) kokemuksiin kuoleman hetkellä ja ruumiin äärellä sekä 3) kokemuksiin jonkin kuolemanrituaalin yhteydessä, joko virallisessa ja yhteisöllisessä (hautajaisissa ja muistotilaisuudessa) tai jossakin epävirallisessa ja yksityisessä rituaalissa. Lisäksi oli 4) laaja ryhmä, johon sijoitin kaikki muut tutkimuskysymykseen vastaavat kokemukset.

Sisällönanalyysi ei kuitenkaan toiminut kovin hyvin: kirjoituksista irralleen otetut havaintoyksiköt eivät antaneet oikeutta kunkin kirjoituksen hengelle ja ydinsanomalle, ja yhteen koottuja kokemuksia ei tuntunut mielekkäältä tarkastella alkuperäisistä konteksteistaan irrallisina. Siirryin analysoimaan kutakin kirjoitusta omana kokonaisuutenaan ja etsimään muita vastaavanlaisia tekstejä. Sisällönanalyysin avulla etsityt havaintoyksiköt toimivat aineiston analyysin ja tulkinnan pohjamateriaalina.

Tutkimusaineisto koostuu narratiiveista, kertomuksista, joiden kirjoittajat ovat aktiivisesti valinneet sen, mitä ovat halunneet kertoa ja mistä vaieta. Kertomus rakentaa tietynlaisen todellisuuden kertojan tilannekohtaisesta tulkinnasta käsin.⁸⁸ Kertomuksen, joka tässä tapauksessa käsittelee kirjoittajan omaa kokemusmaailmaa, voi nähdä itsessään olevan osa kokemukselle annettuja tulkintoja, merkityksiä ja merkitysrakenteita. Yliluonnolliset ja muut marginaaliset kokemukset ovat sosiaalisesti arkaluonteisia ja tabumaisia, ja niitä voi pitää sekä kertomisen että tulkitsemisen haasteina.⁸⁹ Tutkimusaineiston informantit kertovat kokemuksistaan läheisten ihmisten kuolinvuoteen äärellä, yllättävistä kuolinviesteistä, kuolleina löytämistään omaisistaan, pitkäaikaisesta kärsimyksestä ja vaikeista, kuolemaan päättyneistä ihmissuhteista - asioista, joista ei helposti ulkopuoliselle avauduta. Tämä näkyy selvästi joissakin kirjoituksissa, joissa informantti on halunnut paljastaa jonkin kokemuksensa, mutta on samalla häivyttänyt mahdollisimman paljon itsestään ja kokemuksensa taustasta.

⁸⁷ Tuomi & Sarajärvi 2018, 117

⁸⁸ Rancken 2017, 163-164; Gergen 2004, 3-4; [Gergen 1994,191]

⁸⁹ Rancken 2017, 163-165

Narratiivinen analyysi kohdentuu merkitysten aineistolähtöiseen analyysiin, ja sen peruseriaatteena on, että tutkija on dialogissa aineistonsa kanssa. Tutkimusmetodi antaa tutkijalle suuntaviivoja analyysia varten eikä se siten ole selkeä ja yhtenevä metodi. Metodiin voi kuitenkin katsoa kuuluvan vähintään kertomusten holistisen tarkastelun, juonenkulun hahmottaminen ja sisällöllisten teemojen etsimisen. Narratiivinen analyysi tarjoaa ilmiölle myös aikaulottuvuuden, mikä mahdollistaa kertomuksen tapahtumien vaikutusten tarkastelun. Kertomuksen päähenkilönä on kertoja itse, jonka luomille merkityksille narratiivinen analyysi suo mahdollisuuden tulla esille.⁹⁰ Siten aineiston tulkinnan ytimessä ja avaimena oli informantti itse ja hänen maailmankatsomuksensa, jonka kehyksen tai suodattimen läpi tulkitseen kirjoittajan muistojen kokemuksistaan saavan merkityksensä. Nojaudun tässä sosiologi Erving Goffmanin esittämään kehystämisen ideaan. Goffmanin mukaan ihmiset tulkitsevat maailmaa ja kokemuksiaan omaksumiensa käsitteellisten kehysten avulla, jotka tarjoavat merkitysten reunaehdot. Goffman erottaa peruskehyksen, joka on vain näkökulma kokemukseen, varsinaisesta tulkinnallisesta kehyksestä. Peruskehystä tulkinnalliseen kehykseen siirtyminen tarkoittaa alkuvaikutelmasta tarkempien kausaalisuhteiden kartoittamiseen.⁹¹ Pidän informantin maailmankatsomusta tai siihen viittaavia ilmaisuja Goffmanin painottamana tulkinnallisena kehyksenä. Tulkintaa helpotti suuresti se, jos informantti itse toi esille maailmankatsomuksensa tai edes joitakin uskonnollisia tai muita käsityksiään erityisesti kuolemanjälkeisestä elämästä. Uskonnolliset ilmaisut oli suhteellisen helppo tunnistaa, eritoten kun kirjoituksista ei tullut esille muita uskontoja kristinuskon lisäksi. Myös muut yliluonnolliset, kuten paranormaalit kokemukset löytyivät vaivatta niissä käytettyjen ilmaisujen perusteella.

Uskonnollisten ja spirituaalisten ilmaisujen löytäminen ei vielä riittänyt, vaan tuli tarkastella, missä yhteydessä ja keiden toimesta ne esitettiin. Joissakin kirjoituksissa informantti ei jakanut kuolevan maailmankatsomusta, vaikka tuntui kunnioittavan sitä; esimerkiksi pappi oli kutsuttu kuolinvuoteen äärelle kuolevan itsensä toiveesta. Monissa kirjoituksissa on paljon toimijoita, joiden kokemuksista kirjoittaja kertoi omasta maailmankatsomuksestaan käsin. Tämä havainto osin ristiriitaisten äänten kakofoniasta selitti osaltaan sitä, miksi yksittäisten havaintoyksikköjen koostaminen sisällönanalyysin avulla ei toiminut aineiston tulkinnassa.

Tulkinnan haasteena oli erityisesti sekulaarien kokemusten löytäminen silloin, kun kirjoittaja ei ollut itse antanut tietoja maailmankatsomuksestaan. Kirjoituksessa ei silloin ollut

⁹⁰ Rancken 2017, 164-165

⁹¹ Rancken 2017, 154-155 [Goffman 1986, 21, 24-25]

mitään selkeää kiinnekohtaa, johon peilata kirjoituksen kokemuksia. Tällöin kertomuksen holistinen tarkastelu ja kielelliset vihjeet painottuivat vielä enemmän kuin ilmaistun maailmankatsomuksen sisältävien kirjoitusten analyysissa. Oli tarkasteltava huolellisesti informantin toimintaa ja kuolemantapauksen seurauksia kirjoittajalle itselleen. Olin kiinnostunut myös siitä, mitkä erityisesti institutionaaliseen uskontoon (esimerkiksi kristillisiin hautajaisiin) kuuluvat asiat sivuutettiin nopeasti tai jätettiin kokonaan kertomatta muutoin yksityiskohtaisessa kirjoituksessa.

Kirjoitusten juonellisina huippukohtina ovat usein kuoleman hetki ja kokemukset läheisen ruumiin äärellä. Äkkikuolemien kuvaukset aloitetaan joissakin kirjoituksissa suoraan kuolemasta, kun taas sairauden kautta lähenevää kuolemaa kuvataan usein prosessinomaisena tapahtumana. Pidän kokemuksia kuolemaisillaan olevan ihmisen tai ruumiin äärellä erittäin merkittävänä tutkimustehtävän kannalta, koska ne tuntuivat kaikkein autenttisimmin paljastavan ja erittelevän informanttien kokemusten uskonnollisen, spirituaalisen tai sekulaarin laadun. Tulkintani mukaan kokemukset kauempana kuolemasta puolestaan kertovat edellistä jäsennellymmiin kuolemalle annetuista merkityksistä ja vaikutuksista.

Kirjoitusten tunnemaailma on laaja, ja tunteista vallitsevin on suru, jonka analyysi jää tutkimustehtäväni ulkopuolelle. Ainakin kaksi kirjoitusta oli laadittu kirjoitusajankohtaan nähden äskettäin tapahtuneen läheisen kuoleman jälkeen. Pohdin, miten nämä kirjoitukset tulisi tulkita tutkimustehtävästäni käsin. Päädyin siihen, että tulkitsen kirjoituksia samalla tavoin kuin kaikkia muitakin, koska maailmankatsomus on ihmisessä läsnä koko ajan.

Tutkimusaineiston analyysi ja tulkinta oli vaativa prosessi, koska aineistoa ei oltu kerätty tutkimuskysymystäni silmälläpitäen ja joihinkin kirjoituksiin tuntui sisältyvän ulkopuoliselle lukijalle ensisilmäyksellä täysin salattuja merkityksiä. Luin kirjoituksia yhä uudelleen ja uudelleen, ja silti tuntui usein haasteelliselta tavoittaa kirjoittajan sanoma. Koin, että tulkintani ja kokemuksen autenttisuuden välillä oli välimatka: tulkitsin kirjoittajien enemmän tai vähemmän tuoreita muistoja. Ehkä viime kädessä ainoastaan informantit itse pystyisivät kertomaan, missä määrin tekemäni tulkinnat vastaavat heidän kokemuksiaan.

Noudatan tutkimusaineiston käsittelyssä ja tulosten raportoinnissa hyvää tieteellistä käytäntöä⁹² sekä ihmistieteellisen tutkimuksen eettisiä periaatteita⁹³, mitä myös aineiston luovuttanut Tietoarkisto edellyttää⁹⁴. Tutkimusaineiston käsittelyyn ei liity suuria eettisiä haasteita, koska informantit ovat suostumuksellaan luovuttaneet kirjoituksensa tieteellisen tutkimuksen käyttöön, ja Tietoarkisto on anonymisointivaiheessa poistanut alkuperäisessä

⁹² Helsingin yliopisto 2019

⁹³ TENK 2019

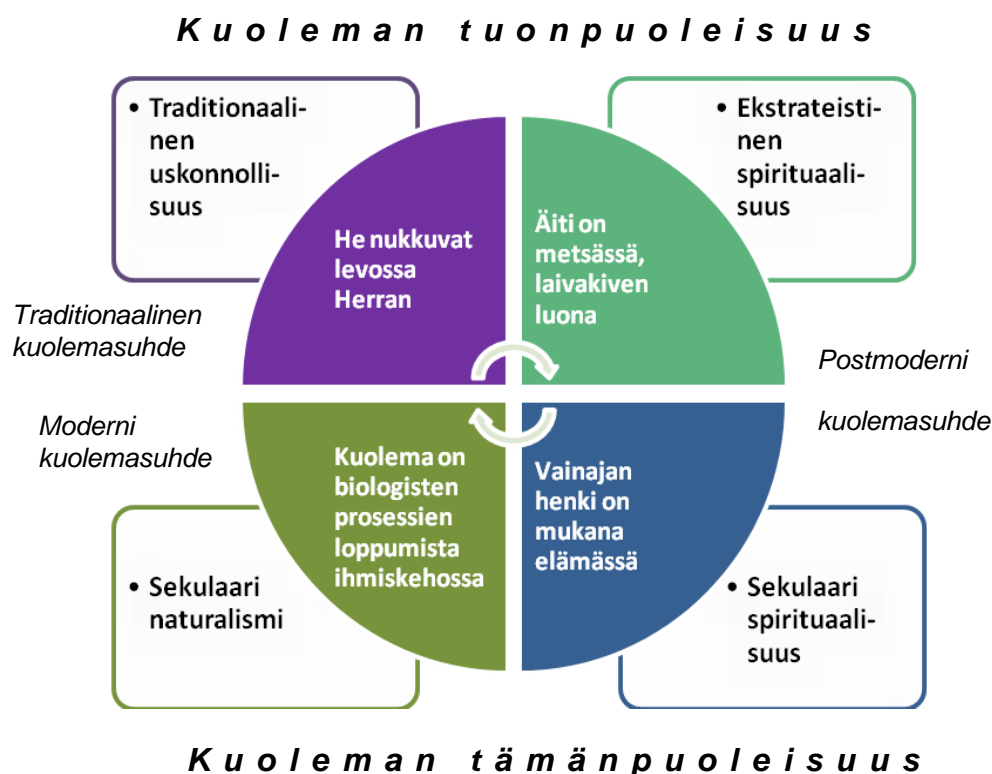
⁹⁴ Tietoarkisto 2014

aineistossa olleet valokuvat, kuolinilmoitukset, blogiosoitteet ja muun tunnistellisen aineiston. Aineistoon on kuitenkin jäänyt jonkin verran mielestäni tarpeettomasti esimerkiksi sairaaloiden nimiä ja muita tunnistetietoja. Olen poistanut tulosten raportoinnista tällaiset tiedot, ellei kysymys ole jostakin vuosikymmeniä sitten tapahtuneista asioista. Sitaatteihin on jätetty niissä olevat kirjoitusvirheet.

Tutkimuksen luotettavuutta lisää se, että empiiriset tulokset ovat kenen tahansa tutkimusaineistoon Tietoarkistosta käyttöoikeudet saavan tarkistettavissa ja arvioitavissa pääosin yksittäisiä informantteja myöten, koska käytän tulosten raportoinnissa samoja id-tunnisteita kuin Tietoarkisto on antanut tutkimusdatalle.

5. Neljä kokemuskategoriaa, neljä informanttiryhmää

Tutkimusaineiston kokemukset jakautuvat neljään erityyppiseen kokemuskategoriaan. Näistä traditionaalinen uskonnollisuus ja ekstrateistinen spirituaalisuus edustavat uskonnolliseen tai spirituaaliseen tuonpuoleisuuden kohdistuvia kokemuksia, kun taas sekulaari spirituaalisuus ja sekulaarit, naturalistiset kokemukset kohdentuvat tähän maailmaan ja sen ilmiöihin. (Kuvio 2.) Palaan Walterin esittämien kuoleman aikakausien (traditionaalinen, moderni ja postmoderni kuolema) ja tutkimustulosten keskinäiseen yhteyteen luvussa 7.

Kuvio 2. Läheisen kuolemaan liittyvät tuon- ja tämänpuoleiset kokemukset

Traditionaalinen uskonnollisuus -kategoria on muodostettu kahdeksan naisen kirjoituksista. Informanttien keskimääräinen syntymävuosi on 1948, joten he ovat ryhmänä noin yhdeksän vuotta vanhempia verrattuna kaikkien informanttien keskimääräiseen ikään. Ryhmään kuuluu tutkimusaineiston vanhin, vuonna 1921 syntynyt henkilö, ja ryhmän nuorin informantti on syntynyt vuonna 1968. Ryhmään kuuluu erityisesti hoitotyön ammattilaisia, kuten sairaanhoitaja ja kaksi lähihoitajaa, joista toinen työskenteli muistisairaiden vanhusten hoitokodissa ja kirjoitti kokemuksistaan hoitajan näkökulmasta. Yksi informanteista on 10 lapsen äiti. Kirjoituksissa kuvataan tai mainitaan ainakin 35 yksittäisen ihmisen kuolemaa, mikä muodostaa yli kolmasosan tutkimusaineistoon sisältyvistä yksittäisistä kuolemista.

Traditionaalisesti uskonnollisten informanttien kirjoituksissa käytetään uskonnollisia ilmaisuja, jotka ovat sävyttyneet kirjoittajan mukaan eettisistä ilmaisuista aina arvokkaaseen ja juhlaan tekstiin, "kaanaan kieleen". Kaksi informanttia on uskonnolliselta taustaltaan lestadiolaisia, joista ainakin toinen on vanhoillislestadiolainen⁹⁵, ja kuuluu edelleen selvästi liikkeeseen. Nämä lestadiolaistaustaiset kirjoittajat kuvasivat saaneensa lapsuudenkodissaan kristinuskoon pohjautuvaa katsomuskasvatusta. Kodin kristilliseen perintöön kuului erimielisyyksien sopiminen, luottamus Taivaalliseen Isään sekä lämpö ja rakkaus. Vastaavanlaista katsomuksellista sosialisatiota ei tule esille muiden ryhmien informanttien kirjoituksista⁹⁶.

Ekstrateistinen spirituaalisuus -kategoria koostuu 10 informantin kirjoituksesta, joiden kirjoittajina ovat kahdeksan naista ja yksi mies. Yksi informanteista ei ilmoittanut sukupuoltaan. Ryhmän informanttien keskimääräinen syntymävuosi on 1960, joten informantit ovat ryhmänä 12 vuotta nuorempia kuin traditionaalisesti uskonnolliset⁹⁷. Kokemukset läheisten kuolemista ovat kirjoitusten perusteella selvästi vähäisemmät kuin traditionaalisesti uskonnollisilla henkilöllä. Siinä missä nämä kahdeksan naista mainitsivat noin 35 yksittäisen ihmisen kuolemaa, 10 ekstrateistisesti spirituaalista henkilöä viittasivat noin 20 yksittäiseen vainajaan.

Kokemuskategoria sekulaari spirituaalisuus on muodostettu 12 naisen ja yhden miehen kirjoituksista, joissa kuvataan tai mainitaan noin 25 yksittäisen henkilön kuolemaa.

⁹⁵ #030, #043 Informanteista toinen on kirjoituksen perusteella lähes varmuudella vanhoillislestadiolainen, kun taas toisen informantin lapsuudenkodin lestadiolaisuuden haara ei käy ilmi kirjoituksesta. Tämä informantti kuvailee vanhempiaan sydämen kristityiksi, Pohjolan Pasuunan herättämiksi ja lapsuuden uskonsa säilyttäneiksi. Läheisen (sisaren) kuolinhetken musiikiksi oli valittu Siionin kanteleeseen sisältyvä laulu. Jatkossa tulkiten molempien informanttien taustaksi yleisesti lestadiolaisuuden.

⁹⁶ Ainoastaan herännäistaustainen informantti #013 kertoi uskonnollisen taustansa vuoksi uskovansa jonkinlaiseen taivaaseen ja ehkä jälleennäkemiseenkin kuoleman jälkeen, mutta hänen kirjoituksensa ei kuvasta traditionaalisen uskonnollisuuden mukaisia kokemuksia.

⁹⁷ Kolme ryhmän informanttia ei ilmoittanut syntymävuottaan.

Syntymävuotensa ilmoittaneiden informanttien keskimääräinen syntymävuosi on 1962⁹⁸, joten kirjoittajat ovat ryhmänä hieman nuorempia kuin ekstrateistisesti spirituaaliset henkilöt ja selvästi nuorempia kuin traditionaalisesti uskonnolliset. Kirjoittajat toimivat tai ovat toimineet yleisimmin opettajina (3 informanttia) sekä muina erityisasiantuntijoina muun muassa kulttuurin ja juridiikan aloilla (yhteensä 5 informanttia).

Kokemuskategoria sekulaari naturalismi sisältää seitsemän henkilön kirjoitukset läheistensä kuolemista. Informanteista on naisia neljä, kaksi miestä ja henkilö, joka ei ole kertonut sukupuoltaan. Syntymävuotensa maininneiden ryhmän jäsenten keskimääräinen syntymävuosi on 1962⁹⁹, joskin ikähaitari ulottuu 1940-luvulla syntyneestä eläkeläismiehestä aineiston nuorimpaan, vuonna 1991 syntyneeseen yliopisto-opiskeliijaan. Informantit tuovat kirjoituksessaan esille kaikkiaan runsaat 10 yksittäistä läheisensä kuolemaa. Kirjoitusten kieli on usein arkista ja tunneilmaisuja on kokonaisuutena niukasti.

6. Kokemukset läheisen kuoleman äärellä

6.1. *He nukkuvat levossa Herran - traditionaalinen uskonnollisuus*

Vanhempieni haudalla
Hautapihlajan oksistossa
lauloi syksyn viimeinen
muuttaja.
Näinkö pian niidenkin
matka pois?
Tuikun pieni valo
marraksen aamussa

Eronikävästä tähän
aamuun oli pitkä matka.
Itkumuurilla lohdutuksen sanat:
He nukkuvat levossa Herran.¹⁰⁰

6.1.1. Kuolema, tuttu vieras

Kuolema oli tullut hyvin tutuksi kaikille informanteille useiden läheisten tai hoidettavien ihmisten menetysten myötä, monelle jo lapsuudesta saakka. Kuolemankokemukset kattavat koko elämänkaaren omista keskenmenoista aina läheisten kuolemaan myöhemmissä vanhuudessa, samoin kuin laajan kirjon erilaisia kuolintapoja: pitkälliset ja usein tuskalliset kuolemat, äkkikuolemat, itsemurhien kautta tapahtuneet kuolemat ja jopa läheisten kuolemat suurkatastrofissa, Kaakkois-Aasian tsunamissa vuonna 2004.

⁹⁸ Kaksi informanteista ei ilmoittanut syntymävuottaan.

⁹⁹ Kaksi informanttia ei ilmoittanut syntymävuottaan.

¹⁰⁰ #043

Osa ryhmän kirjoittajista on elänyt perinteisen suomalaisen kuolemankulttuurin aikakaudella, mikä näyttää aineistossa¹⁰¹ vallitsevan vielä 1940-1950 -lukujen kuolemien kuvauksissa. Vuonna 1921 syntynyt lastenhoitaja-kotiapulainen kertoo, että 1900-luvun alussa kuolemaa ajateltiin hyvissä ajoin, ja ainakin naiset varasivat itselleen kuolinvaatteet: parhaan mustan puvun, paidan, päällinan, sukat ja kintaatkin siltä varalta, jos kuoli talvella. Kuoleva osoitti omaisilleen juuri ennen kuolemaansa 1940-luvulla sänkynsä päätyyn tuomansa mustanpuvun ja sukat, jotka tuli pukea hänen ylleen hänen kuoltuaan.¹⁰² Myös ruumislauta, ruumiinpesusaippua, arkun kuljettaminen hevosella tai reellä, ruumisvaunut, mustareunaiset hautajaiskutsut, suuret hautajaispidot tarkkoine etiketteineen, mustaan paperiin käärityt hautajaismakeiset ja naisten suruhunnut¹⁰³ edustavat kuolemankulttuuria, jota ei enää ole.

Kuolema oli ollut monien informanttien lapsuudessa vahvasti läsnä. Vanhempien suru poikansa kaatumisesta talvisodassa oli jäänyt voimakkaasti vuonna 1937 syntyneen lappilaisen informantin mieleen. Kuolemat tapahtuivat usein kodeissa, ja lapset pääsivät vapaasti katsomaan ruumiita, joita ainakin maaseudulla säilytettiin hautajaisiin saakka vintillä, riihessä ja muissa vastaavissa tiloissa¹⁰⁴. Seuraavassa kuvauksessa vuodelta 1947 kirjoittaja kohtasi pienen sisarensa kuoleman hyvin konkreettisella tavalla.

1947 joulukuussa 3-vuotias siskoni [nimi poistettu] kuolee, itse täytän pian 6 vuotta. - Hän on nyt enkeli, tähti taivaalla, taivaan isän luona, sanoo äitini minulle. Hänen arkkunsa on vinttialissa kylmässä. Menen veljeni kanssa katsomaan, avaamme arkun kannen. Ei hän ole tähti eikä enkeli. Hän nukkuu arkussa kuolleen eikä tule ikinä enää takaisin. Sitä äiti itkee, vaikka meillä on uusi vauva.

Eräänä päivänä meille tulevat tädit, sedät ja serkut. Siskoni arkku tuodaan alas saliin. Arkun kansi on auki. Siskoni nukkuu silmät kiinni. Hänellä on valkoinen pitsikauluspaita ja peitto, kukkia kädessä. Olemme kaikki arkun ympärillä ja laulamme: Mä taimi olen sun tarhassas' ja varten taivasta luotu. (...) Musta auto tulee hakemaan siskoni arkkua kirkkoon.¹⁰⁵

Kokemusta ympäröi kristillinen sanoma ja sanoin kuvaamattoman sanoittaminen lapselle. Pieni vainaja oli puettu hautajaisiinsa kuin juhlaan. Lapsi oli kuollut sairaalassa, mutta hänet oli tuotu sieltä kotiin. Kuvauksesta tulee hyvin esille vainajan yhteisöllinen katsominen ja sen jälkeinen kotoa lähtö, jotka olivat ritualisoituja tapahtumia traditionaalisessa yhteiskunnassa¹⁰⁶.

Kuoleman läheisyys ei rajoittunut yksinomaan informanttien elämänhistoriaan, vaan kuoleman tema eli myös kirjoittajien arkipäivässä. Nähtiin, että kuoleman ei tulisi olla nyky-yhteiskunnassa tabu, ja ihmeteltiin, miksi ihmiset eivät nykyään keskustele enemmän

¹⁰¹ Koko aineisto, 38 kirjoitusta huomioon ottaen

¹⁰² #040

¹⁰³ #023, #040. Ks. myös Koski & Moilanen 2019, 70; Pajari 2019, 121-122

¹⁰⁴ #043, #023, #040

¹⁰⁵ #023

¹⁰⁶ Pajari 2014b, 92

vainajista. Kirkon Yhteisvastuukeräyksen 2014 teemaa "Lahjoita hyvä kuolema"¹⁰⁷ huomiota herättävine mainoksineen pidettiin erinomaisena, ja ihmisellä nähtiin olevan ihmisarvo loppuun saakka. Lähestyvistä kuolemasta puhuminen omaisten kanssa kuului muistisairaiden vanhusten hoivayksikössä työskentelevän lähihoitajan työtehtäviin.¹⁰⁸ Eläkkeellä oleva sairaanhoitaja toimi syöpäyhdistyksessä saattohoidon vapaaehtoistyöntekijänä, mikä tarkoitti elämän eksistentiaalisten kysymysten äärelle pysähtymistä ja Jumalan puoleen kääntymistä.

Muistan syvälliset keskustelut ja kysymykset, joihin emme löytäneet vastausta. Muistan iloiset hetket, muistot ja jutut. Nauroimme yhdessä, vaikka kuolema oli tulossa portilla. Yhteiset rukoukset. Usko ja toivo.¹⁰⁹

6.1.2. Kuoleman enteistä kuolinhetkeen

Ennekokemukset

Valtaosa ryhmän informanttien kertomista kuoleman enteistä ovat kristinuskon katveessa eläviä, kirkon oppiin kuulumattomia kansanuskomuksia, kansanuskoa¹¹⁰. Ennekokemus on merkki tai ennakkotieto tapahtumasta, joka tapahtuu samaan aikaan muualla tai myöhemmin tulevaisuudessa¹¹¹. Ennekokemus sai tutkimusaineistossa kuolemaa enteilevän tai tapahtuneesta kuolemasta ilmoittavan merkityksen toisessa paikassa olevalle henkilölle. Todellisesti tapahtunut kuolema vahvisti enteen kokijalle oudon kokemuksen todenperäisyyden tai selitti sitä. Osa ennekokemuksista oli informanttien itsensä kokemia, kun taas jotkut kokemukset olivat läheiset ihmiset kertoneet informantille oman kuolemansa tai informantin omaisen kuoleman enteinä. Sillä, oliko kansanuskomusten mukaisen ilmiön havainnoitsija informantti itse vai muu henkilö, ei tulkintani mukaan ole suurta merkitystä, koska vanhat kansanuskomukset ovat yhteisöllisesti jaettuina ja sosiaalisesti ylläpidettäviä¹¹², ja informantti on selvästikin jakanut havainnoitsijan kanssa ilmiön enteellisen merkityksen.

Erityisesti lintujen poikkeavaksi tulkittu ilmaantuminen tai käyttäytyminen nähtiin enteilleen läheisen kuolemaa¹¹³. Eteläkarjalaisella informantilla on kirjoituksessaan kokonainen alaluku nimeltään *Linnut, linnut ja muita mystisiä juttuja*, ja hän kertoo vanhan kansan uskoneen lintujen tuovan viestejä toisesta maailmasta omaisille. Hän liittää äitinsä kuoleman enteeksi talitiaisen koputuksen ikkunaan ja pilkkasiipi-nimisen sorsalinnun käyttäytymisen kaloja pyydystettäessä.¹¹⁴ Myös vuonna 1921 syntynyt informantti katsoi

¹⁰⁷ Juusela 2014

¹⁰⁸ #006, #029, #039, #014

¹⁰⁹ #023

¹¹⁰ Ks. Enges & Koski 2015, 15-16

¹¹¹ Rancken 2017, 201

¹¹² Enges & Hänninen 2015, 9

¹¹³ Ks. myös Pulkkinen 2014 (luku Kuoleman enteet)

¹¹⁴ #029

talitiaisien pitkään jatkuneiden häiritsevien koputusten merkinneen hänen veljensä kuolemaa¹¹⁵.

Muita ennekokemuksia olivat anopin ja apen huonekasvien kuihtuminen hoidosta huolimatta ennen heidän kuolemaansa¹¹⁶ enteelliset kasvot sekä läheisten näkemät enneunet omasta kuolemastaan. Informantti näki puolisonsa kasvot tämän kuolinaamuna samanlaisina kuin miehen kuolleen veljen kasvot olivat olleet. Puoliso voi tuolloin hyvin, mutta kuoli samana iltana 1960-luvulla täysin yllättäen. Tällä kokemuksella voi tulkintani mukaan olla yhteys suomalaiseen kansanuskomukseen kuolevan näköisen hahmon tai kaksoisolennon näyttäytymiseen ennen kuolemaa¹¹⁷. Enneunessa omasta kuolemasta kuolleet läheiset tulivat noutamaan unennäkijää. Sittemmin äkkikuoleman työmatkalla valtatie 6:lla kokenut mies oli kertonut tämän unensa vaimolleen (informantille) vähän ennen kuolemaansa, ja piti untaan merkityksellisenä ja pelottavana.¹¹⁸

Aineistoon sisältyy moniulotteinen kuvaus kuoleman hetkestä, johon sisältyi sekä informantin että hänen puolisonsa ennekokemuksia: spirituaalinen kokemus ja vainajan läsnäolokokemus. Informantti kertoo miehensä nähneen näyn ja tavanneen vainajana hänen juuri kuolleen äitinsä, joka oli tullut hyvästelemään vävynsä. Uskonnollisesti sävyttynyt spirituaalinen kokemus tapahtui informantin tullessa yöllä kotiinsa dementiaosastolta katsomasta kuolemaisillaan olevaa äitiään.

Katsoin taivaalle, paljon tähtiä, yksi valkoinen kaunis pilvi leijaili auton yläpuolella aivan edessäni. Onko äiti lähtenyt, siinäkö äidin sielu on matkalla taivaaseen? Pian soi puhelin. Äiti oli kuollut muutaman minuutin kuluttua kun olin lähtenyt. (...) Kotona pihalla paloi yksi kynttilä. Mies alkoi hillittömästi itkeä, kun pääsin sisälle. Hän kertoi, että joskus kymmenen maissa illalla hän näki näyn: ”Äitis tuli, laittoi käden olkapäälle ja sanoi: Hei sitten.” Kysyin, oliko se uni? Hän sanoi, ettei ollut, hän oli hereillä. Heidän suvussa oli taipumusta enteisiin ja tuollaisiin kokemuksiin.¹¹⁹

Lähellä kuolemaa ja kuoleman hetki

Useimmissa traditionaalista uskonnollisuutta edustavissa kirjoituksissa kuvataan kuolevalle annettua hoivaa ja läheisyyttä joko kotona, sairaalassa tai hoivalaitoksessa¹²⁰, tai painotetaan sitä, ettei kenenkään pitäisi kuolla yksin¹²¹. Kuolevia lohdutettiin ja pyrittiin kaikin tavoin helpottamaan heidän kärsimyksiään, vaikka kuoleman kohtaaminen oli omaisille pelottavaa eikä aina jaksanut omasta väsymyksestä johtuen olla kärsivällinen¹²². Kristillinen lohtu oli läsnä myös ammatillisessa hoivatyössä. Muistisairaiden vanhusten hoitolaitoksessa

¹¹⁵ #029, #040

¹¹⁶ #023

¹¹⁷ #040; Pulkkinen 2015 (luku Kuoleman enteet); ks. Koski & Moilanen 2019, 69

¹¹⁸ #029; Ks. Koski & Moilanen 2019, 69. Kuoleman enteensä pidettiin kuolleiden sukulaisten kohtaamista.

¹¹⁹ #029

¹²⁰ #014, #023, #029, #030, #040, #043

¹²¹ #006

¹²² #029, #023

työskentelevä lähihoitaja lohdutti kuolevia puhumalla tapaamisesta taivaassa ja siitä, että taivaassa ei ole enää kipua eikä kärsimystä. Hänen kokemuksensa mukaan lähestyvän kuoleman havaitsee aina siitä, että henkilö alkaa puhua kuolemasta, taivaasta tai kuolleista läheisistään, erityisesti poismenneestä puolisostaan. Mitä enemmän vanhus puhuu kuolemasta, sitä lähempänä kuolema on. Kuoleman lopullisen läheisyyden vaistoa huoneeseen leviävästä kalmanhajusta.¹²³

Lestadiolaisten henkilöiden kuolemien kuvauksiin liittyy ehkä kaikkein kokonaisvaltaisemmin kristillisiä elementtejä: rukoilu, uskon ja syntien anteeksisaamisen merkityksen painotus, Raamatun sanaan tukeutuminen ja ehtoollisen nauttiminen ennen kuolemaa. Vatsasyöpää sairastava lestadiolainen isä, joka halusi elää viimeisen ajan kotonaan ja jota omaiset hoitivat, pyysi rukoilemaan, että hän pääsisi jo pois. Informantti koki hyvin raskaaksi rukoilla isänsä kuolemaa. Tämä isä siunasi ennen kuolemaansa häntä kotona hoitanutta tyttärtään.¹²⁴ Lestadiolaista miestä, joka myös sairasti syöpää, kuvataan *uskon voiman kantaneen* vaikean syöpäsairauden keskellä. Hän oli informantin mukaan *käsittänyt elävän uskon* viisi vuotta ennen kuolemaansa.¹²⁵ Tulkintani mukaan kuolevan elämänhistoriaan nivoutuva kääntymys ja usko realisoituivat merkityksellisellä tavalla kuoleman lähestyessä. Lestadiolainen äiti oli puolestaan kirjoittanut lapsilleen kirjeen, jossa hän kertoi rakkaudestaan lapsiaan kohtaan ja toivoi yhteistä jälleennäkemistä taivaassa. Kirjeessä hän kertoo pastorin antaneen hänelle Herran Pyhän Ehtoollisen. Tämä äiti painotti uskon ja syntien anteeksiantamisen merkitystä kuolemassa.

Näin äitini kirjoitti rakkaalle ystävälleen kuolemasta: "Ja lähtö tästä elämästä: Täytyy kristittyinä uskoa synnit anteeksi Herran Jeesuksen pyhässä nimessä ja kalliissa sovintoveressä rauhaan, vapauteen ja iloon asti, niinkuin Raamattu opettaa ja usko, johon olemme kastettu ja opetettu."¹²⁶

Lestadiolaisten uskovien kuoleman hetki jopa äkkikuoleman kohdatessa saa kokonaisuudessaan uskonnollisen merkityksen, jossa ei tuoda esille kuoleman ruumiillisuutta, kuten yleensä muissa aineiston äkkikuolemissa. Kuolemien silminnäkijäkuvauksissa korostuu äärimmäisellä tavalla uskonnollisen kielen vertauskuvallinen luonne; metaforat osoittavat merkitysyhteyden kuolemisen ja uskonnollisen kokemuksen välille¹²⁷. Alla olevat kuvaukset kahden lestadiolaisen naisten kuolemasta vuosilta 2009 ja 1983 muistuttavat toisiaan, vaikka kontekstien tausta on erilainen: ensimmäisessä kuolema tapahtuu odotetusti vakavan sairauden seurauksena, toisessa taas yllättäen kesken syntymäpäiväjuhlan.

Hän pyysi ja sai nauttia ehtoollisen läheistensä kanssa sairaalassa. Kävin hänen luonaan joka päivä, viimeisenä päivänä menin hänen luokseen noin tuntia ennen hänen lähtöään. Huoneessa oli hänen

¹²³ #014

¹²⁴ #030

¹²⁵ #043

¹²⁶ #043

¹²⁷ Ks. Anttonen 2010

miehensä ja lapsensa, kaunis tenori lauloi ”oi Kaanaanmaa, oi kallis maa...johon Jumalan lapset pääsevät ikuisesti olemaan” Käsi miehensä kädessä hän uskossa Taivaan Isään rauhallisesti nukkui pois.¹²⁸

Päiväsankari, rakas äitimme, istui ruusujen ja freesoiden keskellä, (...) pienenä ja sirona kuin perho. Äidin tummansininen juhlapuku koruineen puki vaaleahiuksisen ja punaposkisen äidimme hyvin kauniiksi. Kaikki läheiset ja ystävät olivat tulleet äitiä juhlimaan. Oli kiitoksen, muistojen ja juhlan aika. (...) Pienet lastenlapset leikkivät äitini lähellä ja koskettivat välillä mummon juhlaposkea. Vieraita tuli ja meni. Äitini kertoi naapurin emännälle saaneensa turvallisen ja hellän hoidon omassa kodissaan. Äidin toive olikin, että hän saisi kotona nukahtaa ikiunee, sitten, kun Jumalan aika tulisi. Äitimme toive toteutuikin yllättäin. Kuoleman lopullisuus mykisti meidät. Taivaan vieraat tulivat kesken juhlan noutamaan äitiä ikijuhiiin, joille ei tule loppua.¹²⁹

Molemmissa kuolemissa ovat läsnä kuolevan kaikkein läheisimmät perheenjäsenet ja jälkimmäisessä kuvauksessa lisäksi juhlavieraita. Äkillistä kuolemaa ei kuvata kauhistuttavana, vaan mykistävänä ja jälleennäkemisen toivon näköalan avaavana juhlahetkenä. Ruumiillisuus on läsnä ainoastaan juhlapukuisessa, kohta taivaan juhlaan siirtyvän äidin hahmossa. Tällainen äkkikuoleman kokemus on aineistossa ainutlaatuinen. Vastaava hengellisyys ja kuoleman kauneus on nähtävissä sairaalakuoleman kuvauksessa.

Kirjoitus anopin kuolemasta 1940-luvulla avaa kristillisen aineksen lisäksi näkymän kansanomaisiin kuolemanrituaaleihin. Kuolema tapahtui kotona lähiomaisten ja sukulaisten läsnä ollessa, ja kuoleva halusi papin paikalle jakamaan ehtoollista. Sisarenpoika pyysi anteeksi kuolevalta, jolle laitettiin heti kuoleman jälkeen liina leuan alle solmuun ja puettiin ylle anopin itsensä sängynpäätyyn tuomat kuolinvaatteet. Pirtin uunipellit avattiin, jotta kuolleen henki pääsisi ulos. Vainaja kannettiin toiseen rakennukseen, jonka ikkunasta informantti ja kuolleen sukulaistyttö näkivät vainajan katsovan ulos hautajaisiin asti¹³⁰.

6.1.3. Vainajan katsomisesta jälleennäkemisen toivoon

Traditionaalisessa uskonnollisuudessa vainajan katsominen ennen hautaamista saa moniulotteisia uskonnollisia ja spirituaalisia merkityksiä. Avoimen arkun ääressä laulettiin virsiä ja hengellisiä lauluja, rukoiltiin sekä koettiin Jumalan läheisyyttä, kirkkautta, rauhaa, kiitollisuutta ja pyhyyttä. Vainajan kuvailtiin näyttävän autuaalta tai enkeliltä, ja kärsimys ja tuska olivat väistyneet läheisen kasvoilta.

Perjantaina seisoi hiljaisina hänen valkoisen arkkunsa äärellä. Oli valkoiset ja violetit kukat, kauneus, pyhyys ja rauha. Jumala oli lähellä, kiitollisuus, muistot ja kuoleman hyväksyminen ajatuksissa. Ikävän kyyneleet valuiivat noroina poskille.¹³¹

Äiti oli otettu esille kylmiöstä. Yöllä oli satanut lunta ja huone tulvi valoa. Tuntui etten ollut koskaan nähnyt sellaista kirkkautta. Äidin kasvoilla oli pieni hymy, hänen hiuksensakin sädehtivät valoa ja hän

¹²⁸ #030, sisaren kuolema vuonna 2009

¹²⁹ #043, äidin kuolema vuonna 1983

¹³⁰ #040. Aikuinen sisarenpoika kysyi kuolevalta kuin anteeksipyytäen ”Ei kai mellä mitään ole?”

¹³¹ #023

näytti aivan enkeliltä (...) Sellaista rauhaa en ole koskaan kokenut missään muualla kun kuolleen ihmisen lähdettyä.¹³²

Minun on helppo uskoa että isäni on päässyt taivaaseen nähtyäni hänet kuolleen. Kaikki kärsimys ja tuska oli hänen kasvoiltaan poissa - hänen suuret siniset silmänsä olivat apposen auki ja isälläni oli autuas katse. Aivan kuin hän olisi nähnyt jotain suurta ja valoisaa ennen kuolemaansa.¹³³

Vainajan katsomiseen saattoi liittyä myös kuoleman musertavuus ja kalseus, minkä kuitenkin informanttien kokemuksissa läpäisee kristillinen toivo ja anteeksiantamus. Vainajan tuntenut pappi tuli yllättäen omaisten luo avoimen arkun äärelle, ja Isä meidän -rukous ja papin puhuminen tuossa tilanteessa muuttivat kolkon tunnelman ja toivat toivon näköalan surun ja järkytyksen keskelle. Kirjoittaja koki saaneensa papin menettelystä paljon voimia, jotka auttoivat selviämään hautajaisista. Tämä eteläkarjalainen informantti pyysi kuolleelta veljeltään anteeksi kaikkia asioita, joita hän ei ollut ymmärtänyt. Anteeksipyyntö tapahtui hänen ollessaan yksin veljensä avoimen arkun ääressä keskussairaalan obduktio-osastolla. Kirjoittaja myös koki, että veljen huulet olisivat liikkuneet ja oli aivan kuin veli olisi vuorostaan pyytänyt häneltä anteeksi. Jäähvyäiset kevensivät kirjoittajan mieltä. Informantti pyysi lisäksi muistopuheessaan julkisesti anteeksi veljeltään tämän hautajaisissa.¹³⁴

Kuolleiden nähtiin päässeen taivaaseen tai odottavan tuonelassa lepotilassa pasuunan soittoa ylösnousemukseen. Moni kirjoittajista eli jälleennäkemisen toivossa¹³⁵, jota myös Suomen evankelis-luterilainen kirkko painottaa opetuksessaan kuoleman jälkeisestä elämästä¹³⁶. Kaikki taivaaseen liitetyt uskomukset eivät kuitenkaan vastanneet perinteisiä näkemyksiä. Vanhusten hoitolaitoksessa työskentelevä hoitaja kuvaa kokemustaan, joka tulkintani mukaan viittaa hoitokodissa kuolleiden vanhusten pitämiseen eräänlaisina suojelusenkeleinä. Kokemuksessa on spirituaalinen ulottuvuus: koettu vuorovaikutus vainajien kanssa talvisen yötaivaan alla.

Minulla on taivasusko, se on voimani. Joskus pakkasyönä katselen taivaalle ja mietin, että sieltä ne mummut ja papat minua katsovat ja tietävät, mitä mulle kuuluu.¹³⁷

Kahdessa kirjoituksessa oltiin huolestuneita siitä, onko kuollut läheinen joutunut kadotukseen. Tytär kertoo joskus ahdistuneensa isänsä lopullisesta kohtalosta, koska isä ei hänen tietämänsä mukaan uskonut Jeesuksen olemassaoloon. Hän rukoili isänsä puolesta, ja päättyi Antti Kylliäisen kirjan *Kaikki pääsevät taivaaseen* sanoman ja vainajan autuaan ilmeen perusteella siihen, että läheinen on päässyt taivaaseen.¹³⁸ Aineiston vanhimmalle informantille

¹³² #029

¹³³ #039

¹³⁴ #029. Kirjoituksesta ei ilmene, osoitettiinkö molemmat anteeksipyynnot samalle veljelle.

¹³⁵ #006, #014, #030, #040, #043

¹³⁶ Suomen Evankelis-luterilainen kirkko (s.a.)

¹³⁷ #014

¹³⁸ #039

toi 1960-luvulla surua ja huolta se, kun hänen lestadiolainen lankonsa oli vainajaa katsottaessa todennut veljensä, informantin puolison, joutuneen helvettiin. Informantti oli kirjoittanut langolle kirjeen, jossa oli vedonnut Raamatun sanaan *"Älkää tuomitko, ettei teitä tuomittaisi"*. Lanko pyysi myöhemmin anteeksi kirjoittajalta.¹³⁹

Informantit painottivat, että vainajiin ei saa ottaa yhteyttä eikä spiritismiin tule uskoa. Vainajien tulee antaa levätä rauhassa.¹⁴⁰ Ortodoksien uskomus siitä, että edesmenneen henki viipyy maan päällä 40 päivää - Jeesuksen kuoleman ja taivaaseen astumisen välisen ajan - herätti kuitenkin kiinnostusta¹⁴¹. Ristiriitaisen isäsuhteen kanssa kamppaileva tytär kävi unissaan syyllisyyteen ja anteeksiantoon liittyvää dialogia isävainajansa kanssa. Hän koki unensa painajaisina, samoin kuin koki ainakin yhdessä unessaan tapahtuneen aidon jälleennäkemisen. Informantti piti vainajaa aktiivisena osapuolena tässä kommunikaatiossa ja oli ahdistunut unistaan peläten niiden olevan enneunia, joiden seurauksena tapahtuu ikäviä asioita. Uskonystävät pitivät unia henkimaailmayhteytenä. Informantti hakeutuikin pappien neuvosta seurakuntayhteyteen ja alkoi käymään messussa ahdistavista unista päästäkseen.¹⁴²

Samoin kuin ennen läheisen kuolemaa, myös kuoleman jälkeen koettiin kansanuskomuksiin pohjautuvia ja muita yliluonnollisia kokemuksia. Lintujen lennot tulkittiin merkitsevän vainajan kotimatkaa ja juuri kuolleen läheisen liittymistä muiden edesmenneiden omaisten seuraan.

Kun isä kuoli musta metso lensi kohti kotipaikkaamme. Ja kun mieheni kuoli, hautajaisten jälkeen pihalla joku huusi: "[Kirjoittajan nimi] katso, katso haudalle päin, sun isäs ja äitis ovat tulleet hakemaan [miestä]." Katsoin. Aurinko oli laskemassa. Kolme joutsenta lensi haudan yli. Se tuntui tavattoman lohdulliselta.¹⁴³

Paranormaaleista, kansanuskomusten ulkopuolisista kokemuksista kerrottiin vain vähän. Lappilainen leski koki vajaa kuukausi miehensä kuoleman jälkeen hyviltä ja rauhoittavia tunteita lämpö- ja valoistimuksia lähellä kehoaan. Informantti, jonka uskonnolliset juuret ovat lestadiolaisuudessa, ei kuitenkaan tulkinnut kokemuksiaan ja antanut niille uusia, alkuperäistä kokemusta laajentavia merkityksiä.

Makasin tammikuisena iltana murheellisena sohvalla, kun äkkiä minulle tuli tunne, että joku lämmin miltei kosketti paljasta käsivarttani, ihokarvani nousivat ja liki ihoani tuntui lämpö, joka tuntui hyvältä ja rauhoittavalta. Toisen kerran, pimeänä tammikuun iltayönä istuin katselemassa videoimaani lasten elokuvaa Salainen puutarha. Siinä on todella kaunis musiikki. Katselin elokuvan kevään puhkeamista Englannin nummilla ja kuuntelin siihen liittyvää musiikkia, kun vasemman olkapääni viereen ilmaantui hopeiselta hohtava valojuova, joka viipyi siinä vähän aikaa. Oloni tuntui hyvältä. Tutkin kuitenkin kaikki mahdollisuudet realistiseen valoilmiöön, mutta en löytänyt. Koko ympäröivä kylä nukkui, talot olivat pimeinä eikä katuvaloja näkynyt.¹⁴⁴

¹³⁹ #040

¹⁴⁰ #030, #040, #014

¹⁴¹ #030

¹⁴² #039

¹⁴³ #029

¹⁴⁴ #030

Sama informantti koki valveudessa tasan vuosi miehensä kuoleman jälkeen puolison ilmestyvän hänelle: mies tuli makuuhuoneen ovelle ja asettui makaamaan vuoteelle. Mies kietoi kätensä vaimonsa ympärille ja tämä nukahti miehen syliin. Joskus leski on myös kuulevinaan miesvainajansa lohdutuksen: "[Ä]lä nyt pikkukulta sure niin kovasti".¹⁴⁵

6.2. Äiti on läsnä metsässä, laivakiven luona - ekstrateistinen spirituaalisuus

Marjareissuilta eräs paikka metsässä, niin sanotun laivakiven luona on voimakkaasti paikka missä äiti on läsnä. Laivakiven alapuolella näin pari vuotta sitten ikään kuin savun nousevan sammaleesta, kun menin lähemmäs ei siellä mitään ollut. Myös veljen tyttö, kohtasi samassa paikassa jotain. Hänen sääriään kosketti joku.¹⁴⁶

6.2.1. Etäinen kristinuskko

Ryhmään ekstrateistinen spirituaalisuus¹⁴⁷ kuuluvat informantit eivät pääsääntöisesti tuo esille uskonnollista vakaumustaan, tai kertovat uskovansa Jumalaan omalla tavallaan. He ovat epävarmoja taivaan ja kuolemanjälkeisen elämän olemassaolosta, joskin jotkut toivoivat jälleennäkemistä kuoleman jälkeen tai uskoivat, että elämä jatkuu jollakin tavalla kuoleman jälkeen.

Jostakin syystä en pysty näkemään kuolemaa lopullisena loppuna. Vaikka en tiedäkään mitä kuoleman jälkeen on, enkä tiedä sitäköön onko kuoleman jälkeen yhtään mitään, niin silti minulla on jonkinlainen vakaumus tai aavistuksen omainen tunne, että elämä ei ehkä lopukaan ruumiin kuolemiseen. Minä en tosiaan tätä asiaa tiedä, eikä minulla ole edes uskonnollista vakaumusta tämän asian suhteen. (...) Omasta mielestäni tämä ei ole mitään toiveajattelua siitä, että kuoleman jälkeen koittaa ikuinen elämä Jumalan luona, vaan tunteenomainen ajatus siitä, että elämä jatkuu jollakin muulla tavalla kuin tässä ruumiissa elämällä. Jokainen uskoo siihen, minkä kokee itse.¹⁴⁸

Läheisten kuolemiin viittaavista, perinteiseen kristinuskoon liittyvistä kokemuksista kerrotaan hyvin niukasti, ja monet kristilliset kuolemanrituaalit saavat vain yksittäisiä mainintoja. Ryhmän ainoa lapsuudenaikainen kuvaus vuodelta 1952 isoäidin (mamman) kuolemasta muistuttaa traditionaalisesti uskonnollisten vastaavia kuvauksia. Informantti oli tuolloin 4-vuotias ja kertoo muistavansa selkeinä kuvina mamman kuolintaudin etenemisen. Hän kävi laulamassa mamman vuoteen äärellä *"Taivaassa kerran tuskat poistuu"* -nimisen laulun. Lapsi näki isoäitinsä kuolleen vuoteellaan ja kävi katsomassa häntä aitassa, jonne kuollut oli viety hautausta odottamaan. Isoäidin kuoleman jälkeinen olinpaikka askarrutti tavattomasti lasta, ja informantti muistaa kysyneensä hautajaisten jälkeen monta kertaa äidiltään, missä mamma on nyt. Kirjoittaja mainitsee myös ehkä aistineensa isoäidin

¹⁴⁵ #030

¹⁴⁶ #042

¹⁴⁷ Ekstrateistinen spirituaalisuus on lainattu Nancy Ammermanilta (an Extra-Theistic Package), joskin käytän ilmaisua osin eri merkityksessä kuin Ammerman. Ammerman paikantaa spirituaalisuuden erilaisiksi naturalistisiksi transsendentssin muodoiksi (Ammerman 2013).

¹⁴⁸ #037

lähellään. Kirjoituksesta puuttuu lapselle annetut vastaukset isoäidin kuolemanjälkeisestä olinpaikasta - traditionaalisesti uskonnollisissa kodeissa lapselle kerrottiin isovanhemman tai sisaruksen päässeen taivaaseen. Sen sijaan informantti kertoo kokeneensa vainajavierailun, jossa kuollut isoäiti ilmestyi hänelle ja vei katsomaan nykyistä olinpaikkaansa.¹⁴⁹

Kuolinvuoteen äärellä esiintyi toisaalta vaikeutta suhtautua läheisen uskonnolliseen puheeseen, toisaalta taas jotkut informantit harjoittivat kristillisiä rituaaleja ennen läheisen kuolemaa ja sen jälkeen. Kuolevan puhe Jumalasta saattoi hämmentää informanttia, jolla ei ollut välineitä keskustella asiasta läheisensä kanssa.

Muutamaa viikkoa ennen kuolemaansa hän [äiti] kuitenkin useaan otteeseen totesi ,että joutaisi jo lähtemään. Hän toivoi ,että jumala jo hänet ottaisi. Minä en osannut sellaiseen puheeseen suhtautua, en edes ymmärtänyt mitä olisi pitänyt sanoa. Jotain taisin mutista ,että ei sinä vielä mihinkään kuole.¹⁵⁰

Joissakin kuvauksissa kuolinvuoteen äärellä ylläpidettiin jossain määrin hengellistä sanomaa rukousten, siunausten tai hengellisten laulujen myötä, vaikka oltiin itse epävarmoja kristinuskosta ja kuolemanjälkeisestä elämästä¹⁵¹. Eteläpohjanmaalainen, vuonna 1945 syntynyt informantti valvoi tätinsä vuoteen vierellä tarjoten tälle hengellistä lohdutusta pikaisesti tarkasteltuna samaan tapaan kuin traditionaalisesti uskonnolliset informantit.

Täti siirrettiin yksinäishuoneeseen. Hänen entinen työtoverinsa valvoi monta yötä huoneessa ja minä päivystin muulloin, myös sisareni tuli vuoteen vierelle. Laulelimme hengellisiä lauluja, sanoin rukouksia ja siunauksia, laitoin jouluvaloja. Olin muutaman yön paikalla, kirjoittelin muistiinpanoja, kudoin kaulahuiveja.¹⁵²

Rukousta ja siunausta koskevan lauseen semantiikasta - *sanoin rukouksia ja siunauksia* - saa kuitenkin käsityksen, että informantti ei itse varsinaisesti rukoillut, vaan lausui ääneen rukousten ja siunausten sanoja. Tämä informantti toivoi, että kuolemanjälkeinen elämä olisi olemassa ja että läheinen täti tulisi häntä aikanaan vastaan.¹⁵³ Samantyyppistä epätietoisuutta läheisen kohtalosta koki puolisonsa äkkikuoleman kohdannut uusmaalainen leski, joka sytyttää pimeinä talviaamuina joka päivä kruunukynttilän miehensä muistolle ja rukoilee, että tämän olisi hyvä olla siellä, missä sitten onkin¹⁵⁴.

Kuolevien hyvästelyjen sekä vainajien ruumiiden kuvaukset ovat kokonaisuudessaan selvästi niukemmat kuin traditionaalisesti uskonnollisilla informanteilla eikä kuoleviin ja ruumiisiin liitetä uskonnollisia ilmauksia. Ruumiin kuvailtiin olleen *vielä lämmin*, kun ennätettiin kuolinvuoteen ääreen¹⁵⁵. Äkillisesti leskeksi joutunut uusmaalainen nainen

¹⁴⁹ #002

¹⁵⁰ #042

¹⁵¹ #018, #042

¹⁵² #018

¹⁵³ #018

¹⁵⁴ #017

¹⁵⁵ #018

kirjoittaa juuri kuolleen miehensä kasvojen olleen *lohduttomat ja kärsineet* ¹⁵⁶. Vainajan katsomista voitiin myös arastella, mutta läheisen vainajan rauhallisten kasvojen näkeminen palkitsi katsomisen, ja kuolema näyttäytyi juhlallisena ja arvokkaana.

Aamulla hoitajat suorastaan patistelivat veljeäni ja minua katsomaan pois nukkunutta äitiämme. Emme olisi halunneet, koska tilanne tuntui vaikealta, mutta hoitaja oli sinnikäs ja suostuimme. Olen tyytyväinen, että näin vielä hänet, miten rauhalliselta hänen kasvonsa näyttivät hän aivan kuin olisi ollut unessa. Odotin hänen milloin tahansa aukaisevan silmänsä. Huoneessa oli hämärää ja rauhallista. Kukat ikkunalla, säleverbhot suljettuina. Seisoimme hiljaa hänen luonaan. Kuoleman edessä oli jotenkin juhlallista, arvokasta. ¹⁵⁷

Institutionaalinen uskonnollisuus yhtä informanttia lukuun ottamatta loistaa poissaolollaan. Kukaan informanteista ei mainitse kertaakaan esimerkiksi sanoja *pappi* ja *ehtoollinen*, jotka olivat tyypillisiä traditionaalisessa uskonnollisuudessa. Hautajaisista ja siunaustilaisuuksista ei niin ikään kerrota juuri mitään vastakohtana monien traditionaalisesti kristinuskoon asennoituvien informanttien laajoille kuvauksille. Sen sijaan vainajan tuhka jaettiin hautaustoimilain vastaisesti useaan osaan ¹⁵⁸. Tästä kertoneella informanteilla oli persoonallisia muistorituaaleja, joihin kuului vainajan reliikeistä tehty taulu ja sille osoitetut tervehdykset.

[Suvin] kaveripiiri on nyt kokoontunut vuosittain muistelemaan [Suvia]. Hautaa hänellä ei ole, kun hänet on haudattu mereen, mikä oli hänen viimeinen tahtonsa. Osa tuhkasta annettiin suvulle ja he hautasivat sen suvun hautaan. Osa tuhkasta halusi yksi kaveri kitaraansa, joten hänelle annettiin se. Minusta se on vähän omituista. Minulla on seinällä taulu, jossa on kuva [Suvista] ja siinä on myös mukana paketti hänen hiuksiaan, hänen huivinsa ja pari tynkäsukkaa, sillä hänet oli amputoitu. Kun tulen kotiin reissusta, niin huikkaan aina kuvalle terveiset. ¹⁵⁹

Poikkeuksen institutionaalisen uskonnollisuuden välttämisestä kertoo tätinsä kuolinvuoteen äärellä rukouksia ja siunauksia lausunut informantti, joka järjesti lähimmille ystäville muistohetken vainajan kodissa ennen sen tyhjentämistä. Tilaisuudessa veisattiin tuttuja virsiä. Vuoden kuluttua kuolemasta informantti järjesti tädilleen muistoseurat diakoniaseurojen muodossa, koska edesmennyt oli ollut aktiivinen diakoniatyössä. Informantti myös otti itselleen tädin yhteisvastuukeräysalueen ja työskenteli diakoniakirpputorilla tätinsä muiston kunnioittamiseksi. ¹⁶⁰

Helvetistä on vain vähän mainintoja. Informantti on itsemurhan tehneen miehen sisarena kiitollinen syvästi uskonnollisille sukulaisilleen, joilla oli sivistystä ja tilannetajua jättää kertomatta helvetin lieskoista, vaikka heidän vakaumuksensa mukaan oman käden

¹⁵⁶ #017

¹⁵⁷ #042

¹⁵⁸ Hautaustoimilaki 6.6.2003/457, 18§, 1 mom, 19§, 1 mom. Kyseinen vainaja kuoli 2010-luvulla (#004).

¹⁵⁹ #004

¹⁶⁰ #018

kautta kuolleet helvettiin joutuisivatkin. Sukulaiset olivat todenneet, että kuolema oli veljen oma valinta ja sitä tulee kunnioittaa.¹⁶¹

Anteeksiantamiseen ja -pyytämiseen sekä katumiseen viitataan niukasti. Alkoholisti-isälle oli ehkä annettu anteeksi tämän väkivaltainen käyttäytyminen, ja itsemurhan tehneeltä veljeltä olisi tarve pyytää anteeksi.¹⁶² Myös haudalla käymisen laiminlyönti oli jäänyt vaivaamaan, mitä pyydettiin unessa anteeksi. Informantti näki unta, jossa ovikello soi ja oven takana oli äiti.

Siellä oli äiti, vanhana ja kuihtuneena ruskeassa ulsterissaan, mutta oikein pirteänä. Kysyin, miten ihmeessä olet siinä! ”Jumalalle on kaikki mahdollista” totesi äiti varmallalla äänellä. (...) Pyysin häneltä anteeksi kaikkia tekemisiäni mitä vaan mieleen juolahti. (Olin jättänyt käymättä äidin haudalla, joka oli toisella paikkakunnalla. Asia oli jäänyt painamaan enemmän kuin tiesinkään).¹⁶³

Tutkimusaineistossa on ainutlaatuinen kuvaus edesmenneen puolison vakaumuksen välittämisestä kuolemaisillaan olevalle puolison veljelle. Puolison vakaumuksesta kerrotaan ainoastaan se, että tämä ei ollut perinteisellä tavalla uskonnollinen, vakaumus oli *vankka ja valoisa*, ja että kyse oli *tiedosta*. Kristinuskon uskonpuoliset näkemykset kuolemanjälkeisestä elämästä olivat informantille merkityksellisiä, koska hän halusi välittää niitä kuolevalle puheeksi ottamisen vaikeudesta huolimatta.¹⁶⁴

6.2.2. Kokemukset henkimaailman yhteydestä

Lähes kaikki ryhmän informantit kertovat läheisensä tai hoidettavansa kuolemaan liittyen vähintään yhden kokemuksen, joka on tavalla tai toisella arkitodellisuudesta poikkeava ja kertoo kristinuskon ulkopuolisesta henkimaailman yhteyden kokemisesta. Kokemusten paranormaalius vaihtelee erityisen intensiivisistä unista ja tunnekokemuksista edesmenneiden haudoilla aina vainajien näkemiseen elävinä. Arkitodellisuuden ylittävät kokemukset voidaan jakaa ennekokemuksiin, vainajien kohtaamisiin ja henkimaailmasta saatuihin viesteihin. Kokemukset tapahtuivat usein unessa tai unen ja valvetilan rajamailla, ja joissakin tapauksissa telepaattiseksi koetussa yhteydessä vainajaan. Osa informanteista koki henkimaailman yhteyttä valvetilassa, ja yhdessä tapauksessa epätavallisen kokemuksen tulkittiin aiheutuneen muuntuneesta tajunnantilasta päihteiden käytön vuoksi.

¹⁶¹ #032

¹⁶² #038, #032

¹⁶³ #027

Ennekokemukset

Ennekokemus, jossa äkillisesti matkalla kuollut puoliso kävi valmistelemassa vaimoaan tulevaan suru-uutiseen, tapahtui unen ja valveen rajamailla. Unennäkijä tulkitsee kokemuksensa toisaalta vainajan vierailuksi, toisaalta taas alitajuntansa työksi.

Mieheni kuoli matkalla ollessaan puolen yön aikoihin, ja aamuvarhaisella, ollessani unen ja valveen rajamailla, hän kävi ilmoittautumassa minulle. Tunsin aivan kuin hänen kosketuksensa, mutta sanoin itselleni, että vieressäni sängyssä on vain kissa. (...) Unen raskas tunnelma haihtui hitaasti mielestäni aamun aikana, ja uni palautui mieleeni välittömästi, kun poliisit päivällä tulivat kertomaan minulle mieheni kuolemasta. Uskon, että mieheni kävi valmistelemassa minua uutiseen. Ihailen alitajuntaani siitä, miten viisaasti se puki vaikean asian tuttuun, kotoisaan pukuun.¹⁶⁵

Kokemus muistuttaa traditionaalisesti uskonnollisen informantin (#029) puolison kokemusta (sivu 31), jossa juuri kuollut informantin äiti ilmestyi näyssä vävyllään koskettaen tätä kuolinhetkensä aikaan. Molemmille kokemuksille on yhtäläistä vainajien kosketus ja se, että molemmat informantit katsoivat sittemmin puolisoillaan olleen eläessäänkin epätavallisia kykyjä tai taipumusta enteiden kokemiseen sukuperinnön kautta.¹⁶⁶ Vainajan kosketuksen kokeminen tulkitaan usein viestiksi kuolleelta¹⁶⁷.

Ennekokemukseksi voitaneen katsoa myös enkelien näkeminen, jota informantti oli havainnoimassa ja kertoi enkeleitä näkevän läheisen harovan hänen näkökulmastaan katsottuna tyhjää ilmaa. Läheinen odotti kuolemaansa parantumattoman sairauden vuoksi, ja pyysi enkeleitä tulemaan ja viemään hänet pois. Informantti tulkitsi enkelinäyn aiheutuneen läheisen liiallisesta päihteiden käytöstä.¹⁶⁸

Vuonna 1948 syntynyt ekonomi kertoo heränneensä yöllä kaksi viikkoa ennen isänsä äkillistä kuolemaa outoon valoilmioon, kolmeen valopatsaaseen ikkunansa edessä¹⁶⁹. Informantti ei tulkitse kokemustaan tämän laajemmin, vaan liittää sen ainoastaan läheisensä kuolemaan. Kokemus muistuttaa jossain määrin samaa sanaa *valoilmiö* käyttäneen traditionaalisesti uskonnollisen lesken kokemusta miehensä kuoleman jälkeen (sivu 35). Tässä kokemuksessa informantin olkapään viereen ilmaantui hopeiselta hohtava valojuova, joka viipyi siinä vähän aikaa¹⁷⁰.

Uusmaalaisen, 1952 syntyneen eläkeläisen kirjoitus miehensä äkillisestä kuolemasta sairaalassa sisältää useita enteellisiä kokemuksia, joita informantti kuvailee ilmaisuilla *kumma tunne, hetken pysähtyminen, ihmisten hälyn vaimentuminen ja ilman väreily*. Informantti koki

¹⁶⁴ #037

¹⁶⁵ #037

¹⁶⁶ #029, #037

¹⁶⁷ Ådahl 2017, 142

¹⁶⁸ #004

¹⁶⁹ #002

¹⁷⁰ #030

myös enteellisen tiedon jonkin tärkeän asian (kuoleman) tapahtumisesta. Kumma tunne sai informantin lähtemään pikaisesti miehensä luo sairaalan päivystysosastolle.

Kotona ollessani hän [puoliso] soitti minulle päivystyksestä hoitajattaren lainaamalla puhelimella. ”Minut on siirretty päivystykseen irronneen katetrin vuoksi. En tiedä, mitä minulle tehdään.” (...) Jonkin ajan kuluttua minulle tuli kumma tunne, että tapahtumat etenisivät. Otin taksin X:n päivystykseen. Perillä hoitaja kehotti minua menemään kahville ja odottelemaan. Mieheni oli juuri viety leikkaussaliin. Palattuani odottelemaan päivystyksen penkille, istuin siinä hajamielisesti aikakauslehtiä selaillen. Yhtäkkiä tunsin koko hetken pysähtyvän. Ihmisten häly vaimeni. Ilma käytävällä väreili. ilman väre kiisi käytävää pitkin ulos. ”Nyt siellä tapahtui jotakin!” ajattelin itseseni.¹⁷¹

Informantti jatkaa kertoen miehensä kuolemasta, lastensa paikalle kutsumisesta, miehen kärsineen ruumiin katsomisesta ja paluusta sokkitilassa kotiin. Siellä häntä odotti yllätyksellinen ja selittämätön valoilmiö.

Työhuoneessani oli iso miehen korkuinen jalkalamppu. Siinä oli alempana lukulamppu, jota käytin verraten usein. Korkealla jalkalamppun päässä oli suuri plafondi. En käyttänyt sitä koskaan, sillä se oli oikea energiarohmu. Koko lamppu odotti täydessä valaistuksessaan minua kotiin. Mieheni sielu oli paennut sairaalasta luokseni. Hänelle oli tehty elvyttämättä jättöpäätös kuulematta omaisia. Hän itse oli tokkurassa kaikista myrkyistä. (...) Luulen, että mieheni olisi siirtynyt rajan taakse turvallisim ja tyytyväisin mielin, jos olisin ollut loppuun asti hänen vierellään.¹⁷²

Kertomuksessa sähkölamppuun paenneesta vainajan hengestä voi nähdä olevan modernin version kansanuskomuksesta, jonka mukaan vainajilla on taipumus liikkua ja palata kotiinsa erityisesti ensimmäisten päivien aikana kuolemansa jälkeen. Lesken kokemuksen voi yhdistää lisäksi kansanperinteen näkemykseen vainajista, jotka kokevat väkivaltaisen äkkikuoleman ja ovat siksi rauhattomia. Myös oudoilla valoilmiöillä on juurensa kansanuskomuksissa.¹⁷³

Vainajien kohtaamiset ja vuorovaikutus henkimaailman kanssa

Kokemukset kuolleiden kohtaamisista tapahtuvat tutkimusten mukaan yleisimmin unissa. Poikkeuksellisilla, vainajan läsnäoloa kuvastavilla unilla on ominaispiirteitä, jotka erottavat ne tavanomaisista unista. Tällaisia piirteitä ovat unen todentuntuisuus, kuolleen esiintyminen unessa nuorena ja terveenä, unien sarjat, unennäköjen pohdinta unen alkuperästä ja kuvaus kuolemanjälkeisestä elämästä.¹⁷⁴ Tutkimusaineistossa uni saattoi tuntua myös telepaattiselta yhteydeltä kuolleeseen¹⁷⁵. Kaksi informanttia kertoivat uniensa vahvasta intensiteetistä, ja toinen heistä koki unensa todellisina vainajan vierailuina. Läheisestä kuolleesta uneksminen

¹⁷¹ #017

¹⁷² #017

¹⁷³ #017 Informantti ei ollut tyytyväinen lääkärin toimintaan miehen hoidossa ja arvelee tämän menettäneen tuskasta tajuntansa ennen kuolemaansa. Ks. Koski & Moilanen 2019, 69, 73, 87-88

¹⁷⁴ Siltala 2019b, 112-113

¹⁷⁵ #004

sairaana tai vaikeassa elämäntilanteessa viitannee lohdutuksen toiveeseen tai sen saamiseen edesmenneeltä¹⁷⁶.

[O]len nähnyt muutamia voimakkaan eläviä unia, joissa mieheni tulee tapaamaan minua – tiedän aina, että hän on todellisuudessa kuollut ja vierailu on erityinen tapahtuma, hänellekin vähän vaikea järjestää. Olen näiden unien aikana ollut sairas tai muuten vaikeassa tilanteessa. Uskon, että ne ovat todellisia vierailuja, koska nämä unet eroavat tavanomaisista unista intensiteetiltään, ja koska hänellä eläessäänkin oli epätavallisia kykyjä.¹⁷⁷

Äiti piipahtaa silloin tällöin unessani, mutta kaksi erikoisen intensiivistä unta olen nähnyt. Edellinen kerta oli pari vuotta hänen kuolemansa jälkeen. Odottelin unessa äitiäni puistokahvilassa. Oli viileä kevät tai syksy. Hän tuli reippaana ja nuorekkaana kahvilan baaritiskille vanhassa mustassa piisamiturkissaan. Lähestyin arkaillen sillä minusta tuntui, että hän katoaisi. Levitin käteni halatakseni häntä ja silloin hän muuttui läpinäkyväksi niin että ääriviivat vain piirtyivät puistoa vasten. Sitten hän haihtui pois.¹⁷⁸

Tutkimusaiheistoon sisältyy 4-vuotiaana 1950-luvulla nähty uni tai koettu vainajavierailu, jossa selviää isoäidin kuolemanjälkeinen olinpaikka. Sama informantti näki myös myöhemmin elämässään merkityksellisiä unia läheisistä vainajista ja koki valoenteen.

Mamma seisoi sänkyäni päädyssä ja sanoi minulle, että nyt hän vie katsomaan sitä paikkaa, missä hän on. Aivan kuin olisimme pudonneet tai lentäneet jonnekin läpi tumman avaruuden. Tulimme ihanaan paikkaan, puutarhaan vihreine nurmikkokenttineen, puineen, hiekkakäytävineen. Kastelimme yhdessä kukkia, kauempana puistokäytävällä kävelivät sodassa kaatunut mamman nuorin poika ja aikaisemmin edesmennyt isoisäni, mamman mies. Mamma sanoi, katso hekin ovat täällä. Sitten mamma saattoi minut takaisin omaan vuoteeseeni. Sen jälkeen en miettinyt, missä mamma on.¹⁷⁹

Kokemuksia vuorovaikutuksesta vainajien ja henkimaailman kanssa esiintyi myös valvetilassa. Sekä uni- että valvetilassa koettuihin kohtaamisiin liitetään aineistossa kokonaisuudessaan melko vähän emotioita. Tästä on poikkeuksena on tättä hoitanut ja tämän vapaaehtoistyötä jatkanut informantti, jolle yhteys tuonpuoleiseen maailmaan merkitsi viestin saamista tuonpuoleisuudesta ja voimakasta hyvän olon tunnetta.

Vähän aikaa hautajaisten jälkeen minulle tuli valveilla voimakas hyvän olon tunne ja tuntuma henkimaailman yhteydestä. Tuntui, että enkelit välittivät minulle viestin: [Aune] kiittää. (...) Myöhemmin minulle on useamman kerran tullut sanoin kuvaamaton hyvänolon tunne, jota en koskaan muutoin ole tuntenut. Siihen liittyy tunne enkeleistä ja jostain tuonpuoleisesta maailmasta.¹⁸⁰

Miesinformantti koki isänsä haudalla levottomuuden tunteita. Hänen mielestään lapsuuden vaikeat kokemukset isän väkivaltaisesta käyttäytymisestä eivät selitä täysin hänen tunteitaan isän haudalla - hän ei tunne vihaa eikä katkeruutta, vaan kokee isänsä olevan tyytymätön haudassaan. Sen sijaan isovanhemmat tuntuvat lepäävän haudoissaan rauhassa.¹⁸¹

Vuorovaikutus henkimaailman kanssa ilmenee voimakkaimmillaan vuonna 1980 syntyneellä sairaanhoitajalla. Hän kertoo tutkivansa vuorovaikutustasoja, joilla vainajat ottavat yhteyttä. Informantin näkemyksen mukaan vainajat saavat joihinkin ihmisiin yhteyden

¹⁷⁶ Ks. Siltala 2019b, 191

¹⁷⁷ #037

¹⁷⁸ #027

¹⁷⁹ #002

¹⁸⁰ #018

näiden ollessa hereillä, kun taas toisia ihmisiä on lähestyttävä unitasoilla. Tulkitsen informantin maailmankatsomuksen olevan spiritualistinen, sillä kirjoituksesta välittyy paitsi usko henkimaailmaan, myös käsitykset yhteyden mahdollisuudesta henkimaailman kanssa ja henkien materialisoitumisesta. Spiritualismin piiriin kuuluu myös näkemykset Jumalasta valona ja henkien jalostumisesta kuoleman jälkeen.¹⁸² Informantti näyttää jakavan ranskalaisen Allan Kardecin (1804-1869) edustaman spiritualismin muodon, spiritistisen opin, johon sisältyy käsitys henkien jälleensyntymisestä (ruumiillistumisesta) ja eräänlaisessa välitilassa henkenä olemisesta ruumiillisten elämiensä aikana. Kardec näkee osan hengistä olevan muita alemmissa muodoissa, joskin kaikki lopulta kehittyvät täydellisyyteen¹⁸³.

Toisinaan vainajat haluavat olla rauhassa; kävin isäni isoäidin haudalla ja hän kysyi "Kuka kehtaa häiritä". Toiset taas ottavat yhteyttä halutessaan neuvoa itselleen rakasta ihmistä. Toiset vainajat ovat rajattuja liikkumaan tietystä paikasta paikan "värähtelyn vuoksi" ja toiset tulevat uniin, koska päivä tietoisuuden rajoitteet eivät tällöin ole esteenä. Jotkut voivat ottaa konkreettisen muodon, kuten linnun tai hyönteisen ja jättää merkkejä käynnistään; kuten pitää ääntä tai laittaa musiikkia soimaan. Kun heidät ja heidän viestinsä on tavoitettu, he pääsevät "eteenpäin". Osa on "viestinviejiä" ja välitilassa jatkuvasti, osa syntyy uudestaan.¹⁸⁴

Spiritualistisen maailmankuvan mukaan henkien on mahdollista lainata tai ottaa käyttöönsä materiaa eläviltä ihmisiltä, mihin käsitykseen voi yhdistää informantin käsitykset maan päällä (sairaaloissa) harhailevista elävistä vainajista¹⁸⁵. Kirjoittajan mukaan nämä kuolleet saavat vahvistusta eläviltä ihmisiltä. Kirjoittaja myös kokee nähneensä elävän vainajan hoitolaitoksessa.

Sairaaloissa on vainajia, jotka eivät esim. kuollessaan vahvan lääkityksen vaikutuksen alaisena, tiedä kuollessaan. Vainajat saavat vahvistusta elävistä, siksi pystyvät jäämään vuosiksi ja vuosikymmeniksi aloilleen ja muun muassa siksi sairaaloissa henkilökunta rasittuu fyysisesti. Vainajat tarvitsevat vain havainnon, rohkaisua ja luvan mennä valoon. Osalla vainajista on konkreettista asiaa; sairaalassa saattaa jokin tyhjä potilaspaikka "soittaa kelloa", koska vainaja häiritsee sähkölaitteistoa. Vainajat myös käyvät ilmoittamassa kuolemastaan esim. kansliassa.

Kerran hoidin kuolevaa, jonka lähdön havaitsin kierroksellani. Mies seisoj ilmiselvästi huoneen nurkassa koko laittamisen ajan ja seurasi murheellisenä ja apaattisena perässäni kylmähuoneeseen, kysyi "Aiotko noin vain jättää minut tänne?" Olin silloin vielä niin "freesi" etten osannut vastata mitään. Osasta tietää, että vainaja on lähtenyt eikä paikalla ole kuin tyhjä kuori.¹⁸⁶

¹⁸¹ #038

¹⁸² Kaartinen & Leskinen-Kärki 2020, 58-59

¹⁸³ Kaartinen & Leskinen-Kärki 2020, 59; Kardec 2010, 21, 27, 121, 165-175, 177-178

¹⁸⁴ #021

¹⁸⁵ Kaartinen & Leskinen-Kärki 2020, 59-60; Kardec 2010, 129; Koski & Moilanen 2019, 97

¹⁸⁶ #021

6.3. Vainajan henki on mukana elämässä - sekulaari spirituaalisuus

Kukkiä laskiessa sanoin: "Kiitos Mami. Olet aina meidän mukana, olet meissä. (...) Siskoni, minua kymmenen vuotta nuorempi sanoi: "Terveisiä [Sepelle, vainajan kuolleelle puolisolalle]."187

6.3.1. Kuoleman spiritualiteetti

Sekulaari tuonpuoleisuus

Tässä kokemuskategoriassa kirjoitusten näkökulma vaihtuu traditionaalisen uskonnollisuuden Jumala-keskeisyydestä ja ekstrateistisen spirituaalisuuden vainajakeskeisyydestä kirjoittajiin itseensä ja edesmenneiden elämään. Informantit tarkastelevat läheisen kuolemaa suhteessa elämään persoonallisilla ja usein filosofisilla tavoilla, joita ei juuri esiinny uskonnollisten ja ekstrateistisesti spirituaalisten kirjoittajien teksteissä. Tätä osoittavat esimerkiksi kirjoitukselle annetut omat otsikot *Kun luovutaan elämästä*, *Sinä tulit kuolema - en unohda Sinua koskaan* ja *Uskallatko ajatella kuolemaasi?*188 Jotkut kirjoitukset alkavat kuoleman peilaamisella elämään tai nykyhetkeen.

Olen aina tiennyt että kuolema on yhtä lailla elämistä siinä kuin syntymäkin. Nyt se on tullut konkreettiseksi ja ymmärsin että en sittenkään tiedä kuoleman läheisyydestä tarpeeksi, ehkeivät muutaan.189

Kristillisen tuonpuoleisuuden kuolemakäsitysten pohdintaa teksteissä ei esiinny lainkaan, minkä tulkitsen aiheutuvan informanttien pääosin sekulaarista maailmankatsomuksesta. Mahdolliselle jälleennäkemisen toivolle esitetään usein rationaalinen tai tunnepohjainen perustelu. Herännäistaustainen informantti mainitsee hengellisen taustansa vuoksi uskovansa jonkinlaiseen taivaaseen ja ehkä jälleennäkemiseenkin, ja hän katsoo taivasajatusten lohduttavan erityisesti lapsensa menettäneitä vanhempia ja antavan toivoa vanhoille, lähellä kuolemaa oleville ihmisille. Yksi informanteista toivoo jälleennäkemistä suuren ikävän vuoksi, kun taas miesinformantti haluaisi tavata mahdollisessa taivaassa äitinsä lisäksi edesmenneen koiransa. Ainoastaan yksi informanteista uskoo ja toivoo ilman varauksia, että elämän jälkeen on jotain. Jumala voidaan myös mainita ihmiseen tai filosofiaan verrattavana seikkana. Omien laiminlyöntien katuminen suhteessa kuolleeseen saa niukasti mainintoja. Miesinformantti katui, kun ei ollut kiinnostunut Dianasta ja Dodista, joiden vaiheita hänen äitinsä seurasi190, ja varsinaissuomalainen nainen katui, kun ei käynyt nuorena katsomassa sairaalassa kuolevaa läheistään191.

187 #035

188 #035, #010, #003

189 #005

190 #013, #024, #028, #012, #001

191 #026

Monet informantit ja kuvausten perusteella myös useat heidän läheisistään näyttävät jakavan subjektiiviset, uskonnollisten auktoriteettien ulkopuoliset näkemykset tuonpuoleisuudesta tai siitä, että kuoleman jälkeen ei ole mitään.

Mami [edesmennyt isoäiti] oli joskus aikoja sitten kertonut erään ystävän kanssa haaveilleensa, millaista taivaassa olisi. Saisi syödä suklaata vaikka kuinka eikä lihoisi, konjakkia saisi aina kun haluaa ja voisi aina aloittaa uuden neulomuksen ihanista langoista vaikka edellinen olisi vielä kesken. Minulle Mami sanoi, että ei voi uskoa taivaaseen ihan sellaisena, mutta ei siihenkään ettei kuoleman jälkeen mitään olisi. jonkinlaista liikkuvaa energiaa olisi varmaan olemassa. Olen eronnut kirkosta, koska en ole uskonnollinen. Uskon tieteseen ja luonnonvoimiin. Jonkinlainen luonnon kiertokulussa siirtyminen lienee mahdollista.¹⁹²

Kevätmuistoihini on muuttanut mörkö; erään yhteisen kukkien istutushetken aikana äiti kertoo unestaan jossa lohduttomasti itkevä pieni tyttö istuu mustan tien vierustalla ja äiti kulkee ohi ja musta tie loppuu" ...ei mihinkään! Siinä on vain tyhjää, ei mitään edessä, kuin se tie olisi noussut pystyyn". (...) Nyt ajattelen että hän oli jo silloin valmistautumassa kuolemaansa ja halusi valmistaa siihen meitä muitakin.¹⁹³

Lapsensa kohtukuolemaa pohjattomasti sureva äiti tuo pienen lapsensa näkökulman taivaaseen: kuolleelle pikkuveljelle voi lähettää saippuakuplia ja ilmapallon.

[Sami]] puhalttaa saippuakuplia ja iloitsee, jos ne lentävät ylöspäin. [Eero] kuulemma nappailee niitä. Vappuna ostamme ilmapallon [Eerollekin] ja lähetämme sen yhdessä taivaan tuuliin.¹⁹⁴

Jäähyväiset

Kokemukset kuolinvuoteiden ja ruumiiden äärestä ääreltä ovat hyvin heterogeenisia, ja yhteisenä piirteenä niissä on ainoastaan elämän painotus tuonpuoleisuuteen suuntautuvan orientaation sijasta. Kuvaukset kuolemasta ovat usein arkisia ja koruttomia.

Anoppini oli viimeiset vuotensa sairaaloissa, pari vuotta kuin muissa maailmoissa. Kävimme häntä katsomassa. En tiedä, tunsiko hän enää meitä, ei juuri reagoinut puheeseen. Lopulta hän kuoli. Kuitenkin se kuoleminen tuli yllättäen.¹⁹⁵

Vuonna 1979 syntynyt juristi kertoo sekulaareista, mutkattomista jäähyväisistä, joissa isoäiti sanoi *"Hei sitten, kulta"* halatessaan häntä viimeisen kerran¹⁹⁶. Kuolevan kohtaaminen saatettiin kokea myös vaikeaksi, jopa niin, että sairaalan pihalta käännettiin pois, ja seuraavana aamuna oli jo liian myöhäistä¹⁹⁷. Samoin keskustelulle kuolevan kanssa oli joskus vaikeuksia löytää sopivia sanoja. Uusmaalainen kirjastonhoitaja kertoo, että *olo tuntui pöljältä, jotain pitäisi sanoa, mutta en tiennyt, mitä*.

Olisin voinut sanoa, että tuntuu kuin yksi ympyrä nyt on sulkeutumassa, olit Mami mukana kun synnyin ja minä olen nyt tässä kun olet lähdössä. Vastaanotto ja saatto. En muista, puhuinko siitä.¹⁹⁸

¹⁹² #035

¹⁹³ #005

¹⁹⁴ #007

¹⁹⁵ #028

¹⁹⁶ #019

¹⁹⁷ #024 Poiskääntymisen syytä ei kerrota. Informantti kaipaa isäänsä seitsemän lapsensa elämään,

¹⁹⁸ #035

Kymenlaaksoilainen iäkäs informantti, joka toivoo kuolleiden läheisten jälleennäkemistä, jos sellainen on mahdollista, näkee kuoleman juhvana, joka vapauttaa kärsimyksestä.

Ystäväni on laitoshoidossa, on liikuntakyvytön, ei enää reagoi puheeseen, joskus katsoo silmiin, kuin tajuaisi jotain. Väistämättä tulee mieleen, että kuolema tulee joskus. Aina ihmettelen, onko hänen elämänsä enää ihmisarvoista. Häntä kyllä hoidetaan hyvin. - Itse en haluaisi olla tiedoton, taidoton, taakkana muille. – Tässä asiassa minulle tulee mieleen Rosa Liksomien kokoelmasta ”Väliasema Gagarin” luku 25. ”Kuoleman päivänä alkoivat suuret juhlat...”¹⁹⁹

Miesinformantti, entinen päätoimittaja, pohtii hieman satiirisesti todennäköisesti aikaisempien havaintojensa perusteella vanhusten tarpeiden laiminlyöntiä laitoksessa tullen siihen tulokseen, että vanhainkodissa ei auta kuin filosofia, Jumala, huumori, reilu hoitaja tai puolia pitävä omainen.²⁰⁰ Äitinsä kärsimyksiä hoitokodissa havainnoinut opettaja ottaa myös kantaa teodikean ongelmaan soveltaen kysymykseen filosofi G. F Leibnizia, joka asettaa ihmisen vastuuseen kärsimyksen aiheuttajana:

” Ei kuka tai mikä Jumala, vaan kuka on se ihminen, joka antaa toisen kärsiä tai aiheuttaa kärsimystä? Kuka on se lääkäri, joka ei pidä huoli riittävästä lääkityksestä?”²⁰¹

Tämä informantti jatkaa kirjoitustaan äitinsä kuolemasta kertoen silittäneensä äitinsä päätä, kuten äiti oli silittänyt häntä yöllä lapsena: *ei mitään hätää, nuku vain*. Osat ovat vaihtuneet, nyt hän silittää äitinsä päätä: *nuku vain, ei mitään hätää, nuku rauhassa*.²⁰² Kuolevan äidin ja häntä hoivaavan tyttären välisestä yhteydestä kertoo myös uusmaalainen vuonna 1958 syntynyt nainen, joka oli tullut niin fyysisestikin läheiseksi äitinsä kanssa, että hän edelleen etsi viereltään äidin liikkumista, jota herra Parkinson tahdittaa²⁰³. Nämä tytärten ja kuolevien äitien väliset syvät yhteydet muistuttavat Terhi Utraisen kuvaamaa kuolettamista, jossa tytär kuolettaa äitiään ja osat ovat vaihtuneet äidin elämän lopussa²⁰⁴.

Tutkimusaineistossa on kuvaus papin pitämästä rukoushetkestä kuolevan isoäidin, Mamin, luona hänen toivomuksensa mukaisesti, vaikka tämä informantin mukaan ei uskonut taivaaseen ihan sellaisenaan, vaan jonkinlaiseen liikkuvaan energiaan kuoleman jälkeen. Merkillepantavaa on, että kuoleva ei nauti ehtoollista, kuten traditionaalisesti uskonnolliset vastaavassa tilanteessa. Kirkosta eronnut informantti kuvailee myönteisesti rukoushetkeä, joskin pappia hieman nimiteltiin selän takana. Informantin tädillä näyttää olevan käsitys kuolleiden muuttumisesta suojelusenkeiksi.

[Seela, informantin täti] hoksasi viime hetkellä, kun elämänkumppani muistutti asiasta, että Mami on toivonut pappia pitämään rukoushetkeä. [Seela] sai järjestettyä naispapin paikalle, taisi olla sama pappi joka oli kastanut serkkuni, toisen tädin lapset. Sanoimme pappia selän takana ”Minni-hiireksi” hieman piipittävän äänen takia. Rukoushetki oli levollisen harras. Pöydälle saatiin valaisemaan kynttilät, aivan

¹⁹⁹ #028

²⁰⁰ #001

²⁰¹ #010

²⁰² #010

²⁰³ #005

²⁰⁴ Utriainen 1999, 130

oikean näköiset ledsähkökynttilät (...) Mami oli puolitajuissaan. ”Saadaan uusi suojelusenkeli”, sanoi [Seela] Mamille. Pappi sanoi, että hänellä ei ole kovin hyvä lauluääni, mutta hän laulaa Mamille joululaulun, se oli ”En etsi valtaa loistoa”. [Seela] soitti levyltä lapsikuoron laulaman ”Niin kaunis on maa”. Nielimme nyyhkyksiä. Sanoin Mamille kauniita unosia, tullemme huomenna taas.²⁰⁵

Isoäiti Mami puettiin kuolemansa jälkeen viimeiselle matkalleen hänen tyttärensä valitsemaan sini-puna-valkoiseen H2O-huppariin ja valkoisiin housuihin. Informantin äiti oli todennut, että *niin Mami lähti reippaassa hupparissa*. Informantti kävi sittemmin katsomassa kuollutta isoäitiä sairaalan kappelissa. Kuolleeseen ja tilanteen tunnelmaan ei liity mitään tuonpuoleisuuteen viittaavaa.

[Seela] kysyi, olenko koskaan nähnyt kuollutta. Voisi olla ihan hyvä, jos tulisin mukaan myöhemmin iltapäivällä sairaalan kappeliin katsomaan Mamiä. Epäroin vähän, sanoin, että haluan muistaa Mamin elävän. [Seela] sanoi, että tule katsomaan, näet, että se on ihan pelkkä kuori. Kun viimein pääsimme kappeliin, Mami lepäsi siellä kauniisti pedatulla pöydällä, kukkia ja kynttilöitä ympärillä. Ensivaikutelma olikin ”ei tuo ole Mami, tuo on joku kuka tahansa mummi”. Pelkkä ihmisen kuori. Seisoimme siinä, minä, [Arja, Seelan elämäkumppani] ja [Seela], juttelimme hiljaa ja tuntui omituiselta, että Mami ei sanokaan mitään, mitään ei tapahdu vaikka puhumme hänestä. Silitin vähän hiuksia, ne olivat karheat. ”Se on kylmä sitten”, sanoi [Seela]. Tarkastelimme nenää, joka kaikilla kuolleilla kuulemma on samanlainen, kyömy, kun nenänpää jotenkin luhistuu.²⁰⁶

Toisentyypinen sekulaari näköala kuolleen katsomiseen avautuu kuvauksesta äkillisesti kuolleen miesystävän ruumiin ääreltä. Sekulaari elämän spiritualiteetti sai informantin laulamaan miesystävän ruumiille eroottisen laulun sekä näkemään kuolleen nuorena ja terveenä, masennuksesta ja ahdistuksesta vapautuneena.

Kävin katsomassa [Kallea] oikeuslääketieteellisen kappelissa. Olin valinnut hänelle vaatteet: hänen lempipikkutakkinsa, mustat housut, vyön, mustat sukat, solmion, jonka toin hänelle tuliaisiksi Roomasta edelliseltä matkaltani. Silitin hänen valkoisen paitansa hänelle. Kun menin kappeliin, suustani pääsi sanat: Voi kulta. Olin siellä yksin. Minulla oli päälläni musta liivihame ja jokin valkoinen pusero. Silitin [Kallen] kylmää kättä, kuiskuttelin hänen korvaansa yhteisiä salaisuuksia (...) . Hän oli kaunis: kaikki työttömyyden aiheuttama parin vuoden masennus ja ahdistus oli hävinnyt hänen kasvoiltaan. Hän oli samannäköinen nuori mies, jonka tapasin Zetorissa elokuussa 1999. Lauloin [Kallelle] sen laulun, jota me tanssimme silloin: Päina huules huuliain vasten, kosketa mua joka paikkaan, katso syvälle silmiini, tunnetko tän hetken kauneuden... Hautaustoimiston mies odotti käytävässä.²⁰⁷

Tämä opettaja tuo tilanteeseen yhteisen tanssin ravintolassa aivan kuin haluten kumoten kuoleman elämää tuhoavan vaikutuksen. Laulun sanat kertovat voimakkaasta sekulaarista elämän spiritualiteetista (eroottisuudesta) ja hetkessä elämisestä. Kuvauksesta tulee esille vainajan vaatteiden ja oman pukeutumisen esteettisyyden merkityksellisyys informantille, joka ikään kuin juhlii vainajan kanssa viimeisen kerran. Tällainen elävän ja kuolleen kohtaaminen on kuin moderni, käänteinen versio keskiaikaiseen runoon pohjautuvasta kuolemantanssin (*La danse macabre*, 1376) teemasta²⁰⁸, jossa elävät ja kuolleet vuorottelevat ikuisessa kiertokulussa. Teemasta tehdyissä maalauksissa kullakin kuolleella on vielä elävä,

²⁰⁵ #035

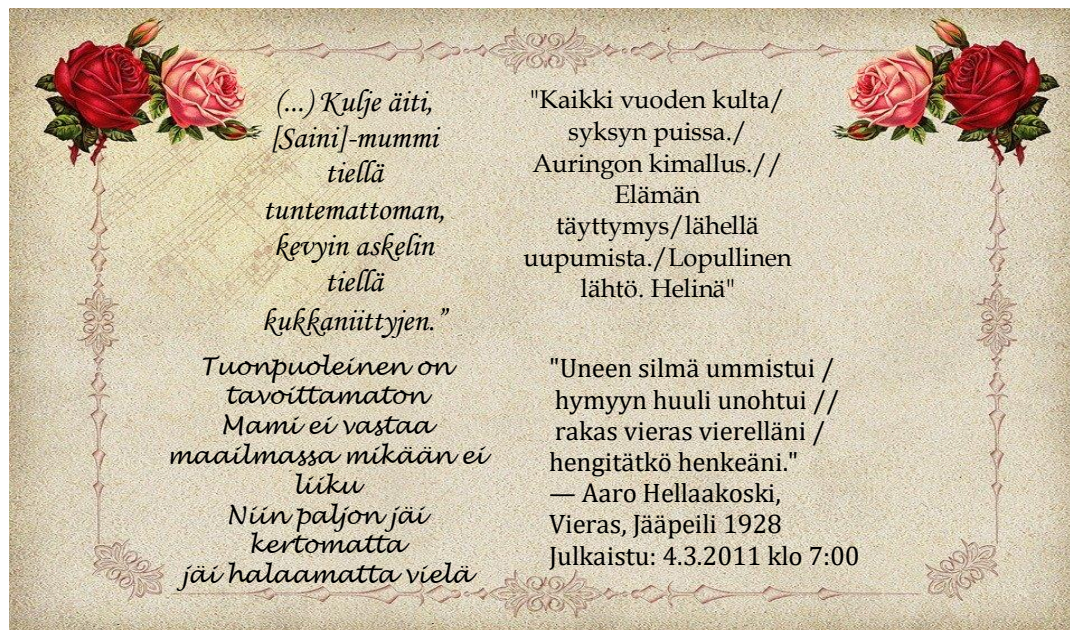
²⁰⁶ #035

²⁰⁷ #009

²⁰⁸ Hakola et.al. 2014, 11

yhteiskunnallisen asemansa mukaisesti pukeutunut pari, jolle kuollut ojentaa kätensä. Teemassa on kontrasti ja paradoksi kuolleiden rytmin ja elävien jäykkyyden välillä.²⁰⁹

Moniin kirjoituksiin sisältyvät runot ilmentävät kokemuksia tavoittamattomasta ja tuntemattomasta tuonpuoleisuudesta tai lopullisesta lähdöstä (kuvio 3.)

Kuvio 3. Jäähyväisrunoja²¹⁰

Runoissa kuolema estetisoidaan käyttämällä kuvia luonnosta ja vuoden kierrosta, tai viitataan lämpimään ihmissuhteeseen. Kuolema nähdään myös Aaro Hellaakosken sanoin vierellä kulkevana rakkaana vieraana, jonka arvellaan hengittävän omaa henkeä.

6.3.2. Kuoleman juhlat ja muut rituaalit

Kokemuksia perinteisten kuoleman rituaalien ääreltä kuvataan niukasti. Kuolleet haudattiin kirjoituksissa perinteisin menoin, ja hautaus- ja muistotilaisuuksiin ei liitetä erityisiä spirituaalisia, saati sakraaleja ulottuvuuksia.

Muistotilaisuus oli seurakuntatalolla. Se oli tunnelmaltaan hiljainen ja vakava.²¹¹

Sen sijaan miesystävänsä ruumiille eroottisen laulun laulanut informantti (sivu 47) kertoo myös sekulaaria spirituaalisuutta osoittavista omaperäisistä kuoleman rituaaleista, joita hän harjoitti miehen (Kallen) kuoleman jälkeen. Nimitän tässä informanttia Ilonaksi.

²⁰⁹ ks. Ariès 1981 [2008], 134

²¹⁰ Runot ovat informanteilta #035 (oma runo), #010 (kirjoittaja ei tiedossa), #005 (edesmenneen äidin kirjoittama), #009 (Aaro Hellaakoski)

²¹¹ #035

Kalle kuoli äkillisesti 45-vuotiaana kotiinsa Ilonan ja ensiavun yritettyä turhaan elvyttää häntä. Lääkintähenkilökunnan lähdettyä, Kallen odottaessa peityttynä kuljetusta oikeuslääketieteelliseen tutkimukseen, Ilona pukeutui uuteen valkopilkulliseen mustapohjaiseen paitaan ja sytytti kynttilän Kallen ruumiin viereen. Hän sytytti myöhemmin päivällä Kallen poisviennin jälkeen pihalle hautakynttilän, samoin tekivät naapurit. Illalla Ilona julkaisi Facebookissa Kallen kuoleman, ja sai vastauksia: <3, *Kauheaa* ja *Olet toinen ystäväni, joka on viikon sisällä joutunut kokemaan saman kauheuden*.²¹²

Pappi oli puhumassa siunaustilaisuuksissa Kallen isän toiveesta, vaikka Kalle ei kuulunut kirkkoon. Tilaisuuden jälkeen hautajaisvieraat menivät hautausmaan rantaan, ja Ilona sanoi: *Elämä on katoavaista*. Hautajaisvieraat repivät mukanaan olevista ruusuista terälehdet, jotka heitettiin veteen, ja punainen terälehtilautta ajelehti kohti avomerta. Muistotilaisuuden jälkeen Ilona meni Kallen kotiin, kuunteli Rammsteinin ja Maija Vilkkumaan musiikkia, joi konjakkia, tanssi ja lauloi. Hän kertoo tehneensä sitä, mitä olisi tehnyt Kallenkin kanssa. Uurnanlaskutilaisuuden jälkeen Ilona omine seurueineen ja Kallen lähiomaiset erkaantuivat toisistaan: lähiomaiset ilmeisesti omaan tilaisuuteensa, kun taas Ilona ystävineen ja sisarineen järjesti oman, Kallen näköisen tilaisuuden. Siellä oli *hyvää ruokaa, humoristisia juttuja ja Minä suojelen sinua -laulu*, jota Kalle oli laulanut Ilonalle.²¹³

Tasan vuoden kuluttua Kallen kuolemasta Ilona pukeutui hautajaismekkoon, ripusti kaulaansa kultaisen rippiristin ja osti punaisen ruusun. Hän matkusti kahdeksikon raitiovaunulla saman matkan takaisinpäin, jonka oli tehnyt vuosi sitten urna sylissään, ja käveli hautausmaan rantaan. Ilona repi ruususta terälehdet, kuten hautajaisissa tehtiin vuosi sitten.

Kävelin rantaan. Hiekkarannalla hehkui palava pensas: kirkuvan, melkein fosforin sävyinen oranssi pihlaja. Oli aika tyyntä. Rannassa revin ruusustani terälehdet. Ne jäivät rantaveteen kellumaan. Niitä tuli katselemaan vesilintuja. Ne katselivat terälehtiä ihan samalla tavalla kuin silloin, kun [Kalle] kuoli, ja talitiaiset tulivat koputtelemaan ikkunoihin. Linnut tulivat tervehtimään vainajaa ja hänen henkeään. Otin muutaman kuvan linnuista ja terälehdistä. Otin kuvan myös pihlajasta. Julkaisin ne Facebookissa. Samoin kuin olin julkaissut hänen syntymäpäivänään kuvan punaisesta ruususta.²¹⁴

Kuvauksessa on ekspressiivinen atmosfääri ja läsnä sekä vanhaa että uutta kuolemankulttuuria: linnut tämän- ja tuonpuoleisen maailman välittäjinä ja kuolleen ajoittainen muistaminen sosiaalisessa mediassa. Vuosipäivärituaalistaan Ilona kirjoittaa: *Rituaali oli puhdistava*.²¹⁵

Pohjoispohjalaisen kulttuuriantropologin (syntynyt 1977) kirjoitus hänen hautajais-testamenttinsa määräyksistä muistuttaa Ilonan ja hänen ystäviensä muistojuhlia, joissa oli läsnä laulu ja tanssi, ruoka ja juoma sekä humoristiset jutut. Tämä informantti kertoo

²¹² #009

²¹³ #009

²¹⁴ #009

kuoleman tulleen jo lapsena osaksi hänen elämäänsä ja tuntee olevansa sinut kuolemansa kanssa. Hautajaistestamentin mukaan iloiset hautajaiset tulisi järjestää tanssilavalla bileinä kirkon sijasta.

Olen tehnyt hautajaistestamentin itsestäni. Hautajaiseni eivät ole perinteisesti kirkossa, jos läheiseni kunnioittaa testamenttiani. Hautajailet ovat jollain tanssilavalla. Ne ovat ikäänkuin jamit, ja sinne toivotaan iloista vaateväritystä. Tietenkin mustaan saa pukeutua, mutta että koko porukka olisi mustissa...? Surrakseen? Ei kiitos, kunnon bileet sen johdosta, että olen verhon taakse päässyt. Hyvää ruokaa, juomaa, tanssia, laulua! Myös mielellään saa kertoa ärsyttävimmät ja mukavimmat jutut, ei mitään peijakkaan "ah hän oli niin jalo ihminen" -juttua.²¹⁶

6.3.3. Sekulaari yhteys vainajiin

Vainajien läsnäolokokemukset

Sekulaari henkisyys ja epäusko kuolemanjälkeistä elämää kohtaan eivät sulkeneet pois vainajien kohtaamisen ja läsnäolon kokemuksia. Aineistossa esiintyvät kokemukset olivat unikokemusten lisäksi vainajan persoonaan liittyviä ulkoisia aistimuksia, joita voivat olla muun muassa näkö-, kuulo-, tunto- ja hajuaistimukset²¹⁷. Informantit itse eivät tulkinneet kokemuksiaan yliluonnollisiksi, vaan joko eivät ota asiaan lainkaan kantaa tai selittävät ne rationaalisesti.

Miesystävänsä Kallen kuolemasta kertonut Ilona (luku 6.3.2.) kertoi, että hänellä oli Kallen läsnäoloon ja muistotilaisuuteen liittyviä hajuaistimuksia. Hän heräsi eräänä aamuna Kallen tupakan hajuun, vaikka mies ei enää ollut pihalla tupakoimassa. Käydessään hautausmaalla Ilona haistoi korvapuustit, joita syötiin miesystävän muistotilaisuudessa. Informantti on keskustellut kokemuksistaan lääkärien kanssa, ja katsoo niiden osoittavan hänen erityislaatuista, joskin psykofyysisesti selittämätöntä taipumusta.

(Minulla on erikoinen taipumus, jota psykiatrit ja neurologit, joiden kanssa olen keskustellut asiasta, eivät ole osanneet fysiologisesti tai psyykkisesti selittää: nenääni tunkeutuu muistorikkaissa tilanteissa hajuja, jotka liittyvät muistoihin, mutta joita ei ole todellisessa maailmassa; aivoni tuottavat ko. hajut.)²¹⁸

Uusmaalainen kirjastonhoitaja kertoo olleensa todennäköisesti unen ja valveen rajamailla ja havahtuneensa siihen, kun kuollut isoisä istui vuoteen laidalla ja piti häntä kädestä. Informantti kertoi isoisälle, että hän odottaa lasta. *Juu, hän tietää*, isoisä vastasi. Silloin informantti havahtui kokonaan ja näky hävisi. Kertoja jatkaa:

Kädessä tuntui lämpimältä, kuin joku olisi juuri irrottanut otteensa. Sanoin itselleni: ei tarvitse pelätä, sehän oli vain [Sepe].²¹⁹

²¹⁵ #009

²¹⁶ #003

²¹⁷ Siltala 2019b, 42

²¹⁸ #009

²¹⁹ #035

Informantti, joka uskoo tieteeseen ja luonnonvoimiin, ilmeisesti piti kohtaamista todellisena, koska hän rauhoitteli itseään sillä, että isoisää ei tarvitse pelätä. Myös lauseen semantiikka *sehän oli vain Sepe* näyttäisi viittaavan todelliseen läsnäolokokemukseen²²⁰. Kokemus oli moniaistinen sisältäen näkö-, kuulo- ja tuntoaistimuksen vainajasta, ja lisäksi lyhyen keskustelun kuolleen kanssa²²¹. Sama informantti näki lisäksi useita, hyvin elävän tuntuisia unia kuolleesta isoäidistään. Unissa painottuivat kuuloaistimukset ja vuorovaikutus kuolleen kanssa, jonka vainaja aloitti kutsumalla unennäkijää nimeltä²²².

[M]uutaman kuukauden kuluttua [kuolemasta] aloin kuulla unissani. Kuulin, kuinka Mami sanoi aivan selvästi, kirkkaalla, heleällä äänellä, sellaisella joka oli terveenä: ”[kirjoittajan nimi poistettu], hei!” Yhdessä unessa vastasin puhelimeen, Mami soitti minulle, puhuttiin viime kuulumiset, kunnes tajusin: tämä on tosi outoa, en olekaan ennen puhunut puhelimesta sellaisen kanssa, jonka hautajaisissa olen jo ollut. Mami, ne hautajaiset... nehän oli jo! ”Juu”, Mami sanoi, hän oli siellä haudassa arkussa sitten herännyt, ei hän kuollutkaan, hän siellä koputteli niin kauan, että huomasivat nostaa pois haudasta. Se vasta tuntuikin kummalliselta. Varsinkin kun urnakin oli jo laskettu. Sellaiset asiat eivät uneksimista näköjään haitanneet. Kaiken lisäksi uni toistui, toisen kerran vähän erilaisena versiona. Tunnelma ei ollut edes surullinen, saati ahdistava, vaan oikeastaan kummallisen huvittava.²²³

Fantasia kuolleen kohtaamisesta

Fantasialla kuolleen kohtaamisesta tarkoitan läheisen toivetta kuolleen kohtaamisesta maan päällä. Tämä määrittely eroaa Siltalan jäsentämistä symbolisesti tulkituista, vainajan läsnäoloa merkinneistä kokemuksista²²⁴. Fantasian kertoo uusmaalaisen opettaja, jolla on omaperäinen ja mystinen toive kohdata kohtuun kuollut lapsensa juhannusyönä virvatulen ilmaantuessa aarnihaudalle. Informantti on antanut koko kirjoitukselleen otsikon Virvatulet, jonka jälkeen on lainaus Wikipediasta.

"Aarnihaudat ovat kansanperinteen tuntemia paikkoja, joihin on haudattu aarre. Virvatulien eli aarnivalkeiden uskottiin toisinaan palavan paikoilla, joilla oli aarnihauta. Varsinkin juhannusyönä ajateltiin virvatulten merkitsevän aarretta. Virvatulen ilmaantuminen aarnihaudalle saattoi merkitä myös otollista aikaa saada aarre nousemaan maan kätköistä, tai jopa sitä, että aarre oli jo kohonnut esiin." (Wikipedia)

Kirjoittaja rinnastaa kuolleen lapsensa aarnihautaan haudattuun aarteeseen - lapsi on olemassa ainoastaan vain perheelleen, ja pohtii kirjoituksensa lopussa, kannattaisiko hänen jäädä juhannuksena koko yöksi hautausmaalle virvatulia odottamaan.²²⁵ Sureva äiti soveltaa fantasiassaan uudella tavalla kansanperinnettä, jossa virvatuli on joskus nähty myös epäluonnollisella tavalla kuolleen ja siten rauhattoman vainajan hahmoksi²²⁶.

²²⁰ Vrt. Siltalan (2019b) kirjan nimi *Hän oli siinä*; Siltala 2019b, 19

²²¹ Ks. Siltala 2019b, 84-85

²²² Ks. Siltala 2019b, 59-61

²²³ #035

²²⁴ Siltala 2019b, 147-165. Esimerkkinä Siltalan tarkoittamista symbolisesti tulkituista tapahtumista on kuvaus sähkölamppuun paenneesta vainajan hengestä, sivu 41.

²²⁵ #007

²²⁶ Enges & Hänninen 2015, 29; Haavio 1948, 29;

6.3.4. Elämän spiritualiteetti

Useat informantit toivat esille, että vainajalla on vaikutusta jälkeensijain elämään ja tulkintani mukaan se on monille ryhmän informanteille ainoa seikka, joka edesmenneestä jää jäljelle kuoleman jälkeen. Vainajan katsottiin olevan hengessä läsnä, ja edesmennyttä pidettiin merkityksellisenä perhe-, ystävä- ja työyhteisön rakentajana. Ihmisen ei kuoltuaan katsottu muuttuvan tarpeettomaksi, vaikka hän olekaan enää mukana tuottamassa taloudellista tai sivistyksellistä hyvää. Vainajien ajateltiin olevan niidenkin mukana, jotka ovat jo jättäneet yhteisön, ja jokainen ihminen on lenkki tai rengas sukupolvien ketjussa. Kuolleesta haluttiin säilyttää hänen ilonsa, valonsa ja rakkautensa, ja jakaa niitä omille läheisille niin hyvin kuin mahdollista.²²⁷ Esimerkiksi kuolleen opettaja-isoäidin oppilaiden tekemä mollamaija sai uuden merkityksen sekä paikan kotona ja Facebookissa. Kuvauksesta ilmenee arjen yhteys edesmenneeseen ja hänen taitojensa arvostaminen.

Se [mollamaija] on jokseenkin näköinen olemukseltaan. Laitoin siitä huolellisesti kirjapinon viereen aseteltuna kuvan Facebookiin: ”Tämä on opettaja-Mami. Se muutti nyt meille opettamaan suomea. Iltaisin voimme neulaa yhdessä.”²²⁸

Kuolema liitettiin myös omaan henkiseen kasvuun, joka merkitsi uutta herkkyyttä läsnäololle ja toisten ihmisten suruille. Erään informantin kokemusten käsittelyssä oli oppaana parisuhdeterapeutti. Koettiin niinkin, että koko elämä on uudistunut läheisen kuoleman jälkeen. Uusmaalainen opettaja ("Ilona") toteaa: *Niin tuli minulle uusi elämä*, joka on valoisaa, vapautunutta ja vahvaa. Elämään astui uusi rakkaus miesystävän kuoleman jälkeen.

Olen [Kallen kuoleman jälkeen] herkempi kuolemaan ihmisten suruja, vahvempi olemaan läsnä. Olen ensimmäisen kerran elämässäni valmis rakastamaan. Vaikka rakastuin [Kalleen], en rakastanut häntä – sen olen ymmärtänyt vasta viime kuukausina. Meidän välissämme oli aina se sama nuoruuden ihastus, jota nykyisin tapailen ja joka sattumalta astui elämään tammikuun lopussa 2013. Kunnioitan vainajaa, muistan [Kallea] jatkossa varmaankin hänen syntymäpäivänään, kuolinpäivänään ja jouluna, jotka olivat meidän yhteisiä juhlia (...)²²⁹

Elämän uudistuminen edellytti Kallen äkkikuolemasta poiskääntymistä ja kuolemaan leimaantumisen välttämistä.

Hän [psykoterapeutti-ystävä] sanoi minulle heti [Kallen] kuoleman jälkeen, että minä olen moraalisesti katsottuna leski, vaikka emme olleet naimisissa, vaikka emme asuneet yhdessä. (...) En (...) itse halunnut olla leski ja pitkään mietinkin, miksi en. En halunnut olla leski, koska itse asiassa en halunnut leimautua kuolemaan, en halunnut, että minua on kohdannut tällainen onnettomuus.²³⁰

Ilona piti blogia, jossa kertoi tuntemuksistaan ja toipumisestaan Kallen kuolemasta. Hän on hyvä ruuanlaittaja ja kertoo toipuneensa miesystävän menetyksestä ruokiensa ansiosta.

²²⁷ #035 #001, #009, #010, #012, #013

²²⁸ #035

²²⁹ #009

²³⁰ #009

Loppuvuodesta 2012 hän kirjoitti blogiinsa: *ensimmäinen kunnon ruoka, itse laittamani Kallen kuoleman jälkeen.*²³¹

Äitinsä ja isänsä menetyksen muutaman vuoden sisällä 2010-luvulla kokenut uusmaalainen nainen pohti kuolemaa elämisen rikkautena. Hänen isänsä oli kuollut puolitoista viikkoa ennen kirjoitusajankohtaa. Näkemys kuolemasta elämän rikkautena sai tukea televisiossa esiintyneeltä tutkijalta.

No toivoisin että kuoleman ensimmäisen kokemuksen ei sitten tarvitsisi olla kenellekään viimeinen kokemus. Minulle tämä aika on ollut kaikitenkin rikkaus suuresta kivusta huolimatta. Siis sitä rikkautta tässä yritin jakaa, jos ei tullut selväksi. Jos jotain julkaiset, niin laita se vaikka nimeksi: Elämisen rikkaus. ”Kaikkihan tänne synnymme kuollaksemme” sanoi joku tutkija viime syksynä prismastudion jossain ohjelmassa.²³²

6.4. Kuolema on biologisten prosessien loppumista ihmiskehossa - sekulaari naturalismi

Minulla on hyvin mutkaton suhtautuminen kuolemaan. Se on elämän päättymistä. Se on myös osa elämää. Se on biologisten prosessien loppumista ihmiskehossa. Vaikka surin isovanhempiani, tuntui heidän kuolemansa kovin luonnolliselta korkeassa iässä.²³³

6.4.1. Paljas, kivulias kuolema

Läheisten kuolemiin valmistautuminen ja kuolinvuoteiden vierellä olemisen tulee ryhmän informanttien kuvauksissa esille niukasti. Osittain tämä aiheutunee äkkikuolemista, jotka sävyttivät kolmea kirjoitusta²³⁴. Toinen miesinformanteista kertoo kuolemansairaana kohtaamisen olevan vaikeaa, ja niinpä hän vältteleekin tilannetta aina mahdollisuuksien mukaan. Myönteisenä piirteenä kirjoittaja mainitsee, että kuolevan kanssa voi keskustella vapaasti, koska turhat painolastit ovat karisseet.²³⁵ Keskustelut kuolevan kanssa olivat jääneet myös eteläpohjalaisen myyntiassistentin mieleen, joka keskusteli syöpää sairastavan isoisänsä kanssa kuoleman odottamisesta, kun isoisä tahtoi puhua asiasta. Keskustelunaiheista kumpikaan kirjoittaja ei kerro. Eteläpohjalainen informantti lopetti käynnit pahoin dementoituneen isoäitinsä luona, koska tämä tuntui ahdistuvan käynneistä. Isoäiti kuoli hänelle sosiaalisesti ennen fyysistä kuolemaa.²³⁶

Aineistossa on ainoastaan yksi kuvaus kuolinvuoteen ääreltä. Sen tunnelma on kolkko ja lohduton, mitä vahvistaa kylmän ilmavirran tunteminen kuoleman hetkellä. Kirjoittaja ei pohdi sitä, mistä kylmä tuulahdus olisi voinut aiheutua, vaikka muistaa hetken hyvin.

²³¹ #009

²³² #005

²³³ #34

²³⁴ #011, #015, #20

²³⁵ #033

²³⁶ #025

Mummin kärsimys kesti vuosia, ja toimintakyky hiipui kunnes jäljellä oli vain kasa luuta ja nahkaa sairaalan sängyssä. Olin silloin äidin ja veljen kanssa paikalla kun mummu veti viimeisen henkäyksen. Muistan hetken kuin valokuvan, kun seisoimme sairaalan sängyn vieressä, ja kylmä tuulahdus pyyhkäisi huoneessa.²³⁷

Miesinformantit kuvailevat vanhempiansa kuolemia etäiseen sävyyn. Uusmaalainen mies kiinnittää lyhyessä, neljä lausetta sisältävässä kirjoituksessaan huomiota isänsä sairauden ja sen hoidon keston. Hän käyttää kuolemasta sanaa *prosessi*.

Meillä "prosessi" oli lyhyt, syöpädiagnoosi varmistui torstaina ja kuolema tuli tiistaina, joten laitoshoidoilla ei juurikaan ollut vaikutusta. Koska sairautta ei saatu todennettua, ei osastopäiviäkään kertynyt.²³⁸

Keskisuomalainen mies pitää viimeistä elvytystä ikävänä toimenpiteenä pitkästä sairaudesta kärsineelle isälleen, ja äidin elämä ei hänen mukaansa enää lopulta ollut elämisen arvoista. Informantti ei halunnut nähdä vanhempiaan kuolleina.

Kun muistelen omien vanhempieni lähtöä, niin kummankin kuolema oli hidas pitkän sairauden uuvuttama lähtö. Isän sydän väsyi infarktien myötä. Ainoa ikävä piirre oli viimeinen elvytys. Kun ei ollut kieltoa niin lääkärit elvyttivät pois haluavaa, loppuun väsynyttä vanhusta. Onneksi siinä ei onnistuttu. Äidin kohdalla parkinsoni eteni vääjäämättä ja sitten elämä ei enää ollut elämisen arvoista. Koitti päivä, jolloin lääkäri ehdotti (määräsi), että kaikki aktiivinen lopetetaan. Ja kuolema saapui alle viikossa. Kumpaakaan vanhempaani en halunnut nähdä kuolleen. Tunne vain oli sellainen²³⁹

Näiden kokemusten kirjoittaja on antanut kirjoitukselleen otsikon *Tavoitteena tuskaton lähtö*, ja kärsimyksen välttämisen toive oman ja vaimon kuolinhetkillä on kirjoituksen keskeisin sanoma. Tulkintani mukaan tämä näköala juontune omien vanhempien kuolemien seuraamisesta. Kirjoittaja kertoo, että hän kokee kuoleman tällä hetkellä armolliseksi tapahtumaksi eikä sinänsä koe oman kuoleman ajatusta epämiellyttävänä. Mahdolliset kivut kuoleman hetkellä kuitenkin herättävät suurta pelkoa. Kirjoittaja on liittänyt tekstiinsä otteita Käypä hoito -suosituksesta, ja painottaa tekemässään hoitotahdossa riittävää kivunhoitoa kuoleman hetkellä²⁴⁰.

Kaksi informanttia kuvasivat läheisensä äkkikuoleman kokemuksia yksityiskohtaisesti, mutta toisistaan täysin poikkeavasti lukuun ottamatta taloudellisen tilanteen esille tuomista välittömänä reaktiona kuolemaan. Tarkastelen ensin pohjoispohjalainen sihteerin ja sen jälkeen varsinaissuomalaisen hautausmaatyöntekijän kertomusta. Ensimmäisen tekstin kirjoittajana on leski, joka on antanut miehensä kuolemaa käsittelevälle kertomukselle otsikon *Väärin, niin väärin*. Koskettava kuvaus on kirjoitettu vain noin viikko informantin miehen kuoleman jälkeen. Lukija saa siitä käsityksen onnellisesta parisuhteesta ja harmonisesta perhe-elämästä, joka kuitenkin päättyi informantin löydettyä miehensä kuolleen.

²³⁷ #020

²³⁸ #008

²³⁹ #033

²⁴⁰ Kirjoittaja on noin 65-vuotias ja kertomansa mukaan perusterve.

Ruokatunnilla ei isää ollut näkynyt, kun poikamme oli käynyt kotona. Kännykkä oli ollut pöydällä. (...) Kun tulin töistä kotiin neljän jälkeen, kyselin, missä isä on. Kukaan ei tiennyt. (...) Odotin ja odotin. Aloin siivota odotellessani. Kannoin matot ulos. Oli jo hämärä ja huomasin, että varastossa palaa valot. Hain sisältä avaimen, kun ovi oli lukossa. Löysin hänet. Kasvot ja huulet olivat siniset. Siinä hän oli kyykyllään lattialle lyyhistyneenä. Silmälasit olivat päässä. Kasvoilla oli levollinen ilme, silmät olivat raollaan ylöspäin. Sinne varastoon jäi seisovilta jaloiltaan — sisätossut jalassa.²⁴¹

Kokemuksen traumaattisuutta vahvisti ruumiin käsittelyn tehokas ja byrokraattinen prosessi, jossa ei ollut lainkaan sijaa äkillisesti leskeksi jääneen tunteille. Jäljelle jäivät vain puolison vaatteet, ja tyhjyys.

Tuntui lohduttomalta katsoa omaa miestänsä kuolleena. Tilasin ambulanssin. Se tuli nopeasti, mutta ensiapua ei tarvittu, sillä mitään ei ollut enää tehtävissä. Ambulanssin tilalle tuli ruumisauto. Poliisit laittoivat hänet isoon muovipussiin ja veivät ruumisautoon. Terveyskeskuksessa poliisi ja lääkärit tekivät tehtävänsä. En saanut katsoa edes sitä, kun hänet riisuttiin. Poliisi täytti lomakkeen, antoi sen lääkärille ja häntä lähdettiin kuljettamaan keskussairaalaan. Tyhjänä — vain hänen vaatteet mukana — tulin kotiin. Olisin toivonut, että ruumiinavausta ei tehtäisi, sillä minulle on aivan sama, mikä oli kuoleman syy. Minulta ei kysytty mitään.²⁴²

Informantti kysyy, miksi hänen miehensä piti kuolla juuri nyt, kun taloudellisesti tiukat vuodet olivat ohi ja lapsetkin olisivat alkaneet selvitä omillaan. Miehen odotetut syntymäpäivät vaihtuivat hautajaisiksi. Kirjoituksen liitteenä on työkaverin "Timon" muistolle useita vuosia sitten kirjoitettu runo, jossa kerrotaan yhdeksän alkoholisoituneen miehen ennenaikaisesta ja surullisesta kuolemasta. Timo ampui itsensä ja koiransa, ja loput kuolivat kuka mitenkin: hirttäytymällä, jäämällä auton alle, työmaalla, sydänkohtaukseen, viinaan tukehtumalla, jäämällä palavaan parakkiin, keuhkosityöpään ja hukkumalla rantaveteen. Runo päättyy näin:

[Timo] kuolinilmoitusta ei ollut lehdessä.

[Timo] oli piirtänyt lakkautetun koulun liitutaululle eläimiä eivätkä kyläläiset pyyhkineet niitä pois.²⁴³

Informantti ei kerro, miksi hän on liittänyt näistä synkistä kohtaloista kertovan tekstin kirjoitukseensa. Runon valinnalla traumaattisen kokemuksen kohdannut leski on ehkä halunnut kertoa kuoleman äkillisyydestä, väkivaltaisuudesta ja lopullisuudesta.

Varsinaissuomalainen hautausmaatyöntekijän kokemusten kuvaus alkaa suoraan tapahtumahetkestä 1990-luvulla. Informantti herää perheen maatilalla aamuyöstä lehmänkellon kilinään, ja tuvan eteisessä on *isä, liikkumaton ja äänetön lihavuori*. Ambulanssin, poliisin ja ruumisauton käynneistä kertomisen jälkeen kirjoittajan huomio siirtyy valmiiksi pakattuun matkalaukkuun ja pöydällä olevaan passiin. Isä oli ollut lähdössä Viroon, mutta *ei tullut reissua Viroon, vaan jonnekin, missä ei taideta passeja kysellä*. Kirjoittaja ja hänen äitinsä heräsivät nopeasti isän kuoleman vaikutukseen perheen talouteen ja maatilatoimintaan.

²⁴¹ #011

²⁴² #011

²⁴³ #011 Piirros on todellisesti olemassa, koska siitä on arkistojien poistomaininta kirjoituksessa.

– Miten me nyt pärjätään! Äiti voihkaisi, kun loputa mieleen iskostui, että isäntä oli lopullisesti poissa. Kysymys oli hyvinkin aiheellinen, sillä isän eläke muodosti kaksi kolmasosaa perheen tuloista. Lisäksi isä ajoi traktoria, siis aurasi pihasta lumet, kynti perunamaa, haki polttopuut kaatopaikalta tai joskus jopa metsästä (...) Tuntuu kai irvokkaalta lukea, että omaiset surevat tekemättömiä töitä ja rahoja ruumiin tuskin kylmettyä. Mutta raha ja työt olivat jotain mitä me tajuttiin (...) ²⁴⁴

Isännän ruumiin saattomatka on aineistossa ainutlaatuinen ja osoittaa kuoleman ruumiillisuuden konkreettisella tavalla. Mies oli harmillista kyllä aikoinaan ostanut itselleen hautapaikan toiselta paikkakunnalta ja ruumis piti toimittaa sinne. Omaiset joutuivat ponnistelemaan saadakseen kuolleen hautausmaan kylmiöön, ja painava ruumis näyttäytyy ongelmallisena materiaalina, josta on vaikeaa ja jopa kivuliasta päästä eroon.

Onneksi velipojalla sattui juuri silloin olemaan jenkkifarmari. Ei sentään tullut kuluja ruumisautosta, kun kuormattiin arkku autoon ja kyydittiin itse [Itä-Suomeen]. Olin äidin kanssa mukana. Tietenkin, huono tuuri jatkui. [Paikkakunnan] suntuilla oli selkä kipeä (...) Siinäpäähän sitten kiskottiin tonnin painoista arkkua kahden akan ja yhden riskin miehen voimin autosta pyöräpaarille, kylmiöön kärrättäväksi. Minulta jäi sormi arkun alle niin pahoin että kynteen tuli musta läikkä. Se ehkä kuvaa parhaiten minun ja isän suhdetta. ²⁴⁵

6.4.2. Kuoleman jälkeen

Kuolemanjälkeistä elämää koskevat käsitykset ovat useilla ryhmän informanteista samansuuntaiset: kuolema on yksinomaan elämän päättymistä ja sen jälkeen ei uskottu olevan mitään. Institutionaaliseen uskontoon liittyvistä kokemuksista ei puhuta käytännöllisesti katsoen ollenkaan. Kirjoittajista neljä tyrmää kuolemanjälkeisen elämänjälkeisen olemassaolon, ja muiden kolmen kirjoitukset ovat sisällöltään lähes täysin sekulaareja.

Ryhmän vanhin informantti, vuonna 1949 syntynyt mies, kertoi olevansa vapaa ikuisen elämän taakoista, ja lisää: *Miten sitä jaksaisikaan siellä ikuisessa ilossa.* Hän katsoo, että uskonto on vallanpitäjien keino saada työtätekevät nöyriksi ja kuuliaisiksi. Tulkintani mukaan kirjoittaja on todennäköisesti ateisti, jolla on kommunistisia näkemyksiä²⁴⁶. Kuolemanjälkeiseen elämään ei myöskään uskonut opiskelija, jonka ystävä C. oli tehnyt itsemurhan.

En ole uskonnollinen ihminen enkä usko kuoleman jälkeiseen elämään tai muuhunkaan vastaavaan. En siis usko, että voisin esimerkiksi nähdä C:n kuin itse kuolen. Minulla ei myöskään ole häneen liittyviä yliluonnollisia tai uniin liittyviä kokemuksia. Olen toisinaan miettinyt, olisiko asian käsitteleminen minulle helpompaa, jos pystyisin uskomaan tuon tyypisiin asioihin. ²⁴⁷

Katsottiin, että kuolleesta jäivät jäljelle muistot, samoin kuin aineellinen, henkinen ja psykososiaalinen perintö²⁴⁸. Muistot eivät aina olleet miellyttäviä ja niistä haluttiin myös

²⁴⁴ #020

²⁴⁵ #020

²⁴⁶ #033; Ks. Suoniemi 2016: Teemu Tairan mukaan ateismi on sukupolvikysymys, ja nuoret eivät enää yhdistä ateismia kommunismiin, kuten heitä vanhempi sukupolvi.

²⁴⁷ #015

²⁴⁸ #034, #025, #015

eroon: *menin naimisiin ja muutin omaan kotiin, jossa mikään ei muistuta isästä*²⁴⁹. Kuolleita ei tule kaunistella²⁵⁰. Muistot ja vainajien muistelun merkitys ei poikkeakaan muusta aineistosta²⁵¹: suurin osa 38 informantista muistelee läheisiään unissaan, ajatuksissaan, keskusteluin ja erilaisin rituaalein. Erona useimpiin muihin informantteihin on se, että tämän ryhmän informanteilla muistot sekä henkinen ja muu perintö ilman spirituaalisia merkityksiä ovat ainoita seikkoja, jotka koettiin jäävän läheisestä jäljelle. Toisten ihmisten katsottiin henkisesti elävän kuolemansa jälkeen, kun toiset taas katoavat. Keskusteleminen 1800-luvulla eläneistä isoisoisovanhemmista kuin heidät olisi tavattu, tulee lähelle sekulaaria spirituaalisuutta, samoin kuin näkemys kuolleiden vaikutuksesta elävien maailmaan tarinoiden ja muistojen muodossa²⁵².

Isovanhempani ovat läsnä tarinoissa ja keskusteluissa joita käyn muiden sukulaisteni kanssa. Minulla on muistona koruja ja vastaavia pieniä muistoesineitä heistä, mutta muistaminen liittyy esineitä oleellisemmin suvun parissa jaettuun tarinointiin ja muistoihin. Tätä kautta kuolleet myös vaikuttavat yhä elävien maailmaan tarinoiden ja muistojen muodossa.²⁵³

Varsinaissuomalainen opiskelija ei poistanut itsemurhan tehnyttä ystäväänsä Facebook-kavereistaan, vaan esimerkiksi läheisen syntymäpäivänä hän kirjoittaa ystävän profiiliin pienen viestin, ja näin hän on huomannut muidenkin ihmisten tekevän. Kirjoittajalla on myös muistorasia, jossa hän säilyttää ystäväänsä liittyviä pieniä esineitä, kuten syntymäpäiväkortteja, elokuvalippuja ja lahjaksi saatuja pikkuesineitä. Joskus kirjoittaja katselee tavaroita ja ajattelee ystäväänsä.²⁵⁴

Jotkut kirjoittajista tyrmäävät vainajien ylikuonnolliset kohtaamiset, joskaan he eivät kiellä tällaisten kokemusten olemassaoloa. Vainajien läsnäolokokemukset selitettiin aiheutuvan surusta²⁵⁵ ja muistoista.

En usko kuolemanjälkeiseen elämään. Minulle ajatus siitä että kaikki on tässä antaa elämälle merkityksen. En myöskään usko ylikuonnollisiin kohtaamisiin vainajien kanssa, mutta uskon että jotkut ihmiset kokevat niitä. Mieli on voimakas ja saattaa luoda hyvinkin monimutkaisia tapoja selvitä surusta ja menetyksestä. Uskon että monet ihmiset aidosti ajattelevat kohdanneensa kuolleen läheisensä, mutta en usko että näin on todellisuudessa käynyt. Jos kokemus on kuitenkin merkityksellinen eikä haitallinen henkilölle, ei siihen uskomisessa ole mitään väärää.²⁵⁶

Välillä "muka" näen jonkun poismenneen vastaan tulevan ihmisen olemuksessa (eli jotenkin muistuttaa toista), mutta en usko kuolemanjälkeiseen elämään enkä siis myöskään tapaamisiin enää. Muistoja on ja unissa niitäkin voi käsitellä. Se ei mielestäni tarkoita että näkisin heitä, vaan todellakin vain niitä muistoja.²⁵⁷

²⁴⁹ #020

²⁵⁰ #034

²⁵¹ On huomattava, että aineiston kirjoituspyynnössä kerättiin nimenomaan muistoja.

²⁵² #025, #034

²⁵³ #034

²⁵⁴ #020

²⁵⁵ Näkemys on ollut yleinen surututkimuksen piirissä, ks. Siltala 2019b, 16-17.

²⁵⁶ #034

²⁵⁷ #025

Kuoleman kokemusten sekulaarista luonteesta huolimatta hautausmaantöntekijä, jonka isä kuoli äkillisesti (sivut 55-56), kertoo isänsä ilmestyneen kuolemansa jälkeen toistuvasti ja häiritsevästi hänen uniinsa. Kokemusten taustaksi kirjoittaja kertoo, että maatilan toiminta piti lakkauttaa isän kuoleman jälkeen eikä tämä ollut tyytyväinen maatilan töiden laiminlyömiseen.

Niin, yrittihän isä pitää tilasta huolta vielä kuolemansa jälkeenkin. Ilmestyi uniin ja sätti milloin mistäkin tekemättömästä työstä. Lopulta kyllästyin jokaöisiin moitteisiin, ja pulihorteisessa unessa kaivoin mieleeni kuvan isän arkusta haudassa ja siitä että heitin multaa arkulle. Sanoin siinä vuoteeni vieressä kulumiaan kurtistelevalla ukolle, että olet kuollut ja kuopattu, pysy haudassas. Mä muistan, kuinka viskasin multaa lapiolla arkullesi. Häivy haamu, ja taisin tehdä ristinmerkin vielä päälle. Sen jälkeen on ollut rauha.²⁵⁸

Kokemukseen sisältyy ainoa tämän ryhmän informanttien kertoma uskonnollinen symboli ja rituaali: haamun karkotus ristinmerkin tekemisen avulla. Vainaja muistuttaa suomalaisesta kansanperinteestä tuttua tyytymätöntä kotonakulkijaa, joka palaa valittamaan toivomustensa täyttämättä jättämisestä.²⁵⁹

Ryhmästä löytyy toinenkin sekulaarin elämänskatsomuksen ylittävä kokemus. Ikuisen elämän taivaassa kieltävää miesinformanttia, harrastajadendrologia, kiinnostaa animistinen sielunvaellus.

Toisaalta minua kiinnostaa animistinen sielunvaellus. Voisinko olla seuraavassa elämässä ikihonka, joka korkean kallion huipulta saa katsella järvien yli kaukaisuuteen. Harrastajadendrologina tällainen ajatus kiehtoo minua valtavasti.²⁶⁰

Termi animismi on peräisin 1800-luvun lopun brittiläisestä evoluutioantropologiasta, jonka yhtenä merkityksenä on usko olentojen - ihmisten, eläinten, kasvien ja jopa elottomien kappaleiden - persoonallisiin sieluihin. Kysymys on luonnon sielullistamisesta (vrt. lat. *animus/anima*, sielu). Lähelle tuleva termi on animatismi, jolla tarkoitetaan luonnon elollistamista (lat. *animatus*, elävöitetty), varustamista elollisille olennoille tyypillisillä piirteillä ilman että elollistamiseen liitetään kuvitelmaa sielusta tai persoonasta.²⁶¹ Kirjoittajaa kuitenkin kiehtoo nimenomaan sielunvaellus ja ajatus seuraavasta elämästä, vaikkakaan ei voida väittää kirjoituksen perusteella, että hän välttämättä uskoo jälleensyntymään.

²⁵⁸ #020

²⁵⁹ Koski & Moilanen 2019, 89

²⁶⁰ #033

²⁶¹ Pulkkinen 2014, luku Tämänpuoleinen

7. Yhteenveto ja johtopäätökset

Tutkimuksessa tarkasteltiin kirjoitusaineiston pohjalta 38 suomalaisen uskonnollisia, spirituaalisia ja sekulaareja kokemuksia läheisten tai hoidettavien ihmisten kuolemista, joista vanhin oli tapahtunut 1940-luvulta ja viimeisimmät vuonna 2014. Tutkimustulokseksi saatiin neljä kuolemia jäsentävää kokemuskategoriaa, jotka nimettiin traditionaaliseksi uskonnollisuudeksi, ekstrateistiseksi spirituaalisuudeksi, sekulaariksi spirituaalisuudeksi ja sekulaariksi naturalismiksi.

Traditionaalisesti uskonnollisten informanttien kokemukset noudattelivat pääosin Suomen evankelisluterilaisen kirkon perinteisiä käsityksiä uskosta, anteeksiannosta ja kuolemanjälkeisestä elämästä. Informantit uskoivat Jumalaan, iankaikkiseen elämään ja olivat jossain määrin huolissaan läheisen vainajan helvettiin joutumisesta. Kuolema oli monelle kirjoittajalle tuttu jo lapsuudesta saakka, ja kuolinvuoteiden äärellä oleminen sekä kuolevien hoiva ja hengellinen tuki oli heille tärkeää ja luontevaa. Esille tuli myös ehtoollisen nauttiminen kuolinvuoteella perheen tai sukuyhteisön läsnä ollessa. Useat informantit kokivat joko kuolinhetkellä tai läheistä vainajaa katsottaessa numeenisia kokemuksia: pyhyyttä, kiitollisuutta ja kunnioittavaa ihmetystä. He kokivat myös uskonnollisia uudistavia kokemuksia, kuten rauhaa ja kirkkautta. Vainajan ruumiiseen liitettiin puhtaasti hengellisiä merkityksiä, kuten enkeliltä näyttäminen, hiusten säteily ja autuas katse. Hautaaminen toimitettiin perinteisin kristillisin ja yhteisöllisin hautaus- ja muistorituaalein. Informantit odottivat jälleennäkemistä taivaassa ja monet heistä painottivat, että spiritismiä tulee karttaa.

Kristinuskon mukaisten kokemusten rinnalla kulkivat suomalaista kansanuskoa kuvastavat kokemukset erityisesti linnuista kuoleman enteinä ja kuolemanjälkeisinä viestintuojina vainajilta. Vuonna 1921 syntynyt informantti kertoi kokonaisvaltaisimmin kansanuskoon nivoutuvista kokemuksistaan. Aineistoon sisältyy jonkin verran myös spirituaalisia kokemuksia vainajista esimerkiksi taivaallisina huolenpitäjinä, samoin kuin kokemuksia vainajien läsnäolosta.

Ekstrateistisen kokemuselottuvuuden keskeisenä piirteenä oli koettu yhteys henkimaailmaan tai vainajiin sekä käsitykset vainajan sielun tai ruumiin materialisoitumisesta. Kokemuselottuvuus sisälsi monimuotoisia ennekokemuksia, selittämättömiä, kuolemaan yhdistettyjä valoilmioita, telepaattisen yhteyden kokemuksia sekä intensiivisiä, tavanomaisista unista poikkeavia kokemuksia vainajien tapaamisista tai läsnäolosta. Myös valvetilassa koettiin vainajien läsnäoloa, ja eräs informanteista oli kokenut vainajakokemuksen jo pienenä lapsena. Puolisonsa äkillisesti menettäneet kaksi informanttia kertoivat ennekokemuksista kuoleman hetkellä, ja toinen niistä sisälsi mystisiä piirteitä ajan pysähtymisestä ja varmasta tietämisestä. Voimakkaimmillaan yhteys vainajiin ilmeni

sairaanhoitajalla, joka oli kiinnostunut spiritisminkaltaisesta vuorovaikutuksesta vainajien kanssa ja joka toi esille vainajien ruumiillistumiseen liittyviä kokemuksiaan sairaaloissa. Hänellä oli käsitys, jonka mukaan sairaaloissa on sähkölaitteita häiritseviä, elävistä ihmisistä vahvistusta saavia vainajia. Sähkölaite esiintyy keskeisessä roolissa myös puolisonsa yllättäen menettäneen lesken kertomuksessa, joka tulkitsi miehensä sielun paenneen sairaalasta ja materialisoituneen kodin sähkölamppuun. Eräs informantti säilytti kotonaan läheisen reliikkejä ja osoitti niille tervehdyksiä. Enkeliteema näyttäytyi joissakin kokemuksissa, ja yksi informanteista kertoi voimakasta mielihyvää tuottaneesta, enkeleihin ja tuonpuoleiseen maailmaan liittyvästä kokemuksestaan. Hän tunsu saaneensa viestin kuolleelta läheiseltään enkelien välityksellä. Siltä osin kuin ekstreemisesti spirituaalisten informanttien maailmankatsomus tuli aineistosta esille, se vaikutti kristinuskosta pääosin etääntyneeltä, joskin kuolinvuoteen äärellä saatettiin rituaalinkaltaisesti rukoilla ja lausua siunauksia.

Sekulaarin spirituaalisuuden keskeisimmäksi piirteeksi katsottiin elämän spiritualiteetti: informantit peilasivat kuolemaan liittyviä kokemuksiaan omaan ja edesmenneiden elämään. Kuolema sai joillakin informanteilla vahvasti tämänpuoleisia, henkisen rikastumisen tai kasvamisen merkityksiä. Institutionaaliset, kirkolliset muistorituaalit eivät saaneet kuvauksissa juuri sijaa, ja osa kirjoittajista painotti, että ei usko kuolemanjälkeiseen elämään. Kaksi kirjoittajaa kertoi omista ekspressiivisistä kuolemanrituaaleistaan tai niiden toiveesta, joista merkittävimpiä olivat kuolemantanssin ja maallisen juhlan teemoja heijastelevat rituaalit. Kirjoitusten kuolemankuvasto on maallinen, ja kuolleisiin ja kuolemaan liitettiin hyvin niukasti traditionaaliseen uskonnollisuuteen viittaavia piirteitä. Kokemukset olivat yksilöllisiä, niissä ei juuri ollut yhteyksiä ulkoisiin auktoriteetteihin, ja ne ilmaistiin usein runojen, kirjallisuuden ja populaarimusiikin avulla. Kuolema voitiin julkistaa sosiaalisessa mediassa ja osoittaa lähinaapuristolle pihalle tuoduin kukin ja kynttilöin. Vainajan ruumista kuvailtiin hänen elämäänsä viittaavin ilmaisin näkemällä se esimerkiksi masennuksesta vapautuneena tai ei lainkaan itsensä näköisenä.

Sekulaarin, spirituaalisen kuoleman vaikutukset ilmaistiin kuolleiden jälkeensä jättämänä henkisenä ja sosiaalisena perintönä. Kuolleiden hengen katsottiin kulkevan yksilön, perheen, suvun ja työyhteisön muistoissa mukana. Läheisen kuolema sai lisäksi oman henkisen kasvun ja uudistumisen merkityksiä. Kuolemaan ei haluttu leimautua, ja eräs informantti järjesti oman puhdistavaksi kokemansa rituaalin kuoleman kokemuksesta vapautuakseen. Hän myös käsitteli kokemuksiaan blogeissaan lähipiirinsä ja terapeuttinsa kanssa käytyjen keskustelujen lisäksi. Sekulaarista kuolemasuhteesta ja maallisista kokemuksista huolimatta kaksi informanttia koki ulkoisten aistimiensa välityksellä

vastaanotettuja vainajakokemuksia, joille annettiin sekulaareja tulkintoja tai jätettiin selittämättä ne.

Sekulaaria naturalismia osoittavassa kokemuskategoriassa kuolema näyttäytyi karuna ja osin pelottavana ruumiillisena ja biologisena tapahtumana, jonka jälkeen ei uskottu olevan mitään. Kuolemaan ei liitetty uskonnollisia ulottuvuuksia kirjoittajien suhtautuessa joko kielteisesti uskontoon tai pitäen sitä epäolennaisena. Kuolevaa ja kuolleiden ruumiita kuvattiin realistisesti, osin jopa inhorealisticin ilmauksin, joissa korostettiin ruumiin epämiellyttäviä naturalistisia piirteitä²⁶². Ruumiiseen ei liitetty spirituaalisia elementtejä, joskin yksi informanteista koki kuoleman hetkellä ruumiin äärellä kylmän ilmvirran liikkeen. Tunneilmaisu oli joko kärsivää tai poissaolevaa. Ryhmään kuuluvat kaksi miesinformanttia pohtivat vanhempiensa kuolemia etäännytettyyn sävyyn, ja keskittyivät kirjoituksissaan kuolevien omaistensa sairaanhoitoon. Kirjoitusajankohtaan nähden äskettäisen, puolisonsa traumaattisen äkkikuoleman kokenut informantti toi tunteitaan esille kirjoitukseensa liitetyn surullisen ja synkän, toiselle henkilölle aikaisemmin kirjoitetun muistikirjoituksen avulla.

Sekulaarin, naturalistisen kuoleman vaikutuksina mainittiin läheisen tulojen menetys, työvoiman väheneminen maatilayrityksessä ja kärsimyksen loppuminen. Kuolema koettiin toisaalta epäoikeudenmukaisena, toisaalta helpottavana vaikean ihmissuhteen päätyttyä. Aineistoon sisältyi vainajan ilmestyminen yhden informantin uniin toistuvasti, mikä koettiin vainajan harjoittamana vainoamisena. Näistä kohtaamisista päästiin sanallisen karkotuskäskyn ja ristinmerkin tekemisen avulla. Edesmenneiden muistelu sai jossain määrin sekulaariin spirituaalisuuteen yhdistyviä piirteitä. Kokonaisuutena kokemuksiin sisältyi niukasti tutkimuksessa tarkoitettua spirituaalisuuden piiriin kuuluvia kokemuksia, ja kansanuskomuksista kertovia kokemuksia ei ollut juuri lainkaan.

Kokemuskategorioita voidaan peilata tutkielman teoreettisena viitekehyksenä esitettyihin Tony Walterin näkemyksiin kuoleman kolmesta aikakaudesta: traditionaalisesta, modernista ja postmodernista kuolemasta. Walter katsoo traditionaalisen kuoleman aikakauden päättyneen viimeistään 1900-luvun alussa²⁶³. Suomessa kuolemankulttuurin murroksen voi katsoa alkaneen maailmansotien välisenä aikana tai viimeistään sotien jälkeen, ja tapahtuneen mittavassa määrin 1960-luvulla, samaan aikaan suuren maaltamuuton ja sairaalaverkon rakentamisen myötä. On kuitenkin huomioitava, että kuolemankulttuurin murros on tapahtunut eri puolella Suomea eri aikoina.²⁶⁴ Kuolemankulttuurin muutos näkyy tutkimusaineistossa siten, että kotikuolemat vaihtuvat 1960-luvulta alkaen äkkikuolemia

²⁶² Ks. Kielitoimiston sanakirja 2020: Inhorealismi

²⁶³ Ks. Pajari et.al. 2019, 15;

²⁶⁴ Ks. Pajari 2014a, 401-402; Pajari 2014c, 62, 63-64

lukuun ottamatta pääosin laitoskuolemien kuvauksiksi. Tämä käännekohta näyttäisi merkitsevän myös sitä, että sairaalakuolemien yleistymisen ja perheyhteisön jäsenten spatiaalisen toisistaan etääntymisen jälkeen perinteisen kristinuskoon piiriin kuuluvia kuoleman kokemuksia on kokonaisvaltaisesti löydettävissä enää konservatiivisilta kristityiltä. Traditionaalisen uskonnollisuuden ja Walterin traditionaalisen kuolemakäsityksen yhteisinä piirteinä voidaan erottaa kuoleman yleisyys ja siten kokemuksellinen tuttuus, Jumala ja traditio kuoleman auktoriteetteina, pappi auktoriteetin edustajana, kristilliset kuolemanrituaalit sekä kuoleman yhteisöllisyys osassa aineistoa. Sen sijaan tulokset sielun matkasta poikkesivat Walterin kehuksesta.

Traditionaalisen kuoleman yhtenä ruumiillisena elementtinä on eläminen kuoleman kanssa²⁶⁵, mikä näyttäytyy laajasti traditionaalisesti uskonnollisten elämänhistoriassa. Kuoleman ruumiillisuus, jonka ytimeksi katson kuolevan ja mahdollisesti kärsivän ihmisen²⁶⁶ ja jo kuolleen ruumiin, sai tuloksissa kokemuksellisemmän ja henkisemmän merkityksen kuin Walterin tarkoittamassa ruumiillisuudessa. Jumala ja traditio kuoleman auktoriteetteina ilmenivät kirkon, pappien, kristillisten kuoleman rituaalien sekä perinteisten uskon- ja kuolemankäsitysten arvostuksena ja niihin turvautumisena kuoleman äärellä. Uskonnolliset kokemukset konkretisoituivat rukoiluna, läheisen nauttimana ehtoollisena, hengellisenä lohdutuksena, anteeksipyyttämisenä, uskona kuolemanjälkeiseen elämään sekä jälleennäkemisen toivona. Kaikki kokemukset eivät kuitenkaan noudatelleet kirkon perinteisiä uskonkäsityksiä. Esimerkiksi Antti Kylliäisen *Kaikki pääsevät taivaaseen* -kirja, jonka sanomaan yksi informanteista turvautui isänsä iankaikkista kohtaloa pohtiessaan, on jakanut voimakkaasti käsityksiä kirkon sisällä²⁶⁷ ja on siten perinteisestä uskonnollisesta näkökulmasta katsottuna kiistanalainen auktoriteetti.

Walterin tarkoittamaa sielun matkaa voitiin käsitellä tuloksissa aineiston puuttumisen vuoksi vain niukasti eikä sieluun liittyviä ilmaistuja kokemuksia voi katsoa tässä tutkimuksessa tarkoitetuiksi uskonnollisiksi kokemuksiksi, joskin uskonnolliset informantit epäilemättä uskoivat läheistensä sielujen olevan Jumalan huomassa. Sielun matka liittyi kansanuskoon tai spiritualiteettiin. Kuoleman kuvauksessa 1940-luvulta avattiin pirtin pellit, jotta henki pääsee ulos, mikä on kuoleman rituaalista käsittelyä koskeva kansanuskomus²⁶⁸. Äidin sielun arveltiin olevan matkalla taivaaseen kauniissa valkoisessa pilvessä, ja sielun kuvailtiin tulevan kuin perhoseksi, kun se voi jättää maalliset painolastit. Pidän näitä sielua

²⁶⁵ Walter 1994, 48

²⁶⁶ Pohjola 2019, 42-43

²⁶⁷ Nykänen 2008

²⁶⁸ Mm. Paulaharju 2010 [1924], 71

koskevia ajatuksia ensisijaisesti spirituaalisina, eksistentiaalisesti merkityksellisinä kokemuksina.

Traditionaalisella tavalla uskonnollisten informanttien kirjoituksista sai muodostettua melko ehyen ja yhtenäisen narratiivin kuoleman etenemisestä, kuoleman tapahtumisesta ja ajasta kuoleman jälkeen. Tämä osoittaa kokemusten homogeneisuutta, jota ei vastaavalla tavalla esiinny muissa kokemuskategorioissa. Uskonnollisen kokemuksen kiinteyteen vaikuttanevat samansuuntaiset sosiodemografiset taustamuuttujat: kristillinen maailmankatsomus, naissukupuoli (ryhmään ei kuulunut yhtään miestä), usein hoiva-alalla toimiminen ja ryhmän jäsenten keskimääräisesti muita informantteja korkeampi ikä.

Walterin näkemys modernista kuolemasta, joka tapahtuu lääketieteen kontrolloimana ruumiin lähtönä, saa osittaista tukea tutkimuksen tuloksista sijoittuen lähinnä sekulaariin naturalismiin. Modernin kuoleman kokemuksellisuutta on vaikeaa paikallistaa aineistossa ajallisesti. Sen piirteinä tuli esille lääketiede kuoleman auktoriteettina, kuolemaan liittyvä niukka tunneilmaisu, huomion kiinnittäminen ruumiin lähtöön, uskonnon merkityksetön asema, kuoleman näkeminen lähinnä biologisena tapahtumana ja joltain osin myös kuolleiden taakse jättäminen myös henkisesti.

Läketieteen merkitys ja huomion kiinnittäminen kuolevaan kehoon ja sittemmin ruumiiseen näyttäytyy traditionaalisia kotikuolemia lukuun ottamatta lähes kautta koko aineiston, mutta sekulaarissa, naturalistisessa asenteessa ruumiillinen ja materiaallinen näkökulma kuolemaan painottuu. Koska spiritualiteettia ei juuri ollut eikä sielua tai henkeä nähty olevan olemassa, kuolema yhdistyi ensisijaisesti kärsimykseen, vanhuuteen, sairauteen, kuoleman pelkoon tai ruumiin lopulliseen lähtöön. Moderniin asenteeseen liittyi osittain myös vaikeus kohdata kuolemansairaita läheisiä tai keskustella heidän kanssaan. Tuloksia kuoleman sekulaarista luonteesta vahvistivat osin inhorealitiset kuvaukset ruumiista ja taloudellisen tilanteen esille nostaminen välittömänä reaktiona läheisen kuolemaan. Läheisen ihmisen ruumiin näkemistä epämiellyttävänä voi tulkita monesta muustakin näkökulmasta, kuten huonosta ihmissuhteesta käsin. Ruumiin pitäminen biologisena materiaalina sijoittuu kuitenkin ainoastaan sekulaarin naturalistisen kokemuksen piiriin, joskin aineisto on tältä osin niukka. Samoin sinänsä ymmärrettävä taloudellinen näkökulma esiintyy vastaavalla tavalla ainoastaan tässä kokemuskategoriassa.

Koska moderni kuolema koettiin biologisena, ruumiillisena ja psykososiaalisena tapahtumana lähes vailla henkisyttä, läheisten kokemusten taustaksi sopii naturalistinen maailmankatsomus, jossa ei tarvita mitään luonnon (*natura*) ulkopuolella olevaa tarkoitusta tai arvoa. Naturalismin mukaan ihmisyyys koostuu biologisista, psykologisista ja sosiologisista elementeistä, ja maailmankaikkeus puolestaan energiasta ja aineesta; siten ei ole tuonpuoleista

luojaa eikä tuomaria, samoin kuin ei myöskään kuolemanjälkeistä elämää.²⁶⁹ Naturalistista tai materialistista maailmankuvaa on pidetty usein lohduttomana ja kolkkona²⁷⁰, mikä näkökulma saa tukea myös tämän tutkimuksen informanttien naturalistista asennetta kuvastavista kokemuksista.

Postmodernit kokemukset sijoittuvat - siltä osin kuin vuosilukuja mainitaan - 2000-luvulle ja erityisesti 2010-luvun alkuun. Postmoderneissa kokemuksissa painottuu uushenkinen näköala. Uushenkisyys on katsottu laajaksi kirjoksi uusia uskonnollisia ilmiöitä, joita yhdistää individualistisuus, eklektisyys ja henkinen kasvu. Kokemuksellisuuden näkökulmasta keskiössä ovat yksilön tunteet, sisäinen voima, voimaantuminen ja muutos.²⁷¹ Postmodernit kokemukset jakautuvat tutkimuksessa kahteen haaraan, joista ensimmäisessä korostuu eräänlainen sekulaari elämän pyhittäminen sekä toisessa yhteys henkimaailman kanssa ja ei-kristilliset uskomukset vainajan olotilasta.

Elämän spiritualiteetin kokemukset sijoittuivat pääosin sekulaariin spirituaalisuuteen eikä niillä ole juuri mitään yhteistä traditionaalisen uskonnollisuuden kanssa. Sekulaari elämän pyhittäminen ilmeni kuolleen persoonan painotuksena, puheena vainajan hengen vaikutuksesta tässä maailmassa sekä kuoleman kokemuksen nivomisena osaksi oman persoonallisuuden rikastumista. Myös ekspressiiviset, elämää kuoleman sijasta painottavat rituaalit, kuten eroottiset laulut ruumiille, kuolemasta irrottautumisen puhdistautumisrituaali, hautajaisbileet sekä trendikäs huppari kuolinvaatteena viittaavat sekulaariin elämän pyhittämiseen. Samoin kuoleman julkistaminen sosiaalisessa mediassa ja tilapäisen muistopaikan perustaminen kuvastavat elämän spiritualiteettia. Sekulaari elämän spiritualiteetti muistuttaa Mikko Sillforsin löytämää sisäänpäin suuntautuvaa ateistista henkisyttä²⁷².

Toiseen postmodernin kokemuksen haaraan kuuluvat vainajan kuolemanjälkeiselle elämälle annetut ei-kristilliset merkitykset sekä yhteys vainajiin, minkä katson heijastelevan spiritualisminkaltaisen yhteyden osalta esoteerista mentaliteettia²⁷³. Nämä kokemukset sijoittuvat lähes kokonaan ekstreemiseen spirituaalisuuteen. Kuolemanjälkeistä elämää koskevissa ei-kristillisissä käsityksissä vainajan olotila peilautui usein tavalla tai toisella tämänpuoleiseen maailmaan (esimerkiksi käsitys vainajista suojelusenkeleinä). Tutkimustulokset esoteerisista kokemuksista, jotka yhdistyvät salattuun tietoon, rajatietoon ja

²⁶⁹ Puolimatka 2011, 15-16, 19

²⁷⁰ Järvenpää 2020, 75

²⁷¹ Karjalainen 2018, 267

²⁷² Ks. Sillfors 2017, 244

²⁷³ Koski & Järvenpää 2017, 290-291

paranormaaleihin ilmiöihin²⁷⁴ ovat niukat, mutta kuitenkin merkillepantavat. Tulokset kuolemanjälkeistä elämää koskevista ei-kristillisistä käsityksistä ovat suppeammat kuin aihetta tutkineella Susanna Vatasella²⁷⁵, mutta kokemusrakenteen täydentänee kuvaa kuolemanjälkeisistä käsityksistä.

Tutkimustulokset limittyvät Fortuin et.al. jäsentämiin kuoleman kulttuurisiin positiioihin²⁷⁶. Traditionaalisen uskonnollisuuden kokemukset tulevat lähelle kanonista positiota: yhteisiä elementtejä ovat kuoleman hyväksyminen, perhe-yhteisön merkitys kuoleman äärellä ja institutionaaliseen uskonnollisuuteen sitoutuminen. Sekulaari naturalismi muistuttaa jossain määrin utilitaristista positiota kirjoitusten niukan tunneilmaisun, Jumala-uskon puuttumisen ja sairaanhoidon painottamisen osalta. Sekä sekulaari että ekstreemistinen spirituaalisuus nivoutuvat ekspressiiviseen positioon. Sekulaareille läheisille oli tärkeää kuoleman kokemustensa monipuolinen ja usein esteettinen itseilmaisu, kun taas ekstreemistisillä informanteilla oli paranormaaleja kokemuksia.

Vaikka vainajien läsnäolokokemukset ja kansanuskomukset on sijoitettu samoihin kokemukskategorioihin kuin muutkin kokemukset, ne olisi voinut hyvin koota myös omiksi ryhmikseen. Vanhoihin kansanuskomuksiin pohjautuvat kokemukset yhdistyvät pääosin traditionaaliseen uskonnollisuuteen ja ilmenivät sen ulkopuolella lähinnä päivitettyinä versioina kansanuskomuksista. Se, mitä kansanuskomuksiin palautuvat kokemukset ja rituaalit kokemuksellisesti ovat, jää tässä tutkimuksessa ratkaisematta. Samoin on viime kädessä kokijansa maailmankatsomusta noudattelemattomien vainajakokemusten laita. Uskontotieteellisessä haastattelututkimuksessa, joka kohdentui vanhaa suomalaista kansanuskoa nykypäivänä harjoittavien uskonnollisiin käytäntöihin, uskonnon ja pyhän käsitteet eivät sopineet kuvaamaan haastateltujen kokemuksia²⁷⁷.

Kuten harvoin laadullisia tutkimustuloksia, tämänkään tutkimuksen tuloksia ei voida yleistää. Erityisesti traditionaalinen uskonnollinen ei sellaisenaan anna ajantasaista kuvaa nykypäivän konservatiivisesta uskonnollisuudesta Suomessa, koska tarkastelemaani uskonnollisuuteen sitoutui kansanomaisia uskomuksia, joita ei yhteiskunnallisen muutoksen vuoksi enää voi esiintyä autenttisina tänä päivänä. Sekulaari naturalismi puolestaan perustui aineistoon, jossa oli - vaikka en sitä aineiston ryhmittelyssä hakenut - äkkikuolemia ja synkkiä näkymiä. Pohdin, onko tulkintani liian pessimistinen. Samoin mietin, mitä sekulaareja kokemuksia tutkimustuloksista on jäänyt puuttumaan. Tuloksista puuttuvat ainakin eettisten ja eksistentiaalisten spirituaalisten ja sekulaarien kokemusten käsittely, mihin aineisto olisi myös

²⁷⁴ Kokkinen & Mahlamäki 2020, 13-14

²⁷⁵ Vatanen 2018

²⁷⁶ Fortuin et.al. 2017

²⁷⁷ Riihimäki 2019, 63

jossain määrin taipunut. Näiden kokemusten huomiointi olisi kuitenkin johdattanut kuolevien ja heidän omaistensa kohtelun sekä kuoleman filosofian tarkasteluun, mihin ei tämän opinnäytetyön yhteydessä ollut mahdollista syventyä.

Tutkimustulokset osoittavat, että kokemukset läheisen ja hoidettavan ihmisen kuoleman äärellä juontuvat vainajien läsnäolokokemuksia lukuun ottamatta ensisijaisesti kokijan maailmankatsomuksesta. Kokija tarkastelee maailmankatsomuksensa kehiksen läpi kuolevaa ihmistä, ruumista ja kaikkia kuoleman tapahtumia, ja antaa kokemuksilleen merkityksiä ympäröivästä kulttuurista käsin. Maailmankatsomus ja kulttuurinen positio ohjaa paitsi käsityksiä kuolemanjälkeisestä elämästä, myös kuolemanrituaalien valintaa ja toteuttamista. Maailmankatsomuksensa kautta kokija asemoi omaakin kuolemasuhdettaan.

Tulokset näyttänevät myös kuoleman kokemusten kerroksellisuuden ja kansanuskomusten pitkän jatkumon, ja osaltaan täydentänevät ymmärrystä suomalaisten kokemuksista kuoleman äärellä. Erityisen mielenkiintoisina pidän tuloksia uskonnollisista pyhyiden ja taivaallisen juhlan kokemuksista sekä sekulaareista spirituaalisista kuolemanrituaaleista. Tulokset vahvistavat kansainvälisiä ja suomalaisia tutkimustuloksia siitä, että vainajien läsnäolokokemuksilla ei ole yhteyttä kokijoiden maailmankatsomukseen ja sosioekonomiseen asemaan. Kohtaamisia tapahtui kaikissa kokemuskategorioissa, eniten ekstrateistisessä spirituaalisuudessa, mutta myös sekulaarit kirjoittajat kokivat niitä.

En voi olla ajattelematta joistakin tutkimuksen teemoista hieman samaan tapaan kuin pirkanmaalainen miesinformantti pohti kokemuksiaan isovanhempiensa haudan äärellä:

No, tämä menee jo mystiikan puolelle, mutta tämän nyt kirjoitin. Ties vaikka tälläkin olisi jotain arvoa tutkijoille.²⁷⁸

Lähteet

FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014. Sähköinen tietoaaineisto. Versio 2.0 (2019-08-22). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) & Koski, Kaarina (Turun yliopisto) & Suomen Akatemian Mieli ja toinen -projekti. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3138>

FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014. Yhteenveto.
https://services.fsd.uta.fi/catalogue/FSD3138?tab=summary&study_language=fi

FSD3138 Kuolema, menetys ja muisto 2014. Kirjoitusohje.
<https://services.fsd.uta.fi/catalogue/FSD3138/PIP/wiF3138.pdf>

Kirjallisuus

Ammerman, Nancy T. (2013). Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(2), 258-278.
doi:10.1111/jssr.12024

Anttonen, Veikko (2010). Uskontotieteen maastot ja kartat. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas, 232. E-kirja.

Ásgeirsdóttir, Guðlaug Helga, Einar Sigurbjörnsson, Ewan Kelly, Rannveig Traustadóttir, Sigríður Gunnarsdóttir, ja Valgerður Sigurðardóttir (2014). Out of the Depths: Theology and Spirituality Within Palliative Care. *Studia Theologica - Nordic Journal of Theology* 68, no. 2, 147-168.

Ariès, Philippe (1981). The hour of our death. Second Vintage eBooks Edition, June 2008. A division of Random House, Inc., New York.

Bulkeley, Kelly (2002). The Evolution of Wonder: Religious and Neuroscientific Perspectives. Paper presented at the annual meeting of the American Academy of Religion, Toronto, Canada. November 2002.

Butters, Maija (2020). Kuolema. Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho (toim.). Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia. *Gaudeamus*, 194-203.

Davie, Grace (2007). The Sociology of Religion. Los Angeles: Sage.

Emmons, Robert A. (2005). Emotion and Religion. Raymond F. Paloutzian & Crystal L. Park (toim.) *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. The Guilford Press, 235-252.

Enges, Pasi & Koski, Kaarina (2015). Kansanuskontutkimuksen suuntaviivoja muuttuvassa maailmassa. Pasi Enges, Kirsi Hänninen & Tuomas Hovi (toim.). *Kansanuskosta nykypäivän henkisyys*. *Folkloristiikan julkaisuja* 4. Turun yliopisto, 15-45.

Enges, Pasi & Hänninen, Kirsi (2015). Uskomuksellisia ilmiöitä nykyajassa. Pasi Enges, Kirsi Hänninen & Tuomas Hovi (toim.). *Kansanuskosta nykypäivän henkisyys*. *Folkloristiikan julkaisuja* 4. Turun yliopisto, 8-14.

- Fortuin, Nienke Pauline Margriet, Johannes Bernardus Antonius Maria Schilderman & Eric Venbrux (2017). Death and the Search for Meaning: Canonical, Utilitarian and Expressive Thanatological Cultural Niches. *Mortality* 22 (4), 339-355.
- Franks Davis, Caroline (1989). *The Evidential Force of Religious Experience*. Oxford.
- Geels, Antoon & Wikström, Owe (2009). *Uskonnollinen ihminen: Johdatus Uskontopsykologiaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Gergen, Kenneth J. (1994). *Realities and Relationships : Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gergen, Mary (2004). Once Upon a Time: A Narratologist's Tale. Colette Daiute & Cynthia Lightfoot (toim.). *Narrative Analysis : Studying the Development of Individuals in Society*. SAGE Publications. Online, 1-18. <https://dx.doi.org/10.4135/9781412985246>
- Goffman, Erving (1986). *Frame Analysis: an Essay on the Organization of Experience*. Repr. new ed. Boston.
- Haaparanta, Leila (2003). Uskonnollinen kokemus. Timo Helenius, Timo Koistinen & Sami Pihlström (toim.) *Uskonnonfilosofia*. WSOY, 268-290.
- Haavio, Martti (1948). "Ne jäävät virran vuolaan taa." Eräitä kansanomaisia käsityksiä Tuonelan-matkalle varustamattomien vainajien kohtalosta. *Virittäjä*, 52, 28-46. <https://journal.fi/virittaja/article/view/32042> (luettu 11.7.2020)
- Hakola, Outi, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (2014). Johdanto. Hakola, Outi, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.). *Kuoleman Kulttuurit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 9-22.
- Hautausoimilaki 6.6.2003/457. Finlex. Lainsäädäntö. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030457> (luettu 30.6.2020)
- Heelas, Paul (2007). The Spiritual Revolution of Northern Europe: Personal Beliefs. *Nordic Journal of Religion and Society* 20, 1-28.
- Helander, Eila (2005). Spiritualiteetti kirkkososiologian näkökulmasta. *Teologinen Aikakauskirja*, 110(3), 247-252.
- Helsingin yliopisto (2019). Hyvä tieteellinen käytäntö. 31.10.2019 <https://www.helsinki.fi/fi/tutkimus/tutkimusymparisto/tutkimusetiikka#section-2636> (luettu 12.3.2020)
- Herman, Marika (2018). Elossaolon kertomukset: sosiaalinen tuki ja selviytymistä edistävät tekijät surun eri narratiiveissa. *Sosiaalityön pro gradu -tutkielma*. Itä-Suomen yliopisto.
- Hermans, Cristiaan. A. M. (2014). From Practical Theology to Practice-oriented Theology: The study of lived spirituality and lived religion in late modernity. *International Journal of Practical Theology*, 18(1), 113-126. doi:10.1515/ijpt-2014-0009
- Hill, Peter C., Pargament, Kenneth I., Hood, Jr. Ralph W., McCullough, Michael E., Swyers, James P., Larson, David B. & Zinnbauer, Brian J. (2001). *Conceptualizing Religion and*

Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30(1), 51–77.

- Howarth, Glennys (1996). Introduction. Glennys Howard & Peter C Jupp (toim.) *Contemporary Issues in the Sociology of Death, Dying and Disposal*. Palgrave Macmillan, xiii-xix.
- Hänninen, Juha (2003). Kenelle kuolema kuuluu. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 2003;119(19):1893-1899. <https://www.duodecimlehti.fi/duo93831> (luettu 20.7.2020)
- Juusela, Pauli (2014). Pääkirjoitus: Viime hetket. *Kirkko ja kaupunki* 28.1.2014. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/paakirjoitus-viime-hetket#b09d1d30> (luettu 11.5.2020)
- Järvenpää, Juuso (2020). Psykkinen tutkimus ja parapsykologia. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Vastapaino, 71-89.
- Kaartinen, Mirja & Leskelä-Kärki, Maarit (2020). Spiritualismi. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Vastapaino, 53-70.
- Kardec, Allan (2010). Henkien kirja. Spiritistisen opin pääperiaatteet. Suom. Pekka Olavi Kaarakainen. International Spiritist Council.
- Karjalainen, Mira (2018). Käännöksen henkisyys. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.) *Uskontososiologia*. Eetos-julkaisuja 20, 265-277
- Ketola, Kimmo (2011). Suomalaisten uskonnollisuus. Kimmo Ketola, Kati Niemelä, Harri Palmu & Hanna Salomäki. *Uskonto suomalaisten elämässä. Uskonnollinen kasvatus, moraali, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 9, 2011, 7-24.
- Ketola, Kimmo (2016). Luterilainen usko nykyajan Suomessa. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg & Leena Sorsa. *Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125, 47-87
- Kielitoimiston sanakirja (2020). Inhorealismi. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/inhorealismi> (luettu 28.7.2020)
- Kokkinen, Nina & Mahlamäki, Tiina (2020). Näkökulmia esoteerisuuteen ja okkultismiin. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Vastapaino, 11-29.
- Koski, Kaarina (2016). Continuing Bonds in Finnish Bereavement Narratives. *Folklore Fellow's Network*, 49, 4-10.
- Koski, Kaarina & Järvenpää, Juuso (2017). Kumma, tulkinnat ja sosiaaliset liikkeet. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski (toim.). *Mielen rajoilla: Arjen kummat kokemukset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, toimituksia 1432, 271-301.

- Koski, Kaarina & Moilanen, Ulla (2019) Kuolema ja tuonpuoleinen. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.) Suomalaisen kuoleman historia. Gaudeamus, 61-98.
- Maarni, Wilhelmiina (2020). ”Tässä järjestyksessä maailman kuuluukin mennä, vanhat kuolevat ennen nuoria” – Suomalaisten käsityksiä kuolemasta ja elämästä menetyksen jälkeen. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Markkula, Harri (1997). Voidaanko uskonnollista kokemusta tutkia? Tapaus Yrjö Kallinen. Heikki Pesonen (toim.) Uskontotieteen ikuisuuskysymyksiä. Helsinki: Limes, 151–182.
- Mitchell, Lisa M., Peter H Stephenson, Susan Cadell & Mary Ellen Macdonald (2012). Death and Grief On-line: Virtual Memorialization and Changing Concepts of Childhood Death and Parental Bereavement on the Internet. *Health Sociology Review* 21 (4), 413-431. DOI: 10.5172/hesr.2012.21.4.413
- Nykanen, Anna-Stina (2008). Kohupappi jättää kirkon. Helsingin Sanomat 7.9.2008. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000004596396.html> (luettu 28.7.2020)
- Pajari Ilona (2014a). Kuolema maalla ja kaupungissa. Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 393-405.
- Pajari, Ilona (2014b). Kuolemanrituaalit Suomessa. Hakola, Outi, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.). Kuoleman kulttuurit Suomessa. Helsinki: Gaudeamus, 87-158.
- Pajari, Ilona (2014c). Hautaustoimistot surevien tukena - muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa. *Thanatos* 3(2), 61-78.
- Pajari, Ilona, Miettinen Riikka & Kanerva, Kirsi (2019). Kuoleman historian ääriviivoja. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.) Suomalaisen kuoleman historia. Gaudeamus, 7-25.
- Paulaharju, Samuli (2010). Syntymä, lapsuus ja kuolema: Vienen Karjalan tapoja ja uskomuksia. Helsinki: Kansalliskirjasto. E-kirja. Alkuperäisteos Werner Söderström Osakeyhtiö 1924.
- Pessi, Anne Birgitta, Pitkänen, Ville, Westinen, Jussi & Grönlund, Henrietta (2018). Pyhyiden ytimessä - tutkimus suomalaisten arvoista ja pyhyiden kokemisesta. e2 Tutkimus ja Suomen Kulttuurirahasto. Raportti 4.
- Pohjola, Hanna (2019). Kuoleman odotushuoneessa: Kokemuksia kuolevan ruumiillisuudesta. *Thanatos* (8) 2/2019. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry., 39-67. https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2020/01/pohjola_kuoleman-odotushuoneessa.pdf (luettu 30.7.2020)
- Pulkkinen, Mari (2016). Salattu, suoritettu ja sanaton suru. Läheisen menettäminen kokonaisvaltaisen kokemuksena. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Pulkkinen, Risto (2014). Suomalainen kansanusko: Samaaneista saunatonnttuihin. Helsinki: Gaudeamus. E-kirja.

- Puolimatka, Tapio (2011). Elämän tarkoitus ja kasvatus. Timo Purjo & Eevastiina Gjerstad (toim.). Arvojen ja tarkoitusten pedagogiikka. *Non Fighting Generation*, 12-32.
- Pyysiäinen, Ilkka (1986). Uskonnollinen kokemus ja uskonnollinen kieli. Teuvo Laitila, Ilkka Pyysiäinen & Kari Vesala (toim.). Ymmärtämisen aave? Kokemuksellisuus uskonnon tarkastelussa. Helsinki: Mythos.
- Rancken, Jeena (2017). Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus. Vastapaino.
- Riihimäki, Maria (2019). "Se ei oo mikään pyhäpäivän juttu": Nykykansanuskon harjoittajien eletty uskonto. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Rosenberg, Erika L. (1998). Levels of Analysis and the Organization of Affect. *Review of General Psychology*, 2(3), 247-270. doi:10.1037/1089-2680.2.3.247
- Saarelainen, Suvi-Maria (2017). Emerging Finnish Adults Coping With Cancer: Religious, Spiritual, and Secular Meanings of the Experience. (Report). *Pastoral Psychology* 66 (2), 251-268.
- Schnell, Tatjana & Keenan, William J. F. (2013). The Construction of Atheist Spirituality: A Survey-Based Study. Herman Westerink (toim.). *Constructs of Meaning and Religious Transformation: Current Issues in The Psychology of Religion*, 101–119. Göttingen: V&R Unipress.
- Sillfors, Mikko (2017). Jumalattomuus ja hyvä elämä: Ateistinen henkisyys vaihtoehtona monoteistiselle uskonnolle 2000-luvun länsimaissa. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Siltala, Markku (2019a). Jälleenkohtaamisia. Vainajakokemukset sekä niiden koetut vaikutukset käsityksiin elämästä ja kuolemasta. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Siltala, Markku (2019b). Hän *oli* siinä. Kokemukset yhteydestä kuoleman jälkeen. Kustantamo S&S. Helsinki.
- Stolz, Jörg, Könnemann, Judith, Schneuwly Purdie, Mallory, Englberger, Thomas & Krüggeler, Michael (2016). (Un-)believing in Modern Society: Religion, Spirituality, and Religious-secular Competition. Burlington: Ashgate.
- Suomen Evankelis-luterilainen kirkko (s.a.). Kuoleman jälkeen elämä. <https://evl.fi/tutki-uskoa/kuolemanjalkeinen-elama> (luettu 19.5.2020)
- Suoniemi, Peitsa (2016). Jumalaton tarina. Jylkkäri. *Jyväskylän Ylioppilaslehti* 21.4.2026. <https://www.jylkkari.fi/2016/04/jumalaton-tarina/> (luettu 16.7.2020)
- Sytytä kynttilä (s.a.) <http://www.sytytakynttila.fi/index.php> (luettu 21.7.2020)
- TENK (2019). Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019.
- Tieteen termipankki, Biologia: ekologinen lokero. https://tieteentermipankki.fi/wiki/Biologia:ekologinen_lokero. (luettu 5.3.2020)

- Tietoarkisto (2014). Aineistojen yleiset käyttöehdot. Versio 1.0. Tampereen yliopisto.
<https://services.fsd.uta.fi/docs/terms-of-use> (luettu 12.3.2020)
- Tietoarkisto (2019). Uskontoaineistot kertovat väestön muuttuvasta uskontosuhteesta.
<https://www.fsd.uta.fi/fi/ajankohtaista/artikkelit/issp-uskontoaineistot/> (luettu 13.9.2019)
- Tilastokeskus (s.a.). Ammattiluokitus 2010.
<https://www.tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/ammatti/001-2010/2.html> (luettu 7.7.2020)
- Tilastokeskus (s.a.). Sosiaaliekonominen asema 1989.
https://www.stat.fi/meta/luokitukset/sosioekon_asema/001-1989/index.html (luettu 26.2.2020)
- Tirri, Kirsi & Ubani, Martin (2005). Teologian ylioppilaiden uskonnolle ja spiritualiteetille antamat merkitykset. *Teologinen Aikakauskirja*, 110(3), 238-246.
- Troyer, Jason Michael (2014). Older Widowers and Postdeath Encounters. A Qualitative Investigation. *Death Studies*, 01 January, 1-11. DOI: 10.1080/07481187.2014.924829
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018). Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Tammi.
- Utriainen, Terhi (1999). Läsä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. SKS. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 751.
- Utriainen, Terhi (2017). Enkeleitä työpöydällä - Arjen ja lumon etnografiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vatanen, Susanna (2018). Kuolema on tavallaan aina läsnä. Kansalaisten kuvaamia käsityksiä ja tunteita kuolemasta. Pro gradu. Itä-Suomen yliopisto.
- Walter, Tony (1994). *The Revival of Death*. London, New York: Routledge. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2002.
- Walter, Tony (1995). *Facing Death without Tradition*. Glennys Howarth & Peter Jupp (toim.) *Contemporary Issues in the Sociology of Death, Dying and Disposal*, Basingstoke: Macmillan, 193-204.
- Walter, Tony (2016). The Dead Who Become Angels: Bereavement and Vernacular Religion. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 73(1), pp. 3-28. doi:10.1177/0030222815575697
- Walter, Tony (2019). The Pervasive Dead. *Mortality* 24 (4), 389–404.
<https://doi.org/10.1080/13576275.2017.1415317>
- Ådahl, Susanne (2017). Kummat tuntemukset: Aistikokemukset todellisuuden rajalla. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski (toim.) *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. Suomalainen Kirjallisuuden Seura, toimituksia 1432, 124-160.

Liitteet

Liitetaulukko 1. Kuolemaan liittyvät kokemuskategoriat.

	Traditionaalinen uskonnollisuus	Ekstrateistinen spirituaalisuus	Sekulaari spirituaalisuus	Sekulaari naturalismi
Informantin id-tunniste Ei mukana: #016, #022, #031 ²⁷⁹ , #036, #041	#006, #014, #023, #029, #030, #039, #040, #043 (yhteensä 8)	#002, #004, #017, #018, #021, #027, #032, #037, #038, #042 (yhteensä 10)	#001; #003, #005; #007, #009, #010, #012, #013, #019, #024, #026, #028, #035 (yhteensä 13)	#008, #011, 015, #020, #025, #033, #034 (yhteensä 7)
Suhde Jumalaan	Usko Jumalaan, luottamus, toivo	Ei mainita, uskoo Jumalaan omalla tavallaan	Ei mainita, Jumala mainitaan samanarvoisena kuin ihminen tai filosofia	Ei uskoa Jumalaan, ei mainita
Usko kuoleman-jälkeiseen elämään	Kyllä	Ei varmaa uskoa, toivotaan tai pohditaan asiaa, rukoulu, että olisi hyvä olla siellä missä on, Jumala auttaa enemmän tässä elämässä, kukaan ei tiedä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, kuolema ei ehkä ole lopullinen loppu, elämä jatkuu jollakin muulla tavalla, haluan uskoa, ettei hän nähnyt kuolemaa lopullisena päätepisteenä	Ei tule esille, ei varmaa uskoa, tämä antaa lohtua lapsen menettäneille ja vanhuksille, odottaa jälleennäkemistä ikävän vuoksi	Ei lainkaan, kaikki on tässä, ei tule esille, on vapaa ikuisen elämän taakoista, voisi helpottaa, jos uskoisi, kiinnostus animistiseen sielunvaellukseen
Maailman-katsomuksellinen vakaumus	Evangelis-luterilaisuus, vanhoillislestadiolaisuus, lestadiolaisuus	Ei tietoa, uskominen omalla tavalla, tutkii vuorovaikutustasoja vainajiin	Ei tietoa, eronnut kirkosta, uskoo tieteeseen ja luonnonvoimiin, herännäistausta	Ei uskonnollinen, ei tietoa, uskonto on vallanpitäjien keino saada työtä tekevät nöyriksi
Suhde kirkkoon	Turvaudutaan kirkkoon ja pappeihin, myönteinen, arvostava	Osin myönteinen, suuresta osasta kirjoituksia ei tule esille	Todennäköisesti ei merkityksellinen, eronnut kirkosta	Ei tule esille, osalla todennäköisesti kielteinen
Kokemuksia (attribuutteja) ennen kuolemaa	Usko, Jumalan sana, taivas, kuolleet lähiomaiset, pelko, rukoulu, ihmisarvo, kohtaloon tyytyminen, valvominen kuolevan luona, hoiva, ehtoollinen, pappi, anteeksipyyttäminen, siunaus, syvälliset keskustelut ja kysymykset, yhteiset rukoukset, usko ja toivo, kärsimys, linnut enteinä, enneunet, enteelliset kasvot, enteellinen tieto omasta kuolemasta	Valopatsaat yöllä ikkunan edessä, enkelit, enteellinen tunne, valvominen kuolevan luona, hengelliset laulut, rukoukset ja siunaukset, ei-perinteisen vakaumuksen (tiedon) välittäminen kuolevalle, kivut lääkityksen puutteesta, kuolevan Jumala-puheeseen suhtautumisen vaikeus	Kärsimys, makuuhaavat, vaipat, Taivaanisä, käännyn pois sairaalan pihalta, kävin katsomassa kuolevaa, ihmisarvo, hoksattiin viime hetkellä, että kuoleva oli toivonut papin pitämää hartaushetkeä, pappia nimiteltiin selän takana, rukoushetki oli levollisen harras	Syöpädiagnoosi, kuolemansairaiden välttely, puhuminen ystävien kanssa isovanhempien lähestyvistä kuolemasta, kuolevan kanssa on vapaampaa keskustella, kun turhat lastit ovat karisseet, elämä ei ollut elämisen arvoista
Kokemuksia (attribuutteja) kuoleman hetkellä /välittömässä yhteydessä	Kuoli käsi miehensä kädessä, uskossa Taivaan Isään rauhallisesti nukkui pois, vainajan näkeminen elävänä, ennenäky, katseen poissoolo, silmien sameus, kuoleman lopullisuus mykisti meidät, vainajan ilmestyminen kuolemansa hetkellä toisessa paikassa olevalle vävyllle, teki pahaa kun niin kouristeli, kannoin jalkopäästä, kuoleman läheisyyden vaistoaminen,	Hetken pysähtyminen, ihmisten hälyn vaimentuminen, lampun syttyminen itseksensä, ennekokemus (kosketus) kuolinhetkellä, kuoli valtavissa kivuissa	Luopuminen, silmillä puhuminen, musta ruumispussi, kynttilän sytytys ruumiin viereen, uuteen paitaan pukeutuminen, kuoleman julkaisu Facebookissa, hajuaistimus, näkemys vainajan muuttumisesta suojelusenkeliksi	Kasa luuta ja nahkaa sairaalan sängyssä, lohduttomuus, tyhjyys, yllätyksellisyys, sydänkohtaus, loppu ja piste, tekemättömien töiden ja rahojen sureminen, vanhempia ei haluttu nähdä kuolleina; prosessi oli lyhyt, osastopäiviä ei kertynyt, lopullinen lähtö, kuolema hidas sairauden uuvuttama lähtö, viimeinen elvytys ikävä ja tarpeeton, tuli

²⁷⁹ #031 on tuplakirjoitus, josta ilmoitin Tietoarkistoon ja joka poistettiin tämän jälkeen tutkimusdatasta.

	kalmanhaju			reissu sinne, missä ei passia tarvita
Sieluun, henkeen ja ilmaan viittaavia ilmaisuja	Peltien aukaisu, jotta henki pääsee ulos, sielu matkalla taivaaseen kauniissa valkoisessa pilvessä?, sielusta tulee kuin perhonen	Ilman väreily ja kiittäminen; sielun pakeneminen kotiin sairaalasta	Lähetämme vappupallon taivaan tuuliin, vainajan henki on edelleen mukana elämässä, vainaja on hengessä läsnä, vainajan henki on ollut merkityksellinen perhe- ja ystävä-yhteisön rakentaja, linnut tulivat tervehtimään vainajaa ja hänen henkeään	Kylmä tuulahdus pyyhkäisi huoneessa kuolinhetkellä
Viimeisiä tai tuonpuoleisia sanoja	"Pitäkää toisistanne hyvää huolta" (äiti viimeisenä aamunaan), "Hei sitten" (vainaja)	"Aiotko noin vain jättää minut tänne? (vainaja), "Jumalalle on kaikki mahdollista" (vainaja); "Joutaisi täältä jo pois" (mummo)	"Hei sitten, kulta" (mummo); "Kauniita unosia, Mami", "Nyt tuli stoppi" (isä)	-
Vainajan (ruumiin) kuvauksia	Suuret siniset silmät olivat apposen auki, autuas katse, kuin hän olisi nähnyt jotain suurta ja valoisaa juuri ennen kuolemaansa, vuosien tuskat olivat poissa ja autuus oli tullut tilalle, kasvoilla oli pieni hymy, hiukset sädehtivät valoa ja hän näytti aivan enkeliltä, kuulin ja näin hänen hengittävän	Oli vielä lämmin; kasvot kauttaaltaan vihertävät, kulmikkaat ja terävät, laihat, pienet apaattiset, lohduttomat, kärsineet kasvot, ei ollut itsensä näköinen, vainajat ilmoittavat kuolemastaan sairaalan kansliassa, vainaja häiritsee sähkölaitteita, vainaja seurasi nurkassa laittamistaan ja seurasi murheellisena ja apaattisena kylmähuoneeseen, tyhjä kuori, kasvot näyttivät rauhallisilta, oli aivan kuin unessa, odotin milloin tahansa hänen aukaisevan silmänsä	Kaunis ja nuori, masennus ja ahdistus olivat pois; kuori, jäykistynyt käsi, viivaksi jäänyt suu, tuo on kuka tahansa mummi, pelkkä ihmisen kuori, mitään ei tapahdu vaikka puhumme hänestä, silitin hiuksia, ne olivat karkeat, tarkastelimme nenää, "se on kylmä sitten"	Liikkumaton äänetön lihavuori, kasvot ja huulet siniset, levollinen ilme, silmät raolleen ylöspäin
Kokemuksia kuoleman-rituaaleista (vainajan katsominen, yhteisölliset ja omat rituaalit)	Nukkuu silmät kiinni, valkoinen pitsikauluspaita ja peitto yllä, kukkia kädessä, kampasin hänen tukkansa arkussa, enkeli, kauneus, pyhyys, rauha, Jumala, Jeesus, kiitollisuus, hyväksyminen, kirkkaus, tähti, valo ja pimeys, toivon kipinä /näkökulma, ikävä, tuomitseminen, sanomakellojen soittaminen, hautajaisateria siunataan ja lauletaan virsi, papin läsnäolo ja puhe	Tuhkan jakaminen, vainajan reliikit, tuttuun virsien veisaaminen, diakoniaseurat, tuntuma henkimaailman yhteydestä, enkelien välittämä viesti vainajalta, hyvän olon tunne, huoneessa oli hämää ja rauhallista, kuoleman edessä oli jotenkin juhlallista, arvokasta	Oma pukeutuminen, eroottinen laulu vainajalle, tanssi, laulu, konjakk, hyvä ruoka, huumori, ruusujen terälehdet, avomeri, kultainen rippiristi, omat kuolinrituaalit miesystävän kuoleman 1-vuotispäivänä; hajuainekset, Facebook, kuolinkellot, musta ruumispussi, arkkupuku	Omaa surua ei kunnioitettu, ei tullut kuluja ruumisautosta, sormi jäi arkun alle, luin adressien muistosanoja enkä voinut uskoa että sanat tarkoittivat isääni
Kokemuksia (attribuutteja) myöhemmin kuoleman jälkeen	Taivas, taivasusko, taivaan kukkamaat, lepo, jälleennäkeminen, eronikävä, rukoilu, ylösnousemus, Jeesus, Raamattu, syntien anteeksiuskominen, pasuunansoitto, unet, paholainen, kadotus, rauha, valkeus, hohtava valokuojuva; miesvainajan ilmestyminen kuolemansa 1-vuotispäivänä, vainajan lämmin kosketus, kevyt	Aistiminen, unet, uni kertoi minulle, että yksi meistä lähti iloon ja valoon, lentäminen, telepaattinen yhteys, vainajan maailma, kruunukynttilän sytytys ja rukoilu, tunne enkeleistä ja tuonpuoleisesta maailmasta, hyvän olon tunne, toisinaan vainajat haluavat olla rauhassa, anteeksipyyttäminen unessa, todelliseksi koetut vainajan vierailut unissa,	Muistot, hauskat anekdootit, kevään sinivuokot, äidin ohjeella tehty mustikkapiirakka, ilo, valo, lämpö, rakkaus, kukkaniitty, tie tuntemattomaan; äiti ja koira, elämisen rikkaus, virvutukset, aarnihaudat, saippuakuplat, ilmapallot; kuuloainekset; kosketusaistimukset, ukki on paremmilla kalavesillä nyt	Facebook-viestit kuolleelle, muistorasia, vainajan ahdistavan haamun karkotus ääneen ja ristimerkillä, vain koira suri isää, tämä on väärin, muistot vainosivat ja tulevaisuus toi huolta, ikävä vainajan eläkettä ja työpanosta, suru koirasta oli voimakkaampaa

	ilmavirta ja toisen hengitys, suojelusenkeli, taivaassa ei kärsimystä, spiritismiä ei tule harjoittaa, edesmenneiden kuolleiden muistelu, rakkaat muistot	levottomuus haudalla, ettei siellä ole kaikki hyvin, rauhan tunteminen haudalla, olen ehkä antanut anteeksi isälleni, äiti on läsnä metsässä laivakiven luona, uskovaiset sukulaiset ymmärsivät olla tuomitsematta itsemurhan tehnyttä helvettiin, läheinen ei saanut siirtyä rajan taakse turvallisesti		
Kirjoituksissa mainittua kirjallisuutta, musiikkia ym. kulttuurituotteita tai -henkilöitä	Virret ja hengelliset laulut: Kiitos sulle Jumalani, Mä taimi olen sun tarhassas, Anna-Mari Kaskisen laulu Anna sydän avara, Oi Kaanaanmaa, Kiitos sulle Jumalani, Maa on niin kaunis, Levolle lasken luojani -rukous, Isä meidän -rukous, Raamattu (1 Sam. 28:4), Antti Kylliäisen kirja Kaikki pääsevät taivaaseen, lasten elokuva Salainen puutarha, Satu Marttilan runo Rakastan teitä ystävät, Salvatore Qausimodon runo Jokainen yksinään maan sydämellä, laulu Eino Leino runosta Ken tulta on se tulta palvelkoon, Kiljusen Herrasväki -kirjat, isänmaalliset laulut, Eeva Kilven runo Kun mummot kuolevat	Raamattu, laulu Suojeluenkeli, laulu Taivaassa kerran tuskat poistuu	Elokuva Eläville ja kuolleille, Paina huules huuliain vasten -laulu, Rammsteinin musiikki, Maija Vilkkumaan musiikki, Minä suojelen sinua -laulu, Rosa Liksommin kokoelma Väliasema Gagarin (luku 25) Kuoleman päivänä alkoivat suuret juhlat, filosofi G.F. Leibniz: teodikean ongelma, vainajan toiveesta papin pitämän rukoushetken yhteydessä: En etsi valtaa loistoa ja Niin kaunis on maa, siunaustilaisuudessa: Niin kuin muuttolintusen tie, Eeva Kilven runo Kun mummot kuolevat, Prismastudion ohjelma, Samuel Beckett, Wikipedia, Aaro Hellaakosken runo Vieras	Käypä hoito -suositukset, Juha Hännisen esitelmäreferaatti palliatiivisesta sedaatista
Kuoleman merkitykset ja vaikutukset	Jälleennäkemisen toivo, tapaaminen taivaassa, ilo, jota kuolleet olivat tuoneet, haudoilla on suuri rauha	Jälleennäkemisen toivo (mahdollisesti), vapaaehtoiseksi alkaminen diakoniatyöhön vainajan muiston kunnioittamiseksi, kaamoksen jälkeen koittaa aina kevät	Elämän uudistuminen, elämisen rikkaus, ihmisenä kasvamisen, edesmenneiden vaikutus jatkuu, yhteisö jatkaa elämää, ihminen jää kokonaisuutena muistiimme, pyytäisi anteeksi kuolleelta, jos voisi, luonnon kiertokulussa siirtyminen, isoäiti on mukana, seurailee meitä sieltä pilvenreunalta, mummoista tulee puita ja kukkia, lopullinen lähtö	Kuolema on biologisten prosessien loppumista ihmiskehossa, elämä ei ole itsestään selvää, leski nuortui ja aktivoitui, muistot, toiset jäävät elämään kuolemansa jälkeen, toiset katoavat; vainajat ovat osa sukuhistoriaa
Ajatukset kuolemasta, mukaan lukien oma kuolema	Kuolemaan suhtaudutaan yhteiskunnassa edelleen tabuna, esimerkki hyvästä toiminnasta oli Yhteisvastuukeräyksen (2014) mainonta, suren sitä, että unohdamme useimmiten läheisemme, jotka ovat siirtyneet ajasta ikuisuuteen, pelkään tulevaisuutta ja kuolemaa	Tulisi tietää kuoleman ajankohta jokin määräajan sisällä, toiveena kivuton kuolema yhdessä vaimon kanssa, oma kuolemani ei ole minun käsissäni, kuolemasta on vieraannuttu tänä päivänä, ensisijaisesti elämäni on kuolemaan valmistautumista	Hautajaistestamentti, jossa hautajaiset tulee pitää kirkon sijasta bileinä tanssilavalla, ei halunnut leimautua kuolemaan, aika ennen kuolemaa voi olla kivulias ja alentava	Viimeisten aikojen kivut ovat oma ja vaimon suurin tulevaisuuden pelko
Yhdistäviä kokemuksia ryhmien välillä	Ennekokemukset, vainajakokemukset	Ennekokemukset, vainajakokemukset,	Ennekokemukset, vainajakokemukset	Vainajakokemukset